

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

PHILOSOPHIA

2

1987

CLUJ-NAPOCA

REDACTOR-ŞEF: Prof. A. NEGUCIOIU

REDACTORI-ŞEFI ADJUNŢI: Prof. A. PĂL, conf. N. EDROIU, conf. L. GHERGARI

**COMITETUL DE REDACŢIE FILOSOFIE: Prof. I. RADU, conf. S. CONSTANTIN,
conf. T. LUPŞE (redactor responsabil), conf. A. SIDA, lect. A. BUDUŞAN,
lector A. MARGA (secretar de redacţie), lect. I. SEMENIUC**

TEHNOREDACTOR: C. Tomoiaia-COTIŞEL

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

PHILOSOPHIA

2

Redacția: 3400 CLUJ-NAPOCA, str. M. Kogălniceanu, 1 ● Telefon 1 61 01

- I. LEICU**, Considerații privitoare la conceptul de revoluție națională românească ●
On the Concept of National Revolution in Romania 3

FILOSOFIE – LOGICĂ

- T. LUPȘE**, Dialectica schimbărilor cantitative și calitative în socialism ● Dialectics
of the Quantitative and Qualitative Changes in Socialism
- TR. POP**, Temeiul ontologic al responsabilității ● The Ontological Ground of Res-
ponsability 18
- SZEGŐ E.**, Despre concepția etică a lui George Edward Moore (II) ● On George
Edward Moore's Conception of Ethics (II) 25
- GH. TOMA**, Philosophy and Science in the Work of Herbert Spencer 31
- A. MARGA**, Asupra erorilor logice ● On Logical Errors 40
- V. MUSCĂ**, Les premisses de la conception de Dilthey sur l'histoire ● Premises of
Dilthey's Outlook on History 47

SOCIOLOGIE – POLITOLOGIE

- A. PANTEA**, La continuité du procès révolutionnaire en Roumanie. Quelques aspects
de la stratégie et de la tactique du P.C.R. pendant l'étape 23 Aout 1944–
30 décembre 1947 ● Continuity of the Revolutionary Process in Romania. Con-
siderations on the Romanian Communist Party's Strategy and Tactics in the
Period between August 23-rd, 1944–December 30-th, 1947 56
- A. BUDUȘAN**, Nicolae Iorga despre dezvoltarea socială (I) ● Nicolae Iorga: On
Social Development (I) 64
- M. PASCARU**, L'information humaine et le fait social ● Human Information and
the Social Act 70

PSIHOLOGIE — PEDAGOGIE — METODICĂ

M. IONESCU, Dynamics of the Relationships between Principles and Strategies of Instruction	74
V. LĂSCUȘ, The Principle of Flexibility in Vocational Guidance	80
D. OZUNU, Relevanța examenului psihologic în prevenirea accidentelor de muncă ● The Contribution of the Psychologic Exam in the Prevention of Labour Accidents	84

Recenzii — Book Reviews — Comptes rendus

Interdisciplinaritatea și științele umane (M. PASCARU)	88
Metodologie și tehnici de cercetare în sociologie (P. ILUȚ)	88
Michel Amiot, Contre l'État, les sociologues. Éléments pour une histoire de la sociologie urbaine en France (1900—1980) (TR. ROTARIU)	90
Karl-Otto Apel, Towards a transformation of philosophy (I. COPOERU)	91
Frank J. Landy, Psychology: The Science of People (H. PITARIU, V. LĂSCUȘ)	92
Hrană pentru șase miliarde (E. ALECU).	93
Cunoașterea și acțiune. Profiluri de gânditori romani (FL. ARDELEANU)	95

CONSIDERAȚII PRIVITOARE LA CONCEPTUL DE REVOLUȚIE NAȚIONALĂ ROMĂNEASCĂ

IOAN LEICU*

ABSTRACT. — *On the Concept of National Revolution in Romania.* A proposal is made, by the author, in respect of employing the concept of *Romanian national revolution* in the investigation of the revolutionary process in our country. In his opinion, the here discussed theoretical valencies of the concept provide for evidencing the role and specific conditions whereby the national, alongside and together with the transformations of a social nature, has contributed to the progress of the Romanian society during the modern and contemporary epoch.

În categoria revoluțiilor, revoluția de eliberare națională ocupă, prin specificitatea ei, un loc aparte. Acest gen de revoluție — care a devenit realitate la finele secolului al XVIII-lea și s-a afirmat apoi în veacul următor, a dobândit dimensiuni planetare în epoca contemporană, mai ales după Cel de al doilea război mondial — este expresia luptelor pentru emancipare a națiunilor înrobite și de dobândire a dreptului de a fi în state proprii. Ideologia revoluționară a clasei muncitoare, denunțând orice fel de asuprire, a relevat argumentat caracterul legitim, obiectiv al revoluțiilor naționale, subliniind că acestea sînt consecința logică a trezirii popoarelor asuprite la viața națională, și a îndrumat proletariatul să participe activ la lupta împotriva oprimării naționale și să valorifice rezultatele ei din perspectiva organizării societății pe baze socialiste. Dezvoltînd această ideologie, secretarul general al P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu, a formulat teza, cu valoare de lege obiectivă, potrivit căreia dominația străină nu a fost, nu este și nu va fi niciodată o sursă de progres și prosperitate pentru cei asupriți, care nu s-au împăcat nici o clipă cu această împilare.

Revoluția națională românească — parte integrantă a luptelor de eliberare națională din Europa și din celelalte continente — a relevat, pe de o parte, potențialul revoluționar al națiunii noastre, dragostea sa nestinsă față de libertate și progres, perseverența și spiritul ei de sacrificiu, faptul că libertatea și unitatea ei nu sînt rezultatul bunăvoinței marilor puteri sau un dar al acestora, iar pe de altă parte, a pus în lumină contribuția sa originală la îmbogățirea teoriei și practicii revoluționare universale.

* *Universitatea din Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie-Filosofie, 3400 Cluj-Napoca, România*

Conceptul de revoluție națională românească — ale cărei coordonate constituie obiectul acestui articol — reprezintă, după opinia noastră, un important instrument teoretic pentru cercetarea procesului revoluționar din țara noastră¹.

Formarea națiunii noastre, realizată în mod unitar pe întreg teritoriul locuit de români, avînd la bază unitatea poporului în pofida pluralismului statal ce l-a caracterizat, a început în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și s-a desfășurat în condiții deosebit de complexe și vitrege². Referindu-se la condițiile respective, tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al P.C.R., arăta: „O caracteristică importantă a procesului de formare... a națiunii române, a statului nostru național unitar o constituie faptul că el a avut loc în condițiile vecinătății poporului român cu cele trei mari imperii ale vremii, începînd cu cel otoman, iar mai tîrziu, cu imperiile țarist și habsburgic. Această împrejurare a făcut ca timp de peste 400 de ani poporul nostru să fie obiectul unei permanente politici de dominație străină, să îndure mari privațiuni, să ducă lupte grele pentru a-și apăra libertatea, neatîrnarea, propria ființă, pămîntul străbun³.”

Ca și națiunea, care reprezintă sinteza valorilor create de poporul nostru de-a lungul timpului, revoluția națională este și ea, pe de o parte, continuarea pe un plan superior a luptei duse de români de-a lungul existenței lor, iar pe de altă parte, încorporează tradițiile înaintate ale acestei lupte, ridicîndu-le la noi cote calitative. Idealurile pentru care au luptat Mihai Viteazul unificatorul, Inochentie Micu și Horea vor deveni adevărate programe politice care vor călăuzi lupta generațiilor viitoare.

În asemenea condiții, revoluțiile naționale românești devin parte integrantă a celor sociale și au, în unele momente, semnificații deosebite. Ele au fost precedate de marea ridicare a țăranilor din 1784, care într-o serie de privințe se deosebește de răscoalele țărănești din Evul Mediu și se apropie de revoluțiile din epoca modernă⁴.

În perimetrul revoluției naționale românești se înscriu procesele complexe ale afirmării națiunii și ale luptei pentru unitatea ei, ale con-

¹ Potrivit opiniei noastre, procesul revoluționar românesc cuprinde ansamblul revoluțiilor sociale și naționale care s-au produs în istoria noastră modernă și contemporană.

² Condițiile în care s-a constituit națiunea română și aspectele specifice ale acestui proces sînt discutate pe larg în studiul *Națiunea română. Geneză, afirmare și orizont contemporan*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1986.

³ Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la activitatea politico-ideologică și cultural-educativă de formare a omului nou, constructor conștient și devotat al societății socialiste multilateral dezvoltate și al comunismului în România*, în vol. *Congresul educației politice și al culturii socialiste*, 2—4 iunie 1976, București, Editura politică, 1976, p. 19—20.

⁴ În legătură cu caracterul mișcării țărănești din 1784/85 condusă de Horea, a se vedea: D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. II, București, Editura științifică și enciclopedică, 1979, p. 709—710 și Șt. Pascu, *Ce este Transilvania? Cluj-Napoca*, Editura Dacia, 1983, p. 104—111.

stituirii statului național modern și dobândirii independenței sale; ale desăvârșirii unității statale, ale restabilirii unității și libertății sale grav periclitate de fascism, precum și cele ale transformării națiunii în națiune nouă socialistă. Acest concept contribuie la relevarea complexității procesului nostru revoluționar, punînd în lumină aportul specific al naționalului la înfăptuirea transformărilor revoluționare în societatea românească în ultimele două secole, precum și dialectica sa cu socialul.

Lămurirea dialecticii relației socialului cu naționalul în procesul revoluționar devine mai necesară dacă avem în vedere faptul că raportul dintre cei doi poli ai revoluțiilor noastre a fost uneori abordat greșit în istoriografia românească. Astfel, dacă în trecut rolul factorului social nu o dată a fost minimalizat, ajungîndu-se uneori la ignorarea caracterului social al revoluțiilor, supralicitîndu-se rolul naționalului, după Eliberare, mai ales în deceniul al șaselea, s-a întîmplat tocmai invers. Or, ambele orientări s-au dovedit a fi greșite, fiind inadecvate înțelegerii pertinente a procesului nostru revoluționar.

Este lesne de înțeles faptul că ignorarea sau minimalizarea rolului socialului privează explicația procesului revoluționar tocmai de suportul determinărilor obiective, care au generat și modelat revoluția. De asemenea, neglijarea naționalului și a rolului său progresist a condus la simplificări inadmisibile privind procesul nostru revoluționar, care au afectat relevarea complexității sale, a faptului că acesta în fond a fost rezultatul dialecticii socialului și naționalului, a condiționării lor reciproce.

Naționalul, prin trăsăturile sale specifice, determinat și înrîurit de social, a potențat devenirea noastră istorică, conferind un plus de unitate societății românești — condiție *sine-qua-non* a rezistenței sale în confruntările cu celelalte popoare, în special cu cele care au oprimat-o. Totodată, i-a asigurat personalitate și individualitate distinctă în rîndul națiunilor lumii. Mai mult, în unele împrejurări istorice, naționalul s-a situat pe primul plan ca importanță. De aceea, soluționarea unor aspecte sociale a fost condiționată de rezolvarea dezideratelor naționale⁵. Astfel, constituirea statului național modern român și dobîndirea independenței sale au reprezentat condiții esențiale ale dezvoltării societății românești în ansamblul ei la sfîrșitul veacului trecut și începutul secolului al XX-lea, după cum desăvîrșirea unității statale a românilor a fost un factor hotărîtor al desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice și transformării ei în revoluție socialistă. Și în edificarea socialismului rolul naționalului este evident. În condițiile afirmării noii națiuni, revoluția socialistă este în fond și ea o revoluție națională.

Referindu-se la relația dialectică a socialului cu naționalul în procesul revoluționar românesc, tovarășul Nicolae Ceaușescu releva: „Marile mișcări de eliberare socială și națională cum sînt Revoluția lui Horea, Cloșca și Crișan, Revoluția lui Tudor Vladimirescu, Revoluția burghezo-

⁵ Prioritatea sarcinilor naționale în raport cu cele sociale este relevată de Nicolae Bălcăescu, *Opere, Tomul I, Partea II*, 1940, p. 106 și C. Dobrogeanu Gherea, *Opere complete*, vol. 3, București, Editura politică, 1976, p. 99.

democratică, înfăptuirea Unirii din 1859, Războiul de Independență din 1877, Răscoala țăranilor din 1907 și alte neenumărate lupte sociale și naționale demonstrează, cu puterea faptelor, unitatea dialectică dintre luptele naționale și sociale, că, odată cu apărarea gliei strămoșești și a ființei sale, poporul nostru a luptat cu hotărâre pentru libertate și dreptate socială, pentru a fi stăpîn deplin pe destinele sale⁶.

Revoluția națională românească, privită în toată dimensiunea ei, se prezintă ca o suită de salturi calitative, care coincid și se produc, de regulă, pe fondul celor de factură socială. Ea a dobîndit astfel în fiecare caz un caracter concret în funcție de cel al revoluției sociale respective și constituie o componentă atît a fiecărei revoluții în parte cît și a procesului revoluționar românesc, în ansamblul său. Aceasta explică natura burgheză și burghezo-democratică a revoluției naționale românești, iar apoi caracterul ei socialist. În pofida acestui fapt, datorită independenței relative a naționalului în raport cu socialul, revoluția națională a dobîndit personalitate distinctă în cadrul procesului nostru revoluționar.

Surprinderea particularităților și a specificului ei, dificilă de altfel datorită organicei interferențe a socialului cu naționalul, poate fi realizată, credem noi, privind prin prisma diacroniei, de-a lungul întregii sale desfășurări, obiectivele, forțele motrice și trăsăturile ce-i sînt definitorii. Cercetarea obiectivelor ei, pe lingă relevarea personalității sale ilustrează, în pofida faptului că ele au fost diferite de la o etapă la alta, continuitatea revoluției naționale. Astfel, în 1821, și mai ales în 1848, accentul s-a pus pe emanciparea națională și unire, iar după constituirea statului național modern, în 1859, s-a urmărit dobîndirea independenței de stat și desăvîrșirea unității statale, obiective care se vor realiza în 1877 și 1918. Desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice din punct de vedere național, în condițiile nedesăvîrșirii ei din punct de vedere social, subliniază specificitatea revoluției naționale în raport cu cea socială, fiind o particularitate a procesului nostru revoluționar. Revoluția națională declanșată în august 1944 a restabilit unitatea noastră națională prin eliberarea nord-vestului Transilvaniei, răpit la 30 august 1940, de către Ungaria horthystă prin odiosul dictat patronat de Hitler și Mussolini, a condus la redobîndirea suveranității și independenței, iar ulterior, în contextul mutațiilor socialiste, va asigura transformarea națiunii române în națiune nouă, socialistă. Afirmarea națiunii și a statului național socialist, a suveranității și independenței naționale — obiective esențiale ale revoluției socialiste în planul vieții naționale — reprezintă saltul calitativ produs în planul revoluției naționale românești.

Specificitatea și continuitatea revoluției naționale sînt relevate și de forțele sale motrice. Fiind în multe privințe identice cu cele ale revoluțiilor sociale — în rîndul lor fiind prezente: burghezia, forța revoluționară în perioada tranziției de la feudalism la capitalism, sub conducerea căreia s-au realizat sarcinile revoluției naționale burghezo-

⁶ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea solemnă organizată cu prilejul a 65 de ani de la fîurirea P.C.R.*, București, Editura politică, 1986, p. 6.

democratice; țărănimea, care a continuat să joace un rol important în societate și a oferit baza socială de masă; proletariatul, al cărui rol este în continuă creștere în funcție de gradul de conștientizare și organizare politică, care în noile condiții istorice preia conducerea revoluției naționale, asigurând restabilirea unității și independenței naționale și transformarea revoluționară a națiunii noastre în națiune socialistă — forțele motrice ale revoluțiilor naționale, în momentele cruciale, s-au lărgit continuu, cuprinzând quasitotalitatea națiunii. Spre deosebire de revoluțiile sociale, propulsate de lupta contrariilor, revoluțiile naționale au avut la bază, în momentele de vîrf, unitatea contrariilor, obiectivată în înțelegeri între clasele și grupurile sociale care constituiau națiunea — fiind adevărate consensuri naționale, cum au fost cele din anii 1858—1859, 1877—1878, 1914—1918, 1944.

Realizarea consensurilor naționale a fost facilitată, pe de o parte, de oprimarea națională, resimțită în forme și intensități diferite de toate straturile sociale ale națiunii, iar pe de altă parte, și de unitatea scopurilor lor naționale: emanciparea de sub dominația străină și constituirea statului național unitar independent, cît și de convingerea lor că marile probleme sociale care le confruntau își puteau găsi soluționarea cores-punzătoare doar în cadrul edificiului național. Trecerea contradicțiilor din societate pe plan secund, în favoarea consensurilor naționale⁷, a fost facilitată și de conștiința originii și trecutului istoric comun, conștiința comunității de viață economică, de limbă, de teritoriu, de cultură, obiceiuri, tradiții, cu alte cuvinte de conștiința națională în continuă afirmare. În cazul teritoriilor românești încorporate în imperiile învecinate, consensurile au fost favorizate și de faptul că oprimatorii sociali se identificau, în majoritatea cazurilor, cu cei naționali, precum și de insuficiența materializare a contradicțiilor sociale între categoriile sociale ale națiunii române, întrucît burghezia românească era menținută la periferia vieții economice și politice⁸.

Spre deosebire de consensurile naționale înfăptuite sub conducerea burgheziei, care erau vremelnice, cel realizat de clasa muncitoare în 1944, unic în felul său în istoria rezistenței antifasciste, a deschis seria transformărilor revoluționare, care au condus la dispariția antagonismelor sociale, și pe această bază, la un tip superior de alianță între clasele și grupurile sociale, la unitatea socialistă, care reprezintă un important factor al înfloririi națiunii și statului nostru național.

Alte particularități ale revoluției noastre naționale decurg din organizarea politică a forțelor sale și din utilizarea statului în înfăptuirea obiectivelor propuse. Astfel clasele conducătoare ale revoluțiilor naționale și-au constituit treptat organizații politice proprii care au evoluat de la organizații, asociații și grupări politice la partide politice propriuzise și anume: Partidul Național Liberal, Partidul Național Român,

⁷ Elena Florea, *Națiunea română și socialismul*, București, Editura politică, 1974, p. 120.

⁸ Toader Ionescu, *Ideii și orientări în gândirea economică românească la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea (1890—1918)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985, p. 9—31.

Partidul Democratic Moldovenesc, Partidul Social Democrat al Muncitorilor din România, Partidul Socialist, Partidul Comunist Român și Partidul Social-Democrat, care au elaborat strategia și tactica și au condus efectiv revoluțiile naționale. Românii, păstrându-și neîntrerupt organizația lor statală, în timp ce popoarele vecine și-au pierdut-o, au avut în aceasta un important sprijin în înfăptuirea revoluțiilor naționale. Astfel, în această privință un rol deosebit l-a avut statul național modern creat în 1859, care în pofida caracterului său de clasă, a constituit instrumentul principal cu ajutorul căruia s-au realizat acțiunile politico-militare în 1877/78 în vederea cîștigării independenței naționale și cele din 1916—1918, care au condus la desăvîrșirea unității naționale. În 1944 și după aceea, în condițiile în care clasa muncitoare participă la guvernare, transformînd treptat natura puterii, statul, prin activitatea sa politico-militară a contribuit la înfăptuirea sarcinilor naționale. În unele cazuri, forțele revoluționare naționale și-au exercitat puterea prin instrumente politice proprii cum au fost cele create în 1821, 1848 și 1918 în teritoriile românești aflate încă sub dominație străină⁹.

Un alt element definitoriu al revoluției noastre naționale, afirmat pe întreg parcursul ei, constă în democratismul ei. Esența acestei trăsături s-a obiectivat în faptul că românii, luptînd pentru propria lor emancipare, pentru unitatea națională și constituirea unei organizații politice naționale proprii, n-au ignorat drepturile legitime ale celorlalte națiuni oprimate. Fiindu-i străin exclusivismul național, națiunea noastră a sprijinit nu o dată lupta națiunilor vecine dusă împotriva dominației străine și a manifestat o profundă înțelegere pentru cauza lor.

În afirmarea acestui autentic democratism un rol important l-au avut ideile umaniste, demorcat-revoluționare profesate de ideologia națională românească. Relevante sînt în acest sens ideile formulate de Simion Bărnuțiu, fruntaș al ideologiei naționale românești, care după ce a înfierat secolele de umilire și asuprire a românilor transilvăneni și a argumentat dreptul lor la o viață liberă de orice oprimare, s-a declarat partizanul hotărît al principiilor egalității lor în drepturi cu cei de altă naționalitate, care trăiau pe pămînt românesc și a colaborării lor sincere¹⁰. De asemenea, în *Declarația de unire a Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu România*, adoptată la 1 Decembrie 1918 de către Marea Adunare Națională a românilor din teritoriile res-

⁹ Privitor la rolul și caracterul organelor cu caracter statal create de către forțele revoluționare naționale cu ajutorul cărora au condus și realizat unirea provinciilor românești aflate sub dominație străină cu România a se vedea: Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 179—195.

¹⁰ Simion Bărnuțiu în *Discursul ținut în Catedrala din Blaj la 2/14 mai 1848*, apărut la București în Editura Socec în 1909, la p. 218 sublinia că „Națiunea română dă de știre națiunilor conlocuitoare, că voind a se constitui și organiza pe temelie națională, n-are cuget dușmăn în contră altor națiuni, și le recunoaște tuturor același drept și voiește a-l respecta cu sinceritate, cerînd respect reciproc după dreptate; prin urmare, națiunea română nici nu voiește a domni peste alte națiuni, nici nu va suferi a fi supusă altora, ci voiește drept egal pentru toate...”

pective, în consonanță cu acest spirit democratic, s-a stipulat și egalitatea în drepturi a naționalităților conlocuitoare cu națiunea noastră¹¹.

Democratismul revoluției noastre naționale s-a manifestat și prin natura plebiscitară ce a caracterizat acțiunile politice care au avut ca rezultat atât unirea Țării Românești și a Moldovei în 1859, cât mai ales a teritoriilor românești care se mai aflau sub dominație străină cu patria mamă în 1918. Dacă în primul caz, hotărîrea de unire a fost exprimată de cele două Divanuri ad-hoc și cele două Adunări electivă, în cel de al doilea caz caracterul plebiscitar a fost mai evident, organele care au decis unirea teritoriilor românești cu patria-mamă fiind alese pe cale democratică, reprezentînd și acționînd în deplină concordanță cu aspirațiile și voința națiunii, bucurîndu-se de sprijinul acesteia.

Democratismul — care pentru români n-a fost doar o figură de stil, ci un crez de viață și un mod de existență — este relevant și de faptul că în România după primul război mondial n-a existat o problemă națională în sensul promovării unei politici de stat șovine și rasiste. Chiar și regimul de dictatură militară fascistă antonesciană, cu toate manifestările șovine pe care le-a inițiat, n-a putut ignora spiritul tolerant și omenos al poporului nostru. Astfel, regimul respectiv, deși a promovat o politică antisemită, desigur mai ponderată în raport cu celelalte regimuri fasciste, n-a îndrăznit să dea curs cererilor repetate ale hitleriștilor privind soluționarea finală a problemei evreiești, țara noastră fiind singura, de altfel, dintre țările subordonate Axei, sau căzute sub ocupația germană, care a permis emigrarea evreilor în Palestina¹². Realul umanism și democratism ce a caracterizat masele populare românești în raporturile sale cu naționalitățile conlocuitoare, consemnat cu deplină obiectivitate și de istoricul american Milton Lehrer în interesantul său studiu *Transilvania pămînt românesc*¹³, a fost probat și prin atitudinea plină de înțelegere față de naționalitatea maghiară din România, chiar și în condițiile în care românii din nord-vestul Transilvaniei, căzuți în robia Ungariei horthyste, erau în masă alungați peste vremelnicele granițe, terorizați, într-o serie de cazuri chiar asasinați, urmărindu-se deznaționalizarea lor¹⁴. Elocvent pentru această situație este îndemnul marelui savant român Nicolae Iorga, care cu puțin înainte de a cădea victima gloanțelor legionare, zguduît de monstruoșitatea politicii horthyste dusă față de românii din nord-vestul țării, releva faptul că cea mai bună replică dată acestei politici trebuie să fie aceea a unei comportări demne față de cetățenii români de naționalitate maghiară.

¹¹ A se vedea: *Unirea Transilvaniei cu România*, 1 Decembrie 1918, p. 691.

¹² A se vedea: Aurică Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurrecției române din August 1944*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, p. 131—133.

¹³ Referitor la problema respectivă istoricul american în studiul amintit la pg. 172 nota în deplină concordanță cu adevărul istoric: „Atitudinea de toleranță și de înțelegere față de națiunile (naționalitățile n.n. I.L.) conlocuitoare, îmbracă deci în România un caracter de permanență neîntreruptă”.

¹⁴ Despre situația românilor și a populațiilor nemaghiare din nord-vestul Transilvaniei aflată vremelnice sub dominația Ungariei horthyste, a se vedea pe larg în: Mircea Mușat, Mihai Fătu și colab. *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul Transilvaniei, sept. 1940—oct. 1944*, București, Editura politică, 1985.

Continuând politica de înțelegere cu celelalte națiuni, de menținere a statu-quo-ului, de condamnare a politicii revizioniste și agresive promovată de statele fasciste și de solidaritate militantă cu popoarele devenite victime agresiunii — politică afirmată cu strălucire în perioada interbelică de Nicolae Titulescu — în urma revoluției de eliberare națională, începută în august 1944, națiunea română eliberându-se pe sine, a contribuit la eliberarea și a altor națiuni de sub dominația fascistă, aducându-și astfel aportul la restabilirea libertății și demnității lor.

În anii socialismului, spiritul ei democratic s-a obiectivat atât în statornicirea unor raporturi de deplină egalitate în drepturi și obligații între naționalitățile conlocuitoare și români, cât și prin aportul ei la afirmarea unor noi relații capabile să faciliteze o sinceră colaborare între națiunile lumii.

*

Cele afirmate mai sus, fără pretenții de exhaustivitate, pun în evidență calitățile conceptului de revoluție națională românească în cercetarea procesului nostru revoluționar și pentru relevarea contribuției originale a națiunii noastre la îmbogățirea teoriei și practicii revoluțiilor de eliberare națională. Aceasta cu atât mai mult cu cât ideologia și practica națională românească au reale contribuții la lămurirea conceptului de națiune și a rolului ei în viața popoarelor, fiind o sursă de inspirație și pentru creatorii socialismului științific.

DIALECTICA SCHIMBĂRILOR CANTITATIVE ȘI CALITATIVE ÎN SOCIALISM

T. LUPȘE*

ABSTRACT. — **Dialectics of the Quantitative and Qualitative Changes in Socialism.** Inspired by recent documents of the Romanian Communist Party, the article reveals some new aspects of the dialectics of passing from quantitative changes to qualitative ones in the work of building up the many-sidedly developed socialist society. It is pointed among others to the tremendous role played by the subjective factor, consciously directed in the process of accelerating the progress and socialist civilization, of promoting the new and obviating all that is obsolete and out-of-date. Also evidenced is the constant pace of the profound qualitative transformations that have supervened in the economic-social life of our country, in the development of science and culture, of the human personality in our socialist motherland.

În Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, în opera teoretică a secretarului general al partidului — tovarășul Nicolae Ceaușescu —, în întreaga activitate teoretică și practică a partidului se demonstrează faptul că făurirea noii orînduiri presupune aplicarea crea-tore a legilor generale ale revoluției și construcției socialiste în funcție de condițiile concret istorice ale fiecărei națiuni, pe baza studierii aprofundate a rolului factorilor materiali și spirituali, determinanți și determinați, obiectivi și subiectivi, spontani și conștienți în acest proces istoric cu totul nou în viața popoarelor și națiunilor. Însăși acțiunea legilor generale ale dialecticii se manifestă în mod specific în fiecare epocă, în fiecare etapă a progresului social, în funcție și în dependență nemijlocită de condițiile și cerințele obiective și subiective ale vieții popoarelor. Studiul raportului dintre schimbările cantitative și calitative în condițiile socialismului, cînd locul spontaneității acțiunii umane și a dezvoltării sale îl ia, într-o măsură crescîndă, factorul conștient-dirijat, acțiunea maselor fiind condusă de partid, reprezintă nu numai o problemă de interes teoretic, ci și de ordin practic-revoluționar, pentru că edificarea orînduirii socialiste și comuniste este opera și rezultatul acțiunii conștiente a întregului popor condus de partid.

Caracterul unitar al dezvoltării revoluționare a tuturor laturilor edificării noii orînduiri este asigurat de afirmarea logică a Partidului Comunist Român ca forță politică conducătoare a societății, care dă expresie clară năzuințelor supreme ale poporului, cerințelor obiective ale progresului material și spiritual. Garanția îndeplinirii acestui rol o constituie manifestarea consecventă a spiritului revoluționar în teorie și practică, lupta neabătută împotriva a ceea ce este vechi, perimat și promova-

* *Universitatea din Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie-Filozofie, 3400 Cluj-Napoca, România*

rea fermă a noului, a tot ceea ce este înaintat. „În toate domeniile — subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu — va trebui să acționăm în spirit revoluționar, să pornim de la faptul că nu s-a încheiat și nu se va încheia niciodată procesul dezvoltării economico-sociale, că rolul unui partid revoluționar este acela de a acționa totdeauna pentru înnoirea și perfecționarea societății, a relațiilor de producție sociale“.

Succesele obținute de poporul român, sub conducerea partidului, în construirea societății socialiste reprezintă baza trainică a trecerii la o nouă calitate a muncii și vieții.

Victoria obținută în înfăptuirea revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă a deschis poporului român, condus de partid, drumul larg al marilor succese și realizări obținute în revoluția și construcția socialistă. Aceste succese au marcat pentru totdeauna saltul calitativ uriaș realizat de România în dezvoltarea economico-socială și culturală, întemeiat pe un șir de transformări și structuri radicale, calitative în viața social-economică, în relațiile de producție și structura socială, în domeniul organizării și conducerii efortului poporului unic muncitor pe culmile tot mai înalte ale civilizației socialiste.

Congresul al IX-lea al partidului, analizând conținutul prefacerilor revoluționare obținute în perioada istorică de după instaurarea puterii politice a clasei muncitoare, în alianță cu țărăimea și celelalte categorii de oameni ai muncii, a consfințit generalizarea relațiilor socialiste din viața economică a patriei. „Triumful deplin al socialismului la orașe și sate, lichidarea pentru totdeauna a exploatării omului de către om, sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu în Raportul prezentat la Congres, reprezintă cea mai mare victorie politică a partidului nostru după cucerirea puterii politice; ea întruchipează înfăptuirea visurilor pentru care au luptat și s-au jertfit cei mai buni fii ai clasei muncitoare, ai poporului român“.

În intervalul care a trecut de la Congresul al IX-lea, sub conducerea nemijlocită a tovarășului Nicolae Ceaușescu, a fost declanșată ofensiva înnoirii și modernizării bazei tehnico-materiale, s-a afirmat cu putere rolul factorilor calitativi, intensivi în toate sectoarele economico-sociale, s-a desfășurat o amplă activitate de perfecționare a organizării și conducerii societății, de implementare a progresului tehnico-științific în activitatea de producție, în organizarea muncii și a vieții.

Creșterea economică și modernizarea bazei tehnico-materiale au fost fundamentate pe sporirea continuă a rolului și contribuției științei, a progresului tehnic în toate sectoarele de activitate, potrivit programelor elaborate sub conducerea directă a tovarășei academician doctor inginer Elena Ceaușescu, prim viceprim-ministru al guvernului, președintele Consiliului Național al Științei și Învățămîntului, remarcabil om politic, savant de renume mondial, care promovează cu consecvență valorile științei și culturii în slujba progresului patriei noastre socialiste. Un rol deosebit l-a avut în acest proces promovarea științei românești, faptul că — așa cum subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu — „a fost înlăturată cu desăvîrșire teza antinațională după care nu era

necesar să acordăm prea mare atenție științei românești, ci să ne mulțumim să importăm tehnologii, precum și neîncrederea ce se manifesta în capacitatea creatoare a clasei muncitoare, a țărănimii, a intelectualității, a poporului nostru, și care au împiedicat multă vreme dezvoltarea corespunzătoare a forțelor de producție, a întregii societăți“.

Prin efortul susținut al maselor de oameni ai muncii s-a dezvoltat continuu și în ritmuri superioare economia, baza tehnico-materială a noii societăți. La Adunarea solemnă consacrată aniversării a 65 de ani de la crearea Uniunii Tineretului Comunist și a 30 de ani de la înființarea Uniunii Asociațiilor Studenților Comuniști, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia faptul că, „*România*, în mai puțin de 40 de ani de construcție socialistă, s-a transformat dintr-o țară slab dezvoltată cu o agricultură înapoiată, într-un stat industrial-agrar cu o industrie modernă, organizată pe baza celor mai noi cuceriri ale tehnicii și științei, cu o agricultură socialistă modernă, în plină dezvoltare“... Astfel, producția industrială a țării noastre a fost în 1986 de 115 ori mai mare față de anul 1944, iar producția agricolă a crescut de circa 6 ori. În aceeași perioadă, pe temeiul creșterii producției și productivității muncii, a sporit produsul social de 27 ori, iar venitul național de peste 32 ori. Succesele obținute în consolidarea și modernizarea bazei tehnico-materiale au asigurat dezvoltarea generală a patriei și ridicarea continuă a nivelului de trai material și spiritual al poporului — țelul suprem al politicii partidului, esența societății noastre socialiste multilateral dezvoltate.

Socialismul, ca orînduire socială superioară, imprimă o amploare fără precedent schimbărilor calitative în toate domeniile. Acest adevăr este demonstrat în modul cel mai elocvent de marile transformări revoluționare produse în viața economică, socială și spirituală a României în anii socialismului și, îndeosebi, în cele peste două decenii — perioadă marcată în mod hotărîtor de spiritul înnoitor al Congresului al IX-lea al partidului și care, prin succesele cu adevărat istorice obținute în construcția socialistă, a inaugurat o epocă nouă în istoria României socialiste: „Epoca Nicolae Ceaușescu“.

Dialectica raporturilor dintre schimbările cantitative și calitative în condițiile socialismului este permanent și profund influențată de creșterea legică a rolului factorului subiectiv și conștient dirijat în istoria edificării noii orînduiri.

Prin aplicarea creatoare a principiilor și adevărurilor general valabile ale materialismului dialectic și istoric, ale socialismului științific la condițiile țării noastre, la analiza stadiului actual și la definirea perspectivei socialismului, Partidul Comunist Român, secretarul său general tovarășul Nicolae Ceaușescu au fundamentat teza de mare valoare teoretică și practică cu privire la continuitatea procesului revoluționar, evidențiind concluzia că făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintarea treptată a României spre comunism reprezintă o operă de o deosebită complexitate și profunzime, care presupune în mod legic și necesar transformări adînci, de ordin calitativ, în toate domeniile de activitate.

Raportul dialectic dintre schimbările cantitative și cele calitative, în condițiile revoluției și construcției socialiste, poartă pecetea unor mutații structurale obiective și a unor modificări radicale privind ponderea factorilor conștiinței în procesul istoric. Aceste mutații se datoresc desființării vechilor rinduieli social-politice și a statului burghez, a proprietății private, exploatării și antagonismului de clasă — printr-un proces revoluționar unitar, neîntrerupt, concomitent cu făurirea statului de tip nou, a relațiilor socialiste de producție, pe temeiul cărora se omogenizează structura socială a poporului unic muncitor, unitatea sa politică și morală, în cadrul conducerii democratice, de către popor, a tuturor activităților economice, sociale și politice.

Dialectica schimbărilor cantitative și calitative, în condițiile socialismului, este strâns legată de trecerea de la dezvoltarea preponderent spontană, proprie societăților bazate pe exploatare, la dezvoltarea conștientă, întemeiată pe creșterea tot mai aprofundată și folosirea, în mod dirijat a legilor obiective ale procesului istoric. Astfel, specificitatea dialecticii acestor schimbări își găsește expresia în caracterul lor conștient dirijat, programat și planificat, în ritmurile accelerate ale acumulărilor cantitative, în profunzimea înnoirilor calitative și dimensiunea lor globală, îndreptate fiind spre crearea condițiilor necesare afirmării plene și multilaterale a personalității omului.

Într-o perioadă scurtă, așa cum subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu, poporul român a parcurs mai multe etape istorice de dezvoltare: de la orînduirea burghezo-moșierească, cu puternice rămășițe ale feudalismului, la societatea socialistă multilateral dezvoltată. Pe baza creșterii economice, a schimbărilor de ordin cantitativ și calitativ, în dezvoltarea forțelor productive, ca rezultat al industrializării, au avut loc revoluționalizarea agriculturii, a tuturor domeniilor vieții sociale, trecerea succesivă la trepte calitativ noi ale dezvoltării superioare a orînduirii socialiste. Crearea unei economii moderne, fundamentarea relațiilor sociale și de producție pe principiile eticii și echității socialiste, asigurarea dezvoltării economice echilibrate pe întreg teritoriul țării, pe ramuri și subramuri, generalizarea noului mecanism economico-financiar, formarea și perfecționarea statului democrației socialiste muncitorești și revoluționare, afirmarea partidului ca centru vital al națiunii, înflorirea continuă a vieții spirituale, realizarea și întărirea unității sociale, morale și politice a poporului — sînt numai cîteva din înnoirile calitative care definesc fizionomia societății socialiste românești, superioritatea față de vechile orînduiri. Teza permanenței spiritului revoluționar, a afirmării lui tot mai puternice la nivelul întregii societăți s-a înscris între ideile cardinale evidențiate pe larg de tovarășul Nicolae Ceaușescu în magistrala cuvîntare rostită la Congresul al III-lea al educației politice și culturii socialiste. Procesul marilor transformări revoluționare în istoria popoarelor nu s-a încheiat și, practic, nu se va încheia niciodată. Din perspectiva acestei cerințe majore, la recentul Congres al educației politice și culturii socialiste, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia: „Educația și cultura înaintată, revoluționară, presupun cunoștințe vaste, multilaterale, în toate domeniile, bazate pe con-

cepția revoluționară despre lume și viață — materialismul dialectic și istoric — pe idealurile nobile ale socialismului științific. În asemenea condiții, educația politică, culturală constituie, asemenea soarelui, un adevărat astru, care emană cultură și luminează omenirii calea spre noi orizonturi, spre înțelegerea originii vieții, a lumii înconjurătoare, a dialecticii naturii și societății, a legilor obiective ale dezvoltării economico-sociale“.

Strategia continuării procesului revoluționar se întemeiază pe realizarea unei noi calități a muncii și vieții, accentuarea laturilor dezvoltării intensive, calitative în toate domeniile și sectoarele de activitate. „Consider necesar — subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu — să trecem de la faza acumulărilor cantitative la o fază nouă, superioară, aceea a luptei pentru calitate. A venit timpul să transformăm cantitatea într-o nouă calitate. Aceasta este cerința primordială de care depinde viitorul industriei românești, viitorul întregii economii naționale“.

Obiectivul fundamental al planului cincinal 1986—1990, stabilit prin documentele Congresului al XIII-lea, prevede dezvoltarea puternică, în continuare, a forțelor de producție, iar pe această bază, progresul multilateral al vieții economico-sociale și culturale, depășirea de către România a stadiului de țară în curs de dezvoltare și trecerea la un stadiu nou, superior, de țară socialistă mediu dezvoltată. Această trecere nu va fi numai o creștere cantitativă, ci, în primul rând, o etapă calitativ nouă în dezvoltarea generală a civilizației socialiste, în primul rând a producției materiale, pe baza aplicării masive a progresului tehnico-științific, o amplă dezvoltare și modernizare a învățămîntului, a activității de formare a omului nou, cu un înalt nivel de conștiință revoluționară și de cunoștințe tehnice, culturale și științifice. Nu putem obține trecerea la o nouă etapă de dezvoltare — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — fără o nouă calitate, fără ridicarea nivelului tehnic al producției în toate domeniile.

Raportul prezentat la cel de al XIII-lea Congres și hotărârile adoptate, opera teoretică și activitatea practică a tovarășului Nicolae Ceaușescu reliefează cu putere adevărul că socialismul este societatea care se construiește de către popor și pentru popor, prin dezvoltarea armonioasă și unitară a tuturor laturilor vieții ei materiale și spirituale. „Privind în perspectivă — se subliniază în Programul ideologic al partidului — economia României va trebui să se bazeze pe o industrie modernă, puternic dezvoltată, pe o agricultură modernă de înaltă productivitate. Pe această bază se vor asigura dezvoltarea forțelor de producție, progresul general al societății, ridicarea bunăstării materiale și spirituale a poporului“.

Dezvăluindu-se complexitatea raporturilor dintre factorii obiectivi și subiectivi — conștienți în edificarea societății socialiste — în Programul ideologic adoptat de Congresul al XIII-lea al partidului se arată că „... modul de gândire, conștiința socială, gradul de dezvoltare a științei, învățămîntului și culturii sînt determinate de baza materială a societății, de modul de producție și de repartitie a bunurilor materiale.

În același timp, conștiința socială, știința, învățămîntul și cultura, activitatea ideologică și politico-educativă au un rol important în dez-

voltarea factorilor de producție, ambele laturi de activitate condiționându-se reciproc și într-o unitate dialectică, asigură progresul continuu al societății, ridicarea bunăstării poporului, întărirea independenței și suveranității patriei⁴.

Așa cum sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu la Congresul al III-lea al educației politice și culturii socialiste, activitatea politico-educativă și culturală, formarea conștiinței revoluționare a omului nou constituie o parte inseparabilă a dezvoltării economico-sociale, a ridicării patriei noastre pe noi culmi de progres și civilizație. Factorul subiectiv-conștient are o importanță hotăritoare pentru progresul continuu și multilateral al patriei noastre socialiste; de creșterea puternică a rolului social-economic și politic al maselor largi de oameni ai muncii depinde înfăptuirea neabătută și în ritmuri susținute a marilor obiective înscrise în Programul partidului.

Într-o viziune creatoare, pe baza analizei de mare profunzime a raportului dintre schimbările cantitative și calitative, evolutive și revoluțive, ale dialecticii existenței și conștiinței sociale în socialism, tovarășul Nicolae Ceaușescu a demonstrat legitatea rolului crescând al factorului conștient în edificarea noii societăți, în accelerarea procesului revoluționar permanent. Această concepție înaintată a permanenței spiritului revoluționar, a acțiunii neîncetate a spiritului novator are o însemnătate fundamentală atât pentru momentul cuceririi puterii politice, cât și pentru dezvoltarea societății, pentru progresul omului. Procesul revoluționar nu se identifică și nu se reduce la actul istoric al preluării puterii politice de către poporul condus de clasa muncitoare și partidul ei de avangardă. Pe măsura transformării acestuia în centrul vital al întregii națiuni, este evident că lupta revoluționară continuă pe făgașul promovării noului în toate domeniile muncii și ale vieții. În această optică, secretarul general al partidului a formulat tezele referitoare la permanența spiritului revoluționar al luptei întregului popor, sub conducerea partidului, pe drumul edificării societății socialiste multilateral dezvoltate și a trecerii spre comunism. Acest proces se află în actuala etapă în fața unor noi cerințe și exigențe. De aceea, spiritul revoluționar, lupta pentru promovarea consecventă a noului nu trebuie concepute ca valori în sine, ci mai ales ca forme active, militante de manifestare a ființei umane în colectivitate, în toate împrejurările muncii și vieții. Aceasta reclamă nu numai respingerea hotărîtă a tot ceea ce nu corespunde cerințelor vremii și progresului, ci mai presus de toate lupta și voința hotărîtă a tuturor celor ce muncesc de a descoperi noul, de a-l crea, de a-l face să triumfe. Întreaga luptă a poporului, condus de partid, se desfășoară astăzi sub auspiciile acestui înalt comandament: al revoluționării modului de gândire și acțiune al tuturor, pentru că avem de înfăptuit într-un timp relativ scurt mutații calitative, revoluționare în industrie și în agricultură, în învățămînt și în cultură, pe baza cuceririlor revoluției din știința și tehnologia contemporană. Iar pentru a fi revoluționar, trebuie să stăpînești știința și cultura, tot ceea ce a creat omenirea în aceste domenii. De aceea, este necesar ca activitatea politico-educativă să aibă un rol tot mai important în realizarea planurilor și a

programele de dezvoltare economico-socială, în centrul tuturor preocupărilor urmînd să stea cu perseverență realizarea obiectivului strategic fundamental al trecerii României la stadiul superior de țară socialistă mediu dezvoltat. Criteriile esențiale de apreciere a eficienței activității ideologice, politice, educative, cultural-științifice nu pot fi altele decît nivelul și calitatea rezultatelor obținute în producția bunurilor materiale și spirituale. Așa cum sublinia tovarășa Elena Ceaușescu în cuvîntarea la încheierea lucrărilor Congresului educației politice și culturii socialiste, „nu poate fi vorba de eficiență în domeniul muncii politico-educative atunci cînd, în producție, persistă neajunsuri, se înregistrează rămîneri în urmă în realizarea planului, se risipesc materia primă și materialele, se fac lucrări de slabă calitate“. Pentru a spori forța și eficiența de pătrundere în mase a politicii și ideologiei partidului este necesară continua perfecționare a formelor și mijloacelor muncii politico-educative în concordanță tot mai deplină cu cerințele noi ale vieții, ale practicii social-economice. La baza întregii munci educative trebuie să se situeze, în mod ferm, concepția revoluționară, materialist dialectică despre lume și viață a Partidului Comunist Român, principiile și ideile socialismului științific, mobilizînd eforturile unite ale întregului popor în vederea îndeplinirii importantelor obiective și sarcini privind creșterea producției și productivității muncii, ridicarea calității și nivelului tehnic al produselor, aplicarea noului mecanism economico-financiar, a principiilor autogestiunii și autoconducerii, al creșterii eficienței și rentabilității economice în toate sectoarele de activitate.

Fiind superioară tuturor celorlalte orînduiri social-economice, societatea socialistă este rezultatul activității unor oameni cu o temeinică și multilaterală pregătire profesională, economică, politico-ideologică și culturală, a oamenilor în personalitatea cărora se reunesc în chip armonios știința revoluționară cea mai înaintată, îngemănate cu dragostea și devotamentul total față de patrie și partid, față de idealul luminos al comunismului. După cum subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al partidului, „pentru a asigura avîntul continuu al societății noastre socialiste, fiecare cetățean al patriei trebuie să fie pregătit din toate punctele de vedere... Pentru toți se pune problema de a învăța, a învăța și iar a învăța... Numai așa vom asigura dezvoltarea în continuare în ritm înalt a patriei noastre în toate domeniile de activitate“.

TEMEIUL ONTOLOGIC AL RESPONSABILITĂȚII

TRAIAN POP*

ABSTRACT. — **The Ontological Ground of Responsibility.** Proceeding from the idea that responsibility falls with the defining features of the human essence and existence and that it is an essential aspect of the dialectics of the social, one first conclusion reached is that of the necessity to approach it ontologically. It is shown, further, that responsibility, just as liberty, is neither a datum in itself, nor an abstract determination i.e. a logical consequence of the human freedom and therefore an absolute entity, but an historical category, at individual and collective level, of which complex determination lies in the ensemble of socio-human activities and relations. The discourse goes on, then, to grasping responsibility as a factor of conscience and action — dynamic and dynamizing. From this standpoint, responsibility takes roots in moral science and rationality, manifesting as company of truth, of the good and of the beautiful, also as transposition of the reason in the form of reasonability, understood, among others as choice of the necessary, of the logical and of the lawful and as rejection of the contraries of these. Finally, it is pointed out that, in its manifestation, responsibility is inherent to the revolutionary party spirit, and within this relationship its being the expression of energy transfer from and to the working people mass.

În complexa dialectică a socialului, alături de raționalitate și libertate, ca un corelat al acestora, și, ca atare, ca un atribut definitoriu al esenței umane, un loc important îl ocupă responsabilitatea. Înscriindu-se în această dialectică în primul rând prin conținutul și statutul său de entitate existențială este necesar ca responsabilitatea să fie abordată prioritar din perspectivă ontologică. Or, constatăm că rareori se vorbește despre temeiul sau fundamentele ontologice ale responsabilității și în termeni mult prea generali, problema bucurându-se de o abordare mai mult etică, politică și juridică.

Perspectiva din care privim problema fiind nouă și cadrul extinderii analizei limitat, pentru moment ne mărginim la enunțul unor idei, fără o analiză de detaliu.

1. După părerea noastră, responsabilitatea se impune a fi privită înainte de toate ca o instituire existențial-teleologică, idee ce conferă categoriei responsabilității în calitate de componentă a dialecticii socialului un statut foarte cuprinzător și complex, ce duce spre o posibilă definire a omului ca *ființă întru responsabilitate*.

Descifrarea acestui statut și a dialecticii implicate în el începe cu constatarea că subiectul și obiectul instituirii în cauză este omul ca ființă generică, cu precizarea că termenul de generic vizează nu individul abstract, ca la L. Feuerbach, și nici individul conceput în solitarismul său, ca în cazul existențialismului, ci o existență și un comportament relațional proprii doar omului ca ființă socială, ce desfășoară o

* Universitatea din Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie-Filosofie, 3400 Cluj-Napoca, România

activitate creatoare polivalentă, conștient orientată spre atingerea unui scop. În procesul acestei activități, omul, cum scria K. Marx, „se comportă față de sine însuși ca față de o ființă *universală* și deci liberă“, iar „activitatea liberă și conștientă constituie caracterul generic al omului“¹.

Termenii primi și fundamentali în elaborarea de către Marx și Engels a dialecticii socialului i-au constituit indivizii reali și activitatea lor practică productivă. Explicînd că premisele de la care pleacă nu sînt arbitrare și nici dogme, ci „premise reale de care se poate face abstracție numai în imaginație“, cei doi gînditori precizau că „este vorba de indivizii reali, de activitatea și de condițiile lor materiale de viață, atît cele pe care le-au găsit gata existente, cît și cele pe care le-au creat prin propria lor activitate“².

Dar omul ca ființă generică, cu un comportament și cu o activitate ce fac din el premisă reală a istoriei, obiect și subiect al devenirii istorice este omul care are nevoie de și care este de fapt „o totalitate de manifestări de viață umane“³. Iar realitatea omului ca totalitate se manifestă ca „necesitate lăuntrică, ca *nevoie*“, ca totalitate ideală sau „existență pentru sine subiectivă, a societății gîndite și cunoscute... și folosirea reală a acesteia“⁴.

Generalizînd, Marx conchidea că „omul își apropiază esența sa omnilaterală într-un mod omnilateral, deci ca om total. Fiecare dintre relațiile sale *umane* cu lumea — văzul, auzul, mirosul, gustul, pipăitul, gîndirea, contemplarea, simțirea, voința, activitatea, iubirea, pe scurt, toate organele individualității sale, ca și organele care, prin forma lor, sînt nemijlocit organe sociale, sînt, în relația lor *obiectuală* — sau în relația lor cu obiectul —, apropierea acestuia, apropierea realității *umane*. Relația lor cu obiectul este *manifestarea realității umane*“⁵.

În nota ce însoțește acest text mai citim că „realitatea umană este tot atît de variată pe cît de variate sînt *determinările esenței* umane și *activitățile* umane“⁶.

Termenii definatorii ai ființei generice cum sînt cei de universalitate, omnilateraliste, totalitate, totalitate ideală sau existență subiectivă, necesitate lăuntrică, nevoie, nevoia de alt om sînt termeni simptomatici, ce deschid perspectiva unei înțelegeri mai concrete, mai multilaterale și mai nuanțate a esenței umane.

Accentul ce cade la un moment dat pe termenul de libertate, asociat înțelegerii omului ca ființă generică *universală*, nu are un caracter reducționist, oricît de esențial este atributul libertății în definirea esenței umane, ci dezvăluie doar direcția în care merge analiza lui Marx, legată de fenomenul înstrăinării în capitalism.

¹ K. Marx și Fr. Engels, *Scrieri din tinerețe*, Ed. polit., București, 1968, pp. 554 și 555.

² K. Marx și Fr. Engels, *Opere*, vol. 3, Ed. polit., București, 1958, p. 20.

³ K. Marx și Fr. Engels, *Scrieri din tinerețe*, p. 583.

⁴ *Ibidem*, p. 583 și 578.

⁵ *Ibidem*, p. 579.

⁶ *Ibidem*.

Aceeași nouă perspectivă o deschid și termenii de conștient, voit, universal etc. prin care explică Marx particularități ale activității umane *productive*, ca activitate prin care omul „știe să imprime pretutindeni obiectului măsura care-i este inerentă”⁷.

Prin amintiții termeni ce denotă un adaos esențial la explicația esenței și existenței umane și la dialectica acesteia sînt puse în cauză modalități de a se comporta, de a acționa și de a fi ale omului ca ființă generică, modalități a căror expresie conceptuală este responsabilitatea.

Spre o astfel de concluzie duc alte câteva idei din textul lui Marx referitoare la om, printre care aceea că omul este o ființă acțională, el fiind ceea ce face și cum face. Termenul *face* este prin excelență expresia modalității de a fi a omului ca ființă generică. „Practic, scrie Marx, universalitatea omului apare tocmai în universalitatea care face din întreaga natură trupul lui *neorganic*, în măsura în care natura (1) îi servește nemijlocit ca mijloc de trai și (2) ca material, obiect și instrument al activității sale vitale”⁸.

Și mai clar devine sensul real al termenului în cauză atunci cînd Marx scrie că „omul face din activitatea sa vitală obiectul voinței și al conștiinței sale”⁹.

După părerea noastră, acest sens constă în faptul că desprinderea omului de realitate (în sens de neconfundare cu ea) și raportarea la realitate ca ființă universală și liberă înscrie responsabilitatea atît ca latură de conținut a existențialității umane cît și ca un concept cheie în dialectica socialului.

2. Existența umană însă ca existență în continuă devenire, precum și atributele sale definitorii, în cazul de față responsabilitatea, ca un corelat intern al raționalității și libertății, nu este un dat în sine, o determinare abstractă. „Omul, scria Marx, este lumea omului, statul, societatea”¹⁰; el este ceea ce face și cum face, este istoria făurită de el și în acest act se implică și se plămădește totodată responsabilitatea. Aria și gradualitatea ei este în funcție directă de participarea indivizilor umani la acest act, de statutul lor social și de mule alte împrejurări. Mai trebuie ținut seamă și de faptul că istoria își are meandrele ei, anumiți indivizi și chiar anumite categorii sociale nerecunoscîndu-se prin mersul ei la un moment dat.

Privită în acest context, responsabilitatea în determinarea ei concretă, la fel ca și libertatea și raționalitatea, nu este nici o entitate existențial-umană fără alte determinări decît existența ca atare a omului și nici un efect pasiv. Drept urmare, ea nu poate fi nici „responsabilitate absolută”, ca „simplă revendicare logică a consecințelor libertății noastre”¹¹, cum consideră J. P. Sartre.

⁷ *Ibidem*, p. 556.

⁸ *Ibidem*, p. 555.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ K. Marx și Fr. Engels, *Opere*, vol. 1, Ed. polit., București, 1960, p. 413.

¹¹ Jean-Paul Sartre, *L'être et le néant*, Gallmard, 1943, p. 612.

Dacă omul, cum scrie Sartre, „este acela care face să existe o lume“ și care „se face să fie“¹², nici societatea umană cu relațiile și consecințele ei în viața umană nu este funcție a conștiinței, voinței și acțiunii fiecărui individ sau a fiecărei clase și categorii sociale și nici existența individului uman nu este o simplă funcție a esenței umane.

Sub termenii face sau se face, ca expresie a activismului omului în raport cu lumea și cu sine însuși, se ascunde o determinare și o dialectică complexă, în care se întilnesc obiectivul și subiectivul, idealul și realitatea, posibilul și realul, spontanul și conștientul, decizia și acțiunea etc. și care, ca valoare, presupune evaluarea și surprinderea cât mai corectă și mai precisă a determinațiilor reale, de naturi diferite, ale responsabilității.

3. Ca rezultat a multiple și complexe determinări, responsabilitatea sa va manifesta ca funcție și expresie, la nivel individual și colectiv, a întregului sistem de relații din viața socio-umană, lucru ce rezultă și din considerarea ei ca atribut al esenței umane.

Privită în acest context, responsabilitatea se va defini sub aspect genetic și funcțional înainte de toate prin activitățile vitale ale omului ca ființă generică. Iar ca manifestare specific umană va fi evaluată prin gradații diferite, în raport de poziția individului sau grupului social respectiv și de rolul avut în aceste activități. În acest sens, Marx și Engels subliniau că ceea ce sînt indivizii umani „coincide cu producția lor, atît cu ceea ce produc cît și cu felul *cum* produc“, că modul în care oamenii produc este „un mod anumit de manifestare a vieții lor, un anumit mod de viață a lor“¹³.

Capul de serie al acestor activități îl constituie activitatea productivă. Și dacă munca prin care se realizează producția este, cum scrie Marx, „o condiție de existență a omului“ și „o necesitate eternă“¹⁴, ea este implicit, ca de altfel întreaga activitate bazată pe ea, și o instituire a libertății și responsabilității omului.

Spre aceeași concluzie duce și ideea engelsiană potrivit căreia „munca l-a creat pe om“¹⁵, dacă acceptăm această idee cu întreaga ei încărcătură valorică și în plinătatea sensului ce-l are.

Pe temelia relațiilor de producție, a relațiilor de muncă în genere, se crează o întreagă rețea de relații sociale (politice, juridice, morale, tehnico-științifice, culturale, educaționale, familiale etc.), care prin calitatea lor de obiectivări ale energiei și intereselor general umane sau de grup, sînt și instituirii ale responsabilității, concretizată în scopuri și idealuri de viață fixate de om, în felurite aprecieri și evaluări, în opțiuni, alegeri, hotărîri, decizii etc., pe scurt, în ceea ce numim angajare umană conștientă și deliberată.

Prin existența sa, prin relațiile și activitățile productive în genere, prin celelalte relații ce-i formează viața, omul e parte a naturii, trăiește

¹² *Ibidem.*

¹³ K. Marx și Fr. Engels, *Opere*, vol. 3, p. 21.

¹⁴ K. Marx și Fr. Engels, *Opere*, vol. 23, Ed. polit., București, 1966, p. 57.

¹⁵ Fr. Engels, *Dialectica naturii*, Ed. polit., București, 1966, p. 148.

pe seama ei, se află mereu legat de ea. Acest fapt esențial al existențialității și fluxul său energetic generează mereu noi și noi circuite ale responsabilității.

Dacă, pe de o parte, universalitatea omului ca ființă generică apare, cum susține Marx, în „manifestarea care face din natură trupul lui *neorganic*“, pe de altă parte, ea apare în universalitatea responsabilității față de condiția sa primă și permanentă, indiferent dacă această condiție se prezintă sub formă de valori materiale ca hrană, îmbrăcăminte, locuință, combustibil, materii prime etc. sau ca simplă formă peisagistică, dacă avem în vedere, în acest ultim caz faptul că omul trăiește și prin frumos și pentru frumos. Amploarea luată în ultimul timp de cercetările ecologice și numeroasele atenționări, avertizări și chiar semnale de alarmă trase în baza unor astfel de cercetări atestă în cel mai înalt grad statutul existențial și dimensiunea ontologică a responsabilității.

În fine, spre relevarea acestei dimensiuni se îndreaptă în ultimă analiză întreaga creație culturală, filosofică, artistică, științifică etc., realizată în numele omului și pentru om, ca și activitățile instructiv-educative. În acest sens, dezideratele documentelor partidului nostru asupra nobilei misiuni de formare a omului nou, ținesc esențialmente spre conștientizarea statutului și rolului său social, a dimensiunilor demnității și angajării sale, a responsabilității sale.

Generalizînd putem spune că odată cu instituirea adevărului, binelui și frumosului, odată cu instituirea prin puterea și „vilcenia“ rațiunii a suveranității omului se instituie și responsabilitatea sa. Fiecare pas înainte pe calea culturii și civilizației este un pas și pe linia creșterii coeficientului responsabilității.

4. Instituită prin sistemul existențialității, al relațiilor și al culturii umane, responsabilitatea se manifestă ca factor de conștiință și acțiune, cu rol constructiv-dinamizator, căpătînd multiple aspecte teoretice și practice și fiind abordabilă din unghiuri de vedere diferite: filosofic, axiologic, epistemologic, sociologic, antropologic, psihologic, pedagogic, etic, politic, juridic. La urma urmei este o problemă a interdisciplinarității și nu doar o problemă a perspectivelor sociologice, politice, etice, juridice, așa cum a fost abordată cu precădere pînă acum.

Ca factor însă de conștiință și acțiune, indiferent din ce unghi de vedere vine în atenție, responsabilitatea se impune a fi raportată la criteriile obiective de apreciere. Se cere aceasta pentru a nu o substitui ca valoare unei conștiințe fisurate, fragile, false, sau unei acțiuni anarhice, distructive; pentru a o corela doar cu ceea ce este robust, demn, constructiv, constituind parte integrantă a luptei pentru progres social și emancipare umană.

Ca factor de conștiință și acțiune, responsabilitatea se va manifesta mai pregnant în roluri constructiv-dinamizatoare în perioade de cotitură sau în momente cruciale ale condiției și vieții umane. Așa se face că, nefiind un dat necondiționat și nedeterminat și nici un efect pasiv, ci o permanență a vieții umane ce-și are izvorul în sistemul relațiilor și activităților umane, responsabilitatea ca factor de conștiință și acțiune

cunoaște un proces continuu de radicalizare, înaintînd din trepte în trepte ca ferment al angajării omului spre continua sa împlinire și auto-depășire. La acest proces contribuie întreaga creație umană; în el se exprimă întregul sistem de valori ale creației științifice, filosofice, artistice, social-politice etc. Prin această radicalizare responsabilitatea se manifestă ca spirit revoluționar în toate sferile creației și activității umane. Fundamentele și structurile de bază ale edificiului său le constituie înainte de toate știința, morala și raționalitatea robustă.

Clădită pe acest fundament, responsabilitatea este însoțitoarea adevărului științific și a valorilor artei și moralității. De aici rezultă că, în calitate de factor de conștiință, responsabilitatea e o problemă ce ține de resortul conținutului ce străbate multiple forme în care conștiința se obiectivează.

Fiind o problemă de conținut înrădăcinată în știință, moralitate și raționalitate, responsabilitatea nu se va afla în ipostaza formei decît ca formă *rezonabilă* a rațiunii, ceea ce ar însemna alegere, decizie, opțiune etc. în numele unei rațiuni concrete, dinamice, selective.

În acest caz, responsabilitatea ca fapt de conștiință și deci ca formă rezonabilă a rațiunii și înțeleasă ca alegere, opțiune, decizie etc. va fi alegerea necesarului, logicului, legitimului și respingerea contrarelor acestora; va fi distanțarea critică de toți factorii de influențează negativ mersul vieții socio-umane, ca mers al autodepășirilor continue.

Concepută în ipostaza unui conținut pătruns de spiritul științei, moralității și rațiunii, responsabilitatea va fi cenzura și autocenzura conștiinței umane și, prin această funcție, deschiderea spre principii înaintate de viață și măsura unui comportament demn.

Prin știință și prin rațiunea adusă la forma rezonabilității, prin calitatea ei de însoțitoare a adevărului, responsabilitatea va transpune moralitatea în termeni concreți, dîndu-i o nouă dimensiune și ducînd-o spre criterii valorice de apreciere a ceea ce este bine, corect, cinstit, onorabil, demn etc.

5. În manifestarea ei superioară, înrădăcinată în știință, moralitate și raționalitate, responsabilitatea se asociază organic cu partinitatea revoluționară.

În această relaționare, ca aducere a categoriilor în cauză la concret, responsabilitatea va fi expresia transferului de energie dinspre și înspre masa de oameni ai muncii.

Dinspre masa celor ce muncesc merge fluxul energiei din care se compune conștiința revoluționară ca înțelegere și dinamizare a stării de lucruri existente și expresie a adevărului social și spre ea se întoarce în calitate de conștiință a scopului și sensului luptelor și activităților sociale.

La acest nivel de cea mai radicală conștiință și înțelegere, pe temeiul deslușirii adevărului social, responsabilitatea se va manifesta și ca cea mai radicală acțiune în planul vieții sociale.

Ca acțiune de cea mai înaltă valoare, responsabilitatea își găsește întruchiparea supremă, în acțiunea revoluției *radicale* preconizată de Marx, adică în revoluția celor mai adînci și mai largi transformări la nivel

social, în actul construcției socialiste și comuniste, ca act al celei mai largi participări de masă, care nu numai că transformă în scop uman întregul sistem de relații sociale și activitățile corespunzătoare, ci și deschide și lasă mereu deschisă poarta perfecționării continue a acestor relații și activități.

6. Privită în acest cadru relațional, responsabilitatea ca instituire existențial-teleologică, manifestată ca fapt de conștiință și acțiune, devine necesarmente entitatea unei pe cât de intense pe atât de legitime preocupări pentru cultivarea și continua ridicare a nivelului de activitate la care și prin care ea se manifestă.

Prin această preocupare partinitatea comunist-revoluționară își dezvăluie cuprinzătorul său cadru valoric și dimensiunea profund umanistă a esenței sale. În această ipostază ea este funcție a libertății făurite în cadrul socialismului, consecință a faptului obiectiv că orînduirea socialistă, cum se subliniază în *Raport la cel de-al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, asigură poporului „posibilitatea de a fi liber și stăpîn pe destinul său, de a-și lua soarta în propriile mîini, de a se bucura de cele mai largi drepturi și libertăți democratice”¹⁶.

Indiferent de mobilurile care stau la baza preocupărilor pentru cultivarea responsabilității, această preocupare constituie în sine a elaborarea unei scări valorice superioare a răspunsului individual sau colectiv la cerințe stringente ale luptei pentru progres în viața socio-umană.

¹⁶ Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Ed. polit., București, 1984, p. 46.

DESPRE CONCEPȚIA ETICĂ A LUI GEORGE EDWARD MOORE (II)

SZEGŐ ECATERINA*

ABSTRACT. — On George Edward Moore's Conception of Ethics (II). The fourth part deals with *Moore's Method*. This method has no interpretative character but a critical and *logical* one. First of all it aims at wrong ways of raising issues and pseudo-demonstrations. The most essential element of the method is Moore's way of confronting abstract philosophical principles with "common sense" and everyday truths. As a result he defends "common sense" and the correct use of natural language.

The fifth part is the amplest. It mostly analyses how Moore's main work, *Principia Ethica*, started the modern meta-ethical currents. Moore was namely the first to separate normative and descriptive ethics from each other and to point out that the immediate mission of ethics is not to give moral advice or to exert moral influence, but cognition.

The paper dwells in detail on Moore's theory that the good cannot be defined and it analyses his arguments in refuting the definitionist schools of ethics.

Metoda lui Moore. Înainte de toate, el dorește să clarifice ce semnificație au afirmațiile filosofului analizat, ce interpretări posibile se ascund în dosul lor și pe ce fel de fapte sau probleme nerezolvate se bazează ele. Acesta este pasul introductiv al metodei sale. Moore se ocupă în primul rând de analiza concepțiilor pe care le considera greșite, bazate pe confuzii. Astfel, metoda lui — cum am mai amintit — nu este interpretativă, ci critică.

Această critică are un *caracter logic*. Moore pornește de la ideea că, din faptele înșirate pentru sprijinirea teoriei, poziția filosofică în chestiune nu urmează în mod logic. Din acest motiv însăși argumentația va fi încărcată de contradicții logice și nu va dovedi nimic. Pseudo-demonstrația este consecința folosirii greșite, derutante din punct de vedere logic a limbii.

Cealaltă trăsătură caracteristică a metodei a fost deja amintită: este vorba despre practica opunerii filosofiei și a „simțului comun“. Deși „simțului comun“ este una din categoriile de bază ale filosofiei lui Moore, el nu dorește să-i definească cu claritate conținutul. În general el înțelege prin această categorie totalitatea acelor afirmații, de adevărul cărora toți oamenii normali sînt convinși, și care sînt acceptate fără îndoieli de către toți. Este vorba despre afirmații simple, ca de exemplu: „Sînt oameni și în afară de mine“ sau „Eu am două mîini“ etc. Toate acestea le știm și nici un argument filosofic nu poate zdruncina credința noastră în adevărul lor. Totuși, adeseori nu ne este clar cum și de ce

știm cele afirmate și nu cunoaștem nici analiza corectă a acestor afirmații. Or, un element fundamental al metodei critice a lui Moore este confruntarea speculațiilor filosofice cu „simțul comun“. În general Moore „transpune în concret“ tezele filosofice abstracte și le confruntă cu adevărurile cotidiene. Demonstrațiile lui par a fi triviale și naive, dar Moore se complăce conștient în poza naivității, și în dosul pozei sale se ascunde o argumentare logică rafinată. Combatînd idealismul subiectiv din secolul al XVII-lea, prin exemple aparent naive el arată că dacă filosoful neagă existența lumii exterioare și întrebuițează expresia de „lume exterioară“ în sensul cotidian al cuvîntului, atunci teza lui contrazice certitudinile experienței cotidiene, deci conceptul este evident fals; dacă folosește expresia într-un sens cu totul special, din afirmația filosofului nu urmează nici un alt fapt logic. În cazul din urmă afirmația nu exercită nici o influență asupra cunoștințelor și vieții noastre, adică teoria respectivă este cu totul lipsită de interes. După părerea gînditorului englez adevărul se găsește, în general, între cele două posibilități. Filosofii întrebuițează termenii limbii comune de cele mai multe ori în sensuri speciale, dar sensul acela special se împletește în argumentația lor cu sensul cotidian al cuvîntului. Aceasta este cauza pentru care teoriile lor ni se par importante și interesante. De cele mai multe ori filosofii se și sprijină pe anumite fapte reale, dar din cauza sofisticii lor — de obicei inconștiente — argumentația lor este falsă, contradictorie în lumina analizei logice. Astfel, apărarea „simțului comun“ însemna la Moore și apărarea întrebuițării corecte a limbii cotidiene⁹.

Fundamentarea metaeticii. Etica anglo-saxonă contemporană începe cu *Principia Ethica* lui Moore. Efectul acestei lucrări a depășit granițele statului insular deja în timpul vieții autorului. Trecerea timpului nu i-a restrîns însemnătatea, și lucrarea apărută în 1903 determină pînă în zilele noastre încercările etice ale filosofiei burghize. Această operă este poate una din cele mai importante tratate de etică ale secolului; este indiscuțabil aceea care a exercitat influența cea mai mare.

Care este esența cotiturii mooreene în această privință? Dacă ar fi destulă o singură propoziție, am răspunde: etica lui Moore nu este o filosofie a moralei în sensul obișnuit al cuvîntului. Examinăm această afirmație întii pe baza efectului inițiativei de la începutul secolului. Prin ce diferă eticile care pornesc din teoria lui Moore de filosofii de moralei de alte tipuri și eticile anterioare secolului al XX-lea?

Filosofia tradițională a moralei considera drept sarcina sa cea mai importantă să ne arate caracteristicile omului „bun“, moral, respectiv ale felului de viață morală, să spună și să explice oamenilor, ce trebuie să facă și de ce. Realizînd aceste obiective filosofii au definit — în feluri și măsuri diferite — și înțelesul conceptelor etice, au analizat natura discuțiilor morale, au descris din cînd în cînd starea moralei publice din epoca lor. Toate acestea se făceau de acord cu năzuințele

⁹ Vezi în: Moore: *A józan ész védelmében és más tanulmányok*, Helikon, Budapest, 1981.

de bază ale filosofiilor moralei, adică se propunea și se apăra un sistem oarecare de morală.

Urmașii lui Moore au transformat structura gândirii etice. Punctele de vedere teoretice și practice întretesute în etica tradițională le-au separat unele de celelalte, invocând motive de logică și de teoria limbii, câteodată le-au opus în mod acut. Teoriile anterioare, care propuneau sau apărau un sistem de valori dat, le-au denumit *filozofii ale moralei*. Întrebuințarea termenului era derutantă din pricina stereotipiilor mai vechi; din cauza aceasta denumirea mai univocă de *etică normativă* a devenit definitivă și în curînd general acceptată. După părerea adeptilor lui Moore eticile normative întrebuițază totdeauna predicate morale, cu acestea formează judecăți morale, iar cu ajutorul lor apreciază oameni, acțiuni și forme de comportare. După părerea lor creatorii eticilor normative erau mai degrabă reformatori de morală, moralști, decît filosofi de specialitate în sensul strict al cuvîntului. Începînd de la Moore s-a format o abordare cu totul diferită a moralei. Cei care cultivau etica nouă se sprijineau pe date empirice, pe sociologie, etnografie, știința istoriei și aplicau metodele stricte ale științelor empirice. Ei nu apreciau, ci *descriu* formele de comportare, sistemele de norme ale unor societăți, epoci istorice sau chiar relațiile interumane. Această știință a investigației a fost denumită *etică descriptivă*. În sfîrșit, această știință descriptivă despuiată de orice apreciere a fost completată cu analiza sensului cuvintelor sau noțiunilor morale, exprimarea particularităților caracteristice judecăților (afirmațiilor) morale și cu cercetarea structurii logice a sistemelor de argumentare. Aceasta se numea etica teoretică sau mai simplu *metaetică*. Metaetica caută răspunsul la întrebarea: care este rolul manifestărilor morale în gîndire și acțiune? Adevseori ea analizează cuvinte, însă totuși nu se poate considera drept etimologia moralei, ci ca analiza conceptuală, logica și gnoseologia moralei.

„Scopul nemijlocit al eticii este cunoștința și nu practica”¹⁰ — scrie Moore în *Principia* — și cu toate că această propoziție se poate interpreta în mai multe feluri, ea poate fi considerată drept programa care a pornit schimbarea de orientare a eticii moderne. Majoritatea eticienilor englezi contemporani consideră drept sarcina exclusivă a filosofiei elaborarea metaeticii care dezvăluie anatomia noțiunilor morale, respectiv a limbajului moral. Pe baza lucrării *Principia Ethica* deși nu totdeauna în spiritul ei, și invocîndu-l pe Moore ei afirmă că imixtiunea în lumea noastră morală, sfătuirea sau îmboldirea personală nu este datoria filosofului¹¹.

Istoria metaeticii începe deci cu Moore. Viabilitatea ei se datorează metodei sale. Părțile sale, care au avut un succes răsunător la începutul secolului — mai alés în cercurile literare — s-au perimat demult. Drept exemple, putem să ne referim la *The Ideal* care enumeră valorile ine-

¹⁰ G. E. Moore: *Principia Ethica*, ed. cit., pag. 29.

¹¹ Vezi mai amănunțit: Szeghő Ecaterina: *Unele probleme ale cunoașterii moralei*, *Studia, seria Philosophia*, 1985.

rente, precum și la capitolul care tratează legătura dintre etică și modul de viață, deși pe vremuri Moore a fost sărbătorit tocmai pentru aceste părți cu stimă aproape așa de mare ca fondatorii de religii. J. M. Keynes a descris influența intelectuală covârșitoare, exercitată de lucrarea lui Moore în Anglia de atunci¹².

În această operă critica lui Moore se concentrează în esență asupra unui singur punct: el disecă definițiile conceptului de bază al eticii, al „binelui“, elaborate în eticile premergătoare. Filosoful englez încearcă se înlătura confuziile din jurul noțiunii binelui, a cărei definire a fost considerată de majoritatea filosofilor anteriori ca sarcina cheie a eticii. În general ei au început încadrarea într-un sistem al concepțiilor lor cu definiția „binelui“ — care, desigur, varia aproape cu fiecare curent. Ei sperau doar că printr-o afirmație adevărată *per definitionem* vor putea nu numai să clarifice sensul noțiunii ci și să-și pună sistemul pe o bază solidă. În polemicele duse între ei se atacau în primul rând definițiile diferite, și le calificau pe celelalte ca insuficiente sau chiar false, pe baza definiției lor proprii. Filosofii nu observau însă, că pe aceeași bază, pe care ei respingeau definiția dată de un alt sistem, ei ar trebui să respingă și propria lor definiție. Anume, după părerea lui Moore, problema nu consta în faptul că o definiție, sau alta sau chiar toate cele premergătoare erau neprecise, poate chiar false, ci în faptul că însăși încercarea de a da o definiție era principial greșită. Era așa — susține Moore — deoarece dacă o afirmație este o definiție adevărată, adică afirmația este adevărată *per definitionem*, atunci trebuie să fie analitică, ceea ce înseamnă că negarea adevărului ei ar fi o absurditate logică. Adevărul unei afirmații rezultă din sensul termenilor care o compun, ca în cazul lui „binele este binele“. În definițiile folosite în etică însă, fie că *definiens*-ul este plăcerea, utilitatea sau fericirea omenirii, totdeauna putem pune întrebarea: oare sînt într-adevăr bune plăcerea, utilitatea ș.a.m.d., mai precis, *definiens*-ul ales este oare într-adevăr identic cu binele? Și întrebarea nici o dată nu va fi lipsită de sens. Or, tocmai din cauza că întrebarea va avea sens în cazul fiecărei definiții, adevărul definiției rămîne o problemă deschisă; și însuși faptul în sine că putem pune o întrebare cu sens, lipsită de absurditate logică, arată că nici o definiție a „binelui“ nu satisface condițiile definițiilor adevărate. Argumentul, consemnat în istoria eticii ca *argumentul problemei deschise*, nu pune sub semnul întrebării dacă plăcerea, utilitatea sau năzuința spre fericire sînt bune. După părerea lui Moore toate acestea pot fi bune într-adevăr, dar ca *definiens*, nu dau sensul complet și detaliat al „binelui“. Cu acești *definiens* nu am descris noțiunea „binelui“, ci am răspuns doar la întrebarea „ce este bine pentru om“ sau pentru anumiți oameni. Aceasta este însă o problemă cu totul diferită.

Moore ne atrage atenția că în afirmațiile care conțin propuneri de definiții „binele“ nu numai că îl face explicit pe subiectul afirmației, ci joacă și rolul de predicat adevărat: este o proprietate a lucrului, despre care afirmăm că e binele, dar nu este identic cu el. Mai mult: ca

¹² Frankena dă citate din I. M. Keynes, *My Early Beliefs*.

toate lucrurile, despre care moralistii afirmă că sînt „binele“, să poată fi bune într-adevăr, trebuie să fie diferite de însuși „binele“. Deci Moore respinge toate filosofiile moralei definiționiste, fiindcă a observat contradicția lor comună, respectiv că ele doresc să deducă morala dintr-o axiomă, dar ele consideră de fapt axiomă una care chiar și dacă este adevărată, precizează doar un fapt oarecare al comportării umane, considerat drept fundamental. După părerea lui Moore multe lucruri pot fi bune și multe chiar și sînt bune, dar nu există și nici nu poate exista nici o proprietate sau entitate care să însemne *per definitionem* „binele“. Din cauza aceasta toate afirmațiile referitoare la bine sînt sintetice și nici-odată nu sînt analitice¹³.

Din toate acestea rezultă mai multe urmări importante. În primul rînd, Moore respinge încercările definiționiste drept cazuri caracteristice ale reduționalismului etic, care caută să reducă noțiunile morale *sui generis* la noțiuni de alt tip din punct de vedere logic și care ar duce la încetarea autonomiei noțiunilor morale, făcînd din etică un dicționar de sinonime al uneia din științele naturii, sau poate al metafizicii. În al doilea rînd, definind obiectul „eticii științifice“ ca analiza sensului conceptelor, separînd analiza sensului „binelui“ de examinarea problemei „care lucruri sînt bune din punct de vedere moral?“, Moore este primul care face o distincție între sferile de sarcini ale eticii normative și ale eticii științifice, numite mai tirziu metaetică. În al treilea rînd, precizînd drept scopul eticii examinarea sensului cuvintelor din morală, el pune accentul pe funcțiunea descriptivă a eticii, calificînd ca violentă conceptuală încercările care caută să schimbe sensul expresiilor morale prin definiții arbitrare.

Moore condamnă ca o concluzie a argumentului problemei deschise toate teoriile definiționiste, acuzîndu-le de comiterea greșelii naturaliste. După părerea lui esența greșelii naturaliste constă în faptul că „binele“ este substituit printr-o proprietate a unui obiect natural sau a unui ansamblu de obiecte naturale sau în faptul că noțiunea simplă, cu care se identifică „binele“, este identificată cu vreo altă noțiune, de exemplu „mai bunul“ cu „mai dezvoltat“, binele cu „doritul“ ș.a.m.d. Frankena consideră just că noțiunea „greșelii naturaliste“ la Moore s-a îmbinat cu ideile de „trebuie“ și „este“, respectiv a bifurcării valorii și a faptului, a normativității și a descriptivității¹⁵.

După acestea una din întrebările cele mai importante formulate pe baza eticii științifice, antinaturaliste, descriptive, este următoarea: cum putem stabili valoarea de adevăr a afirmațiilor noastre referitoare la morală? Răspunsul sumar al lui Moore este că afirmațiile morale fundamentale sînt evidente prin sine.

În prefața ediției din 1922 a *Principiei* Moore ne atrage atenția că afirmațiile morale fundamentale le putem recunoaște prin intuiție. Definind sensul „intuiției“ el susține următoarele: recurgem la intuiție

¹³ G. E. Moore: *Principia Ethica*, Ed. cit., pag. 27—30.

¹⁴ *idem*, 31—36.

¹⁵ W. Frankena, vol. cit., pag. 139.

dacă afirmația dată nu se poate demonstra cu mijloacele logicii, nu se poate deduce din alte afirmații, nu e sprijinită de vreo altă evidență în afară de sine însăși. Adevărul afirmației pare a fi evident — spune Moore —, din cauza aceasta o considerăm adevărată, dar bineînțeles, din aceasta nu urmează că nu putem greși. Adevărurile evidente prin sine din *Principia Ethica* sînt corespondentele etice ale afirmațiilor „simțului comun“, tot evidente prin sine. Acesta este cert chiar și dacă, în timpul apariției lucrării *Principia*, teoria „simțului comun“ abia se află în faza de conturare în gîndirea lui Moore. Astfel concepția lui etică nu contrazice gnoseologia lui de mai tîrziu, ci i se alătură în mod armonios.

PHILOSOPHY AND SCIENCE IN THE WORK OF HERBERT SPENCER

GHEORGHE TOMA*

ABSTRACT. — This report belongs to a study entitled: *The Concept of Philosophy and the Positivism and Neopositivism*. Two aspects are pointed out namely the Spencerian metaphysical stand and his plea for a new scientific philosophy, the latter refounded on the empirist-relativist criticism of the ultimate ideas of religion and science, as well as on the concept of evolution. The discussion is focused on this thinker's following well-known reconstructive thesis: lower grade knowledge is non-unified knowledge; science is partially unified knowledge; while philosophy is completely unified knowledge. The author concludes by reconsidering some of the criteria that have been made and can be established for this philosophy.

An account is given in this study of H. Spencer's philosophic outlook, in terms of defining his concept of philosophy. And this subject-matter is approached by virtue of two major reasons — which are determining in our tackling this thinker's work — namely, on the one hand, he is a continuer of the positivist line and, on the other, because Spencerianism was known and highly esteemed by Romanian philosophic thinking. From the very beginning we consider it worth mentioning that despite Spencer's rather marking an epoch and the influence of his ideas being still persistent, the studies devoted to his work are quite scanty. Some points have been evidenced and stressed, though. His philosophy was regarded as a revival and re-working out on new grounds of certain positivist, naturalist-evolutionist stands. In the year prior to publication of Darwin's famous work, which revolutionized biological evolutionism, Spencer would give the outline of a systematic account which pointed to the importance of the concept of evolution in understanding the various domains of science, including the theory of knowledge, what was discerned and greatly regarded by the author of *On the Origine of Species by means of Natural Selection*. More importantly however to recall here is that he conceived of evolution as a philosophic category, having thus constructive value to historically, spiritually understand man's life. As rightfully observed P. P. Negulescu — one of the European historians of philosophy who examined this variant of positivism into a greater extent —, the idea of evolution, an event of great importance for the time philosophy, was in fact an older value of the scientific thought. Essentially, Spencer attempted

* University of Cluj-Napoca, Social Sciences Center, 3400 Cluj-Napoca, Romania

at giving it a general form — i.e. philosophic, methodical and complete —, offering it as solution to the old cosmologic issue¹.

On its deepest self-assertion plane evolutionism has always been opposed to the various forms of fixism and dogmatic apriorism, never ceasing to replace them. But the Spencerian evolutionism — particularly revealed by Marxist exegetes, however imposing and instructive it may appear, and no matter how many elements of progress it may include — is still non-dialectical, it is a mode of thinking that hypostates the gradual character of development, denying qualitative leap value. It is precisely for this reason that such evolutionism could be rooted in the modern thesis whereby nature in passing from the homogeneous to the heterogeneous does not advance by leaps, and as such it can be considered still as mechanism-tributary evolutionism. Some other times Spencer's evolutionism was characterized as an „organicist monism“ because it tends to project the model of the biological explanation to social existence and conscience, or even as a conservative realism although it rises in defence of the individuality as against the authority, or “realist-apriorist” and “rationalist”, even dominated by a trend to metaphysics, being as well the most adequate reflection, on the philosophic ideology plane, of the development of European capitalism, from the Paris Commune to the beginning of our century. According to most of the English thinker's exegetes two would be his guiding ideas: knowledge, the entire knowledge, originates in the common sense, in accord with the principle of continuous gradual passing, from one reflective faculty to another, and his attempt to reconcile science and religion in the idea that there exists an absolute reality which is beyond either scientific knowledge and our conception about man. Spencer would rise the problem of a philosophy which no longer pretend to know existence in itself or the absolute through reconsidering its relation with religion and science. It will not be hard to see that the new philosophy is as tightly rooted in relativism, making considerable room for analogic method and metaphysical symbolism. It must be further added that this methodical ordering spirit, his vocation for large syntheses not starting from facts only but also by force of some intuitions, as by his moral buoyancy, evinces his constant effort to reconcile the scientific and the metaphysical. However, one might say that his agnostic philosophy does not seem to entirely at une with its spirit, with evolutionism, the criticism of ideas with Spencer does not necessarily and clearly lead to the essence of evolutionism. Irrespective of how we consider matters, valid for us remains the some longer time ago ascertained fact that knowledge of the unit investigated by philosophy lies not in demonstrating that an investigation is grounded on some common postulate only but also on the existence of a law common of all phenomena². He would thus systematize positivism, in accord with the general positivist

¹ P. P. Negulescu, *Filosofia contemporană*, vol. V, București, 1945, p. 367.

² H. Höffding, *Histoire de la philosophie moderne*, tome secondo, Paris, F. Alcan, 1908, p. 474—475.

logic of sequence and simultaneity, by either reducing the entire knowledge of facts to one postulate or ascertaining a law common of all facts. Therefore, in his conception every phenomenon has its own history, i.e. any particular science reveals not only the structure but also the history of its phenomena.

Spencer's concept of philosophy emitted by the empirist-relativist criticism of the capacities of the human knowledge is if not entirely identic, at least comparable or quite close to that of the other two great positivists, A. Comte and J. St. Mill. After applying restrictive conditions to knowledge, in the sense that it is relative as concerns experience and it only manifests by ascertaining differentiations and similarities between phenomena, that is it never depasses the subject-object relation, knowledge thus being threefold relative, Spencer wonders whether the world in itself, in its entirety and essence — therefore, the *bsolute* eventually identified by him through force — can be known. Consequently, whether traditional metaphysics as science of the non-conditioned has a rational ground to exist, i.e. whether it is possible or not. He therefore starts his account on the system of synthetic philosophy by *de facto* showing what one must understand by this new form of philosophy, by making considerations about the unknowable, elaborating a new agnostic theory on the limits of knowledge, which he combines with is non-transcendental evolutionist determinism. This is how one can account for this thinker's appearing to some as the representative of a new sophistry, and that is so because of the old essential reason that he rendered absolute the relativity of human knowledge, splitting the universal from the particular. As many of the representatives of the time philosophic relativism, he believes that human knowledge is relative and only relative. We can consider that, with him, too, at least in the inception of the reconstructive discourse of the *First Principles*, the same negative attitude as to metaphysics is quite visible — attitude also found with his forerunners of the English empirist school, particularly with Locke, through the criticism this had made to the concept of substance. However, he has in this respect the merit to have much ampler analyzed the concept of relation — following the example of Mansel — and indirectly revealed the contradictory character of the representations of our knowledge and of thought in general, to a larger extent than other contemporaries did. It can be asserted that under the influence of Locke did Spencer too focus his attention on the concept of *idea*, from the very beginning, yet genuine intuition being also present, developing that famous theory of *final ideas* of the religion and science. It is quite certain that Locke was indeed a source of inspiration *not for Kantianism* only but also for positivism and neo-positivism alike. He would make a distinction between the real ideas and the symbolic ones, despite that the latter are sometimes rendered, they are still relevant. In the sense in which his theory upon knowledge is directed, symbolic are those concepts that loose their common character of actual adequacy to objects because of the high degree of generality. And they do occur when we deal with objects of which charac-

teristics become quite numerous or too vast to be included in a determined study, instance of conscienceness, which in other words depass our common capacity of reflection.

Further on, even if concisely presented, we give an account on the Spencerian theory of ultimate ideas of science and religion — limiting in its agnostic essence —, theory by which his concept of philosophy ensues as one of the three forms of knowledge. Religion, in his opinion, rises the question of the possibility to rationally “penetrate” the *origine* and *nature* of the universe — question generative of general ideas, yet here appearing as negative cognition. As concerns the origine of the universe, the great entirety whereof man belongs, three hypotheses according to Spencer can be formulated: the Universe exits itself, the Universe has created itself, and the Universe has been created by some power external to itself. By analysing these ideas, or hypothesis, one can easily find that they are unintelligible, they all lead to logical absurdities; in other words they “cannot be reunited in the conscience and we cannot allow of them but as pseudo-ideas only“. Thus, to admit of the Universe as existing by itself is to admit of its existence without a cause — which by no means can there be an explanation. Also, to assert that the Universe is *causa sui* means to say nothing since, according to Spencer, our mind cannot conceive of the effect to be its own cause as well. And we cannot therefore make up a conception on the existence in itself but by relating this to the idea of unlimited duration in the past, and generally through the idea of boundless or infinit. But all these ideas relying on “illimitable duration” are unconceivable, that is, in Spencer’s opinion, they are fully inconsistent and contradictory.

The same situation also appears when one passes to account for the *nature* of the Universe. Under new forms there appear the same logical difficulties, the same restrictive results from the metaphysical viewpoint, i.e. interdictions as to the access of the human reasoning to knowledge of the absolute. The objects and acts surrounding and characterizing the human being, like phenomena of consciousness, too, explain them by a unquie cause, they impose on us the hypothesis of a primary cause — indefinable and absolute, by which our thought is drawn again in contradictions. Thus, in this thinker’s opinion, the ultimate ideas of religion lead us to the conclusion that existence is in itself a mystery, and the result of this new criticism which enstranges from empirism and approximates to Kantianism is affirmation of the omnipresence of the mystery — real and impenetrable in itself.

The same result is also obtained by analysing the ultimate ideas of modern science such as: space, time, motion, force or cognitive ego, personality. All these scientific ideas — which occurred essentially in the time’s materialist philosophy with categorial cognitive significances —, related to the reaffirming of the theory of existence, in the conception of evolutionist positivism are only clear and useful inasmuch as we maintain with them within the limited sphere of experience and “relating” cognition. However, these ideas are conductive to insurmountable contradictions when they are employed in expressing the

nature of some absolute reality. There is here something belonging to the old discussion about paradoxes. But from the very fact that in any knowledge there is an assertion that there is a "non-relative", i.e. from the necessity itself to think through relations, from the mere fact that this is thought, as the Kantian thing in itself is thought of as existing without being able to be known, it appears that the relative is inconceivable without a real "non-relative", that it is impossible to remove from thought "the idea of some hidden reality beyond appearances", the possibility to trust in this transcendental reality as grounds, this time, for reconciling religion with science.

In fine, one more observation asserts itself. The ultimate ideas of religion, therefore those relating to the "origine" and "nature" of the Univers, are nothing else but issues of the old ontologies, taken up again and forming what would sometimes be called the ontologic problem. Yet the method is precisely an empirico-rational one, which justifies our asserting that this does not imply some creed or mystic intuition by which the unknown is revealed to us. But, out of his empiricist investigations yet another fundamental aspect of our problem would ensue namely both philosophy and science would have to enscribe, from now on, their effort within the confinements of the relative and only within its limits. His discourse would orient, on the one hand, towards "reconciliation" of religion with science, making thus disappear the millenary opposition between them — which had turned even stronger in the modern epoch: —, and on the other hand it would lie in a new attempt at philosophical reconstruction from scientific and inductive point of view. "We cannot but conclude — said Spencer — that the most abstract truth contained in science must be the uniting feature between them. That must be the ultimate fact of our intelligence³.

This reconciling of religion with science — both being, according to Spencer, two spiritual realities that cannot be denied and which would have to assert by themselves to our spirit —, in point of an ultimate subjective synthesis, will not be possible but following an intrinsic examination of their ideas and possibilities of explanation, as seen above. The core of "advanced", "superior" religion lies in the problem of mystery, he would say. This result is also the ultimate fact of any religion. However, in his conception, the evolution of the religious phenomenon will turn clear and finished only when the existential mystery is recognised to be much greater than that so far understood by the various religions, i.e. no relative mystery will then be implied, which as such is able to be revealed or grounded on feelings only, but an absolute and real one, a mystery of existence — metaphysical —, resulting from logical analysis of our internal possibilities of knowledge and of the need of founding.

In Spencer's outlook on the relation between science and philosophy, wherefrom it most clearly results the definition he gave of philosophy,

³ *Resumé de la philosophie Synthétique de H. Spencer*, par F. Howard Collins, Paris, F. Alcan, p. 6, 7, 8.

three aspects are revealed, above all, which evince — as he would say — as three preliminary intuitions. First, the passing from simple, empirical forms of knowledge to its superior forms — achieving thus maximum unification — is implemented in accord with the general law of evolution, that is gradually and without leaps. Science originates in the common sense, this being revaluated again and ever persisting. “Science — says Spencer — is nothing but a superior order development of the vulgar knowledge and if this is refuted, then the whole knowledge must be refuted⁴. Second, discussing the so-called “data of philosophy”, he warns, each thought implies — for a philosopher, according to the model of vital, organic units — a whole system of thoughts that ceases to be necessary and have value when separated from its varied correlatives. As an organ cannot be parted from the body, so do our thoughts, ideas — from the very beginning they must be conceived of, somehow apriori, as a functional, reconstructive unit. If science separates by retaining the semblable, in the philosophic knowledge the opposition between the two types of phenomena must be specified, knowledge thus being comparable, according to an older intuition of the philosophical discourse, to a tree-trunk⁵.

Third, it must be said that according to H. Spencer's conception philosophy is a knowledge form of the highest degree of generality and unity, it continues and depasses the limited scientific systematization and integration. If for him science is the partially unified positive knowledge, philosophy is the completely unified science, yet it is not a science, it only is scientific. “Philosophic truths — says he — have the same relation confronted with the greatest scientific truths as these have compared with empirical scientific truths. As any of superior generalizations comprises and consolidates more restricted generalizations of its section, so do philosophic generalizations with the generalizations of science.

In consequence, philosophy is a knowledge diametrically opposed to that rendered by experience which gathers facts. It is the final product of an operation that starts with a simple accumulation of observations, that is therefore continued through the working out of universal propositions. In order to render its definition the most simple and clear form, we will say: the inferior grade knowledge is non-unified knowledge, science is partially unified knowledge; philosophy is completely unified knowledge⁶. And the same problem of the relation between science and philosophy given in some other wording “Our mind cannot comprehend but the relative. Keeping the consciousness of a power that is manifest to us, we have dismissed as futile any attempt at knowing the nature of this power and therefore we have driven philosophy away from the most part of the domain thought of

⁴ H. Spencer, *Choix de textes, et Etudes du Systéme philosophique par Edmond Parisot*, Ed. Louis Michaut, Paris, p. 52.

⁵ *Ibidem*, p. 24.

⁶ *Ibidem*, p. 52.

having belonged to it. What still remains of it is the part wherein science is involved. Science has existences and sequences as its object; it groups them first to form simple generalities, of the first grade. What then remains for philosophy? It is this: philosophy can still serve as name for the knowledge on the highest stage of the generality. Science merely means the family of sciences; it is nothing more than the *sum* of knowledge gathered through the effort of each of them and tells us nothing about what could crop up from the *fusion* of these relations in a whole. As current usage defines it, science consists of more or less isolated truths; it does not know their integration⁷.

In this Spencerian determination of the object of philosophy and of its relation to science we consequently have an explicitly given answer to the question arising from the analysis of the ultimate ideas. If the unconscious comes to religion as an object of creed, and the conscious to science, then what is the research field that comes to philosophy? The object of philosophy will from now on fall within the sphere of the relative and of the knowledge, achieving — what Spencer names — the ultimate synthesis of the scientific knowledge, studying the highest stage of the generality of positive cognition. And in this new function, abjuring thus its metaphysical claim, it will no longer be competed by religion, nor will it be contested by sciences. Philosophy, therefore, is not called for surpassing science metaphysically, nor is it to act alongside of it, it must complete and strengthen it by „fusion of partial truths” in general synthetic truths.

To conclude with we can say that if the existentialists, analysing the relationships between philosophy and science, reached negative, pessimist conclusions conceiving of philosophy as a form of non-scientific, even antiscientific thought, the evolutionist Spencer remains an optimist, trying to determine the status of a scientific philosophy, what focused attention of all positivists. It is noteworthy that all the categories of his thought are not categories of existence, but of reality and evolution. Philosophy being implied as a necessary and distinct mode of knowledge, the general praxis of investigating phenomena, i.e. its own being is conceived of in an evolutive way.

The Spencerian philosophic doctrine was not promoted smoothly without meeting with criticism — originated in either non-Marxist philosophical schools and older or newer Marxist interpreters. Further on, we give some of these criticist objections which can cast additional, light on his concept of philosophy. Relativity of the human knowledge cannot be upheld in the way in which Spencer does. All the more so as he is convinced that the judgements by which relativity is enforced in a mind are not relative but absolute. With him, relativism lies in an ever wait for slipping to dogmatism. Then, like his English positivist forerunners, he would uphold that both conscience and thought cannot be transcendent, they cannot come out of themselves and they remain relative. However, when asserting existence and even the reality of

⁷ H. Spencer, *Les Premiers Principes*, Paris, 1930, p. 109.

the absolute, when attempting to determine its nature, Spencer contradicts himself. He would not agree with Hamilton and Mansel, who upheld that the absolute unknowable was a negative term, something like the Kantian thing in itself, and not a positive one. On the other hand, Spencer asserts that the world is the manifestation of the absolute. Thus, logically, he allows under this form of the existence of a determining relationship between the unknowable absolute and the world, this being capable to be known in relation to the world, to us, to the subject. Knowledge is useful, according to Spencer, and the absolute knowledge being possible it would follow to be unuseful — from the standpoint of the biological he should not make such an assertion. And if the absolute knowledge is “unuseful”, why then life that, according to him, pursues the biological use ever strives to reach the unuseful, to possess absolute knowledge, moral spiritual values? Does it really mean that all efforts are meaningless and life is absurd? Also, an attempt is made to found relativism starting from the idea of relation, any sort of knowledge calls for a relation and it cannot exist but as a relation. However, he does not understand the difference, particularly committing a sophism between being relational and relative, the fact that a thing that is in relation can be known in its essence, that sensation is not in itself a mystery. Spencer considers evolution, progress as necessarily a result of some natural laws. These laws are consequences of the principle of force persistence. Yet the necessity of the force persistence principle resides in that its contrary cannot be conceived, that is the “principle of conscience” is fundamental for our mind. Therefore Spencer is not a realist only, but also an idealist for he derives the principle of persistence from thought, and the other necessary laws of nature are inferred from the recalled principle.

In fine, another objection hints at the plane of his social thought, i.e. sociology as the utmost domain of cosmology. Social life, according to him, is subjected to the same natural laws as are the biological organisms, appearing here the trend specific to the non-dialectical evolutionism to interpret the superior through inferior; what still remains serious hindrance to an attempt at renewing the concept of philosophy. As the historian of philosophy, A. Fouillée, observed, with his remarkable witticism of analytical fineness, this English philosophy remains a “rather exclusive” naturalism, which however feels the need to complete itself by some “moral idealism” — idealism that does not necessarily result from the essential naturalism recalled³. It is a matter of some incongruity between the metaphysical, mechanistic naturalism and the neoliberalist humanism of his thought. This neoliberalism

³ Alfred Fouillée, *Histoire de la philosophie*,

Mention can be made here of Bergson's criticism made on the concept of Spencerian evolutionism concluding that the common artefact of Spencer's method lies in reconstituting evolution by fragments of evolved (*L'Evolution Créatrice*, Paris, 1908, p. 393). In *Essai de morale, de sciences et d'esthétique*, Spencer's answers to the criticism brought, mainly relative to the object of the *First Principles* i.e. the part of his work implied in our study are published.

would extol importance of the interest instead to the Kantian self-consciousness, and would to a large extent substitute old rational intuitions, internal Cartesian certainties, the subjective creed-assuming utility, the feeling of presence, of continuity as criterion of the truth. Relating to his concept of philosophy in a more restricted way, one should not overlook the following ambiguity: on the one hand, in his fighting against metaphysical speculation he comes to some fortuitous restriction or even disparagement of the domain of philosophy, while on the other hand the core of his philosophy — as I. Petrovici would point out — is not the theory of knowledge but a theory of the Universe, some “metaphysical” doctrine.

This thinker is always possessed by the idea of monism assertion, his philosophy can be taken as one of those attempts at surpassing dualism, the ruinous antiticism of metaphysics by means of the idea of universal evolution. If materialism could sometimes be considered — and not logically and historically groundless — as some consequence of deepening the evolutionism, it is not this same case when the positivist evolutionism is involved. There are strong discontinuities of ideologic significance between the positivist evolutionism and materialism. This does not mean that the Spencerian evolutionism had no contribution at all to strengthening the cause of the scientific, realist and materialist spirit or to the advancing of philosophy in context with its main source which is science — and this time all human sciences being involved —, or that it made an attempt only to put up-to-date certain modern values such as ethical spirit and the liberty of the individual.

ASUPRA ERORILOR LOGICE

ANDREI MARGA*

ABSTRACT. — **On Logical Errors.** An important question of general logic is the inventory and classification of errors. Logic — as Sidgwick showed — can be conceived as an “error-fighting machine”. The present study, first, settles the bounds of the general-type errors — *language-caused errors, material errors and formal errors or logical errors* — and suggests then a classification of the logical errors occurring in relation to the cognitive statements. Here, the logical errors are regarded as being entailed by violation of the rules of operations upon terms, upon statements, in reasoning, demonstrations and arguments. The abatement of logical errors to sophisms, on the merging of methodological errors with the logical ones are eliminated, and the list of logical errors is systematized.

O problemă care a preocupat filosofii a fost stabilirea surselor de eroare și a tipurilor acesteia. Se știe, de exemplu, că Aristotel a căutat să identifice raționamentele ce duc la concluzii false și sînt nevalide (sofismele)¹, Bacon a inventariat „idolii” care împiedică mintea să ajungă la oglindirea nedeformată a lucrurilor², Kant vorbea de o „aparență transcendențială”, creată prin depășirea pe plan mental a sferei experienței posibile și considerarea unei exigențe a rațiunii ca formă a realității³, Brentano a inventariat sursele de eroare (istorică, logică, lingvistică)⁴. Problema a rămas deschisă; recent, pe fondul amplificării cercetărilor de logică, retorică, teoria comunicării, interesul pentru ea a crescut foarte mult. Ea poate fi abordată mai precis plecînd de la

* *Universitatea din Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie-Filosofie, 3400 Cluj-Napoca, România*

¹ Aristotel, *Respingerile sofistice*, în *Organon*. Editura Științifică, București, 1963, vol. IV, p. 335—364. În importanta monografie a lui C. H. Hamblin, *Fallacies* (Methuen & Co., London, 1970) se evocă și o tradiție indiană în ceea ce privește cercetarea surselor de eroare. Importanța cercetării erorilor în cadrul logicii a fost elocvent exprimată de Sidgwick, în felul următor: „Logica poate fi privită în fapt ca o mașină de combatere a erorii”. Cu toate acestea abia în logica mai nouă, în mari expuneri recente ale logicii generale, erorilor li se consacră un capitol distinct. Să luăm cîteva exemple. F. Ueberweg, în *System der Logik* (bei Adolph Marcus, Bonn, 1882), se oprește foarte sintetic asupra unor erori, dar W. Wundt, în *Allgemeine Logik und Erkenntnistheorie* (F. Enke Verlag, Stuttgart, 1919), nu mai manifestă un interes aparte pentru ele, ceea ce va face și C. Sigwart, în *Logik* (I. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1924). În schimb, în Ralph Eaton, *General Logic. An Introductory Survey* (Charles Scribner's Sohn, New York, 1959), Morris R. Cohen, Ernst Nagel, *An Introduction to Logic and scientific Method* (Routledge and Kegan Paul, London, 1957), E. W. Schipper, E. Schuh, *A first course in modern Logic* (Routledge and Kegan Paul, London, 1960) etc. se acordă erorilor o atenție aparte.

² Francis Bacon, *Noul Organon*, Editura Științifică, București, 1957, p. 41—58.

³ Kant, *Critica rațiunii pure*, Editura științifică, 1969, p. 280—283.

⁴ Franz Brentano, *Von der Klassifikation der psychischen Phaenomene*, Dunker und Humblot, Leipzig, 1911, p. 104 și urm.

observația, cu caracter general, că obținem cunoștințe în forma propozițiilor și pe două „câi”: nemijlocit, prin investigarea faptelor, și mijlocit, prin inferențe. De aceea, cu toate că uneori este dificil să separăm complet aspectele de limbaj, de conținut și de formă a cunoașterii, erorile pot fi privite în legătură cu limbajul (erori datorate limbajului), în legătură cu stabilirea stărilor de fapt (erori materiale) și în legătură cu structurarea și prelucrarea lor logică (erori formale). Să ne oprim asupra erorilor formale (sau erorilor logice), iar în cadrul lor asupra celor ce apar în legătură cu propozițiile cognitive.

Dacă parcurgem manualele și tratatele de logică reprezentative se poate ușor constata că erorile logice s-au bucurat rareori de o abordare sistematică. Uneori ele au fost reduse la sofisme⁵; altele în tabloul erorilor logice sînt incluse și erorile ce țin de metodologie (și care intră în fapt în clasa erorilor materiale)⁶, în multe cazuri se face inventarul erorilor logice mai frecvente, fără a le ordona în mod riguros⁷. Spre a obține un tablou cuprinzător și ordonat al erorilor logice este adecvat însă să plecăm de la observația că ele se produc în cadrul operațiilor logice și constau din încălcări ale regulilor acestor operații. Întrucît sînt diferite operații logice — operații asupra termenilor, operații asupra propozițiilor (inferențele imediate), raționamentele (inferențe mediate), operații de întemeiere, erorile logice se produc încălcînd regulile acestor operații și sînt: erori în operațiile asupra termenilor (I), erori în operații asupra propozițiilor (II), erori în raționamente (III), erori de întemeiere (IV). Să sistematizăm erorile logice plecînd de la această observație rămînd, în cele mai multe cazuri, din motive de spațiu, la a semnală încadrarea tipului respectiv de eroare, fără a intra aici în detalii și în exemplificări dincolo de strictul necesar pentru o *propunere de sistematizare*.

I. *Erorile în operațiile asupra termenilor* se produc în operațiile ceva mai complexe — definiția, diviziunea, clasificarea; celelalte operații din această clasă — determinarea și generalizarea — sînt mai puțin susceptibile, în virtutea simplității lor, să producă erori, iar dacă totuși produc, ele sînt reductibile la erori ale diviziunii și clasificării. Astfel că sînt *erori ale definiției*: precum, *definiția incongruentă*; *definiția circulară* sau *idem per idem*; *definiția negativă*; *definiția abundantă* sau *definito abundans*; *definiția obscură* sau *figurativă*. Sînt apoi *erori ale diviziunii*: *diviziune prea strîmtă* sau *diviziune incompletă*; *diviziune prea largă*; *membrele diviziunii nu se exclud*; *diviziune cu mai mult de un fundament*; *diviziune cu salturi*. Sînt destul de frecvente și *erori ale clasificării*: *clasificare cu mai mult de un criteriu*; *clasificare pe bază de asemănări neesențiale*; *obiectul intră în clase diferite*. Diversele erori în operațiile asupra termenilor se înscriu într-una din clasele amintite sau se reduc, în orice caz, la una din ele. Reducerea mai departe a aces-

⁵ Vezi Ralph Eaton, op. cit.; Daniel Sullivan, *Fundamentals of Logic*, Mc Graw Hill, New York, 1963.

⁶ Vezi Morris R. Cohen, op. cit.; E. R. Emmet, *Handbook of Logic*, Philosophical Library, New York, 1960.

⁷ Vezi E. W. Schipper, E. Schuh, op. cit.

tor erori la câteva s-ar putea atinge doar dacă s-ar arăta că unele din regulile operațiilor nu sînt independente.

II. *Erorile logice în operațiile asupra propozițiilor* se produc în cazul inferențelor prin opoziție, conversiunilor, obversiunilor, contrapozțiilor, inversiunilor. Reprezentative sînt: *inferența unei contrare adevărată dintr-o universală falsă; inferența unei universale adevărată dintr-o particulară adevărată; inferența unei particulare adevărate dintr-o universală cu termeni nereferențiali adevărată; conversiunea unei particular negative; conversiunea unei propoziții cu termeni nereferențiali* („Orice cerc pătrat este figură geometrică, deci unele figuri geometrice sînt cercuri pătrate“); *derivarea de universale din propoziții cu predicat nedistribuit prin conversiune; contrapozitia unei particular afirmative etc.*

III. *Erorile formale în raționamente* fac parte din clasa *sofismelor*. Toate sofismele sînt erori logice, dar, evident, nu toate erorile logice sînt sofisme. Acestea din urmă sînt erori logice produse prin încălcarea regulilor raționamentelor și întemeierilor. Să ne oprim mai întii asupra primelor.

În *raționamentele inductive complete* eroarea frecventă este *enumerarea incompletă* ce pretinde tacit că este completă. În *raționamente inductive complete* eroarea frecventă este *inducția ilegitimă*, ce se datorează generalizării pripite, fără asigurarea prealabilă în ceea ce privește existența de cazuri contrare. Ea este o specie a erorii numită *falsa generalizare* (fallacia fictae universalitatis), altă specie a acesteia fiind *considerarea unei inducții incomplete drept inducție completă*, care este identică cu *enumerarea incompletă*.

Diferitele *raționamente deductive* prezintă diferite tipuri de erori. În *silogismele categorice* se produc erori de tipul: *impătrirea termenilor* (quaternio terminorum) („Ceea ce este totdeauna subiect este substanță, iar eu-l este totdeauna subiect; deci eu-l este substanță“); *mediul nedistribuit* (Cercetătorii științifici competenți scriu cărți valoroase iar *Moromeții* este o carte valoroasă; deci *Moromeții* a fost scrisă de un cercetător științific“); *majorul ilicit* („Cei ce practică sportul de performanță sînt tineri iar studenții secției de filosofie nu practică sportul de performanță; acești studenți nu sînt tineri“); *minorul ilicit* („Studenții își încheie pregătirea de specialitate cu examen de diplomă, iar studenții activează în învățămîntul superior; deci cei ce activează în învățămîntul superior își încheie pregătirea de specialitate cu examen de diplomă“); *derivarea din două negative* („Palmierul nu rezistă la frigurile din zona temperată, iar stejarul nu este palmier; deci stejarul rezistă la frigurile din zona temperată“); *derivarea din două particulare*; *derivarea în funcție de partea mai tare* a silogismului. În *silogismele ipotetice* se produc erori de tipul: *răsturnarea raportului de consecință sau afirmarea consecinței* („Dacă Mozart a compus *Aida* atunci este un mare compozitor; or, Mozart este un mare compozitor; deci el a compus *Aida*“); *negarea antecedentului* („Dacă o operă literară este roman, atunci ea recurge la imagini artistice; or, *Hamlet* nu este roman; deci *Hamlet* nu recurge la imagini artistice“). În *silogismele disjunctive* eroarea frecventă este *disjuncția greșită*. Ea constă în aceea că alternativele

indicate nu sînt exclusive, cum se pretinde („Rezultatele slabe ale unor studenți se datorează fie absenței unei munci asidue din partea lor, fie caracterului nesistematic al pregătirii lor; rezultatele nesatisfăcătoare ale studentului S. se datorează absenței unei munci asidue din partea lui; deci rezultatele slabe ale lui S. nu se datorează caracterului nesistematic al pregătirii lui“). În *silogisme mixte* (disjunctiv-ipotetice) erorile constau în *disjunctii greșite*, în faptul că *antecedentul nu implică consecventul*, în *luarea unui termen în sensuri diferite* (un exemplu pentru acest caz este *sofismul dilemei* reprezentat de „Eutalus și Protogoras“). În *silogisme de relație* se produc erori datorate *neglijării caracterului relației*. Ele sînt relative la diferite specii de silogisme de relație. De exemplu, în *silogismul prin analogie* se produce frecvent eroarea *presupunerii a mai multă analogie decît există* (teza inegalității raselor umane, de pildă, se sprijină pe o eroare de acest tip — presupunerea de mai multă analogie decît există între rasele de animale, diferențiate biologic în urma selecției naturale, și rasele umane, diferențiate sub influența unor factori contingenți, în urma unor procese genetice automate, în populații inițial izolate).

Erorile formale de întemeiere se referă adesea la sisteme de propoziții în care se fac demonstrații formale. În acest caz avem tipurile: *propozițiile de bază ale sistemului nu sînt independente*; *propozițiile de bază ale sistemului sînt contradictorii*; *propozițiile de bază ale sistemului nu sînt suficiente*. Sînt însă și erori formale de întemeiere mai determinate, care se produc în cazul demonstrațiilor, în general al întemeierilor luate ca unități separate ale discursului. Să întreprindem inventarierea și sistematizarea lor.

Multiple tipuri de erori se referă la *teza de demonstrat* (sau de *argumentat*) și se produc atunci cînd se încalcă anumite reguli privind formularea tezei, relația dintre teză și fundament. Întrucît astfel de erori implică aspecte de limbaj, ca și aspecte ținînd de exacta determinare a stărilor de fapt (pe lîngă aspecte privind structura logică a gîndirii), unii autori le trec în categoria „erorilor informale“⁸. Avînd însă în vedere faptul că ele angajează și aspecte logice și, mai ales, împrurarea că se produc la încălcarea unor reguli formale ale demonstrațiilor (întemeierilor), aceste erori pot fi tratate ca erori formale, într-un sens mai larg al acestui termen.

O parte a acestor erori intră în clasa *impreciziei tezei*. În acest caz teza conține un termen imprecis sau este în întregime imprecisă. Erorile de acest tip au fost identificate deja de Aristotel în faimosul său tablou al „sofismelor datorate limbajului“. Ele sînt *omonimia* (de exemplu, „știința literelor“), *amfibolia* (de exemplu: „doresc prinderea mea a inamicului“), *diviziunea* (de exemplu: „te-am făcut sclav odinioară liber“), *compoziția* sau *sofismul compunerii* (de exemplu: „cel care nu scrie, scrie“), *acentuarea* (de pildă: „a recrea“), *forma limbajului* (de pildă: „el este simțit“).

⁸ Nicholas Rescher, *Introduction to Logic*, St. Martins Press, New York, 1964, p. 69 și urm.

O altă parte a acestor erori intră în clasa *ignorarea tezei (ignoratio elenchi)*. Ele s-au bucurat de o analiză amănunțită în istoria logicii. Din această clasă fac parte mai întâi *argumentul autorității (argumentum ad verecundiam)*, care se prezintă sub multiple forme: *autoritatea cuprinzătoare* („deoarece specialistul a spus astfel“), *autoritatea dogmatică* („așa s-a stabilit că stau lucrurile“), *autoritatea rău plasată* (a supralicita, de pildă, opinia lui Newton în domeniul filosofiei, deci dincolo de domeniul lui de specialitate), *autoritatea deformată* (a schimba semnificația afirmației cuiva rupînd-o din context), *autoritatea venerabilă* (a-i lua pe cei din trecut ca autorități), *autoritatea fixă* (a postula o autoritate și a refuza tot ceea ce deviază de la opiniile ei). Există și o *eroare conversă a autorității* (a tăgădui orice merit celor din trecut pe motiv că aparțin ireversibil trecutului)⁹.

Din clasa *ignorarea tezei* fac parte apoi variantele de *argumentum ad hominem*: *argumentum ad hominem abuziv* (a explica, de pildă, pozițiile de gândire ale unui filosof prin caracterul său moral, nefericirile, accidentele biografiei sale), *argumentum ad hominem circumstanțial* (a sugera că oponentul satisface un interes personal susținînd o anumită teză, spre a o submina), *argumentum ad hominem tu quoque* (a întemeia o teză invocînd că și oponentul a acceptat-o cîndva sau a respinge o teză invocînd că altădată și oponentul a susținut contrarul ei)¹⁰.

Din clasa *ignorarea tezei* fac parte apoi variantele de *argumentum ignorantiam* („este așa căci nu se poate dovedi că nu este așa“); *argumentum ad populum* („este așa fiindcă toți cred astfel“), ce are ca variantă *argumentul majorității* („este așa deoarece cei mai mulți consideră că așa stau lucrurile“), *argumentum ad consequentiam* (de pildă, „creșterea exigenței în pregătirea de specialitate nu este necesară căci aceasta ar face să scadă efectivul notelor mari“), *argumentum ad baculum* (a invoca o forță — fizică, morală etc. — în favoarea unei teze), *argumentum ad misericordiam* (invocarea consecințelor ce stîrnesc milă ale acceptării unei teze), *argumentum ex silentio* (a lua absența obiecțiilor la o teză ca argument în favoarea tezei), *eroarea obiecțiunilor* (a lua existența de obiecții la o teză ca argument al adevărului tezei), *probatio plus probans* (a demonstra mai mult decît este necesar fără a demonstra ceea ce este necesar), *probatio minus probans* (a demonstra mai puțin decît este necesar), *întrebare rău pusă sau concluzie deghizată* (întrebare care implică tacit un răspuns: „ai încetat să mai vizitezi seara Luna?“), *răspuns unic la întrebări diferite* (răspuns la o întrebare ce asimilează singularul cu pluralul: „sînt Cervantes și Bach compozitori?“), *confundarea sensului relativ cu sensul absolut* (Aristotel: „dacă neființa este obiect de opinie, atunci neființa este“).

Altă clasă de erori se produc în legătură cu fundamentul demonstrației. Aici intră mai întâi *error fundamentalis* sau *proton pseudos* care

⁹ O expunere dialogală a unor erori logice în Abne M. Eisenberg, Joseph A. Ilardo, *Argument: an Alternative to Violence*, Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs, New York, 1972, p. 55—71.

¹⁰ Nicholas Rescher, *op. cit.*, p. 81—82.

constă în falsitatea uneia sau ambelor premise („Schopenhauer are cu siguranță un limbaj filosofic complicat și dificil, căci orice filosof german are un limbaj filosofic complicat și dificil“), apoi *petitio principii* sau eroarea *cercului vicios*, ce constă în aceea că teza de demonstrat este presupusă de argumentele invocate (Aristotel: „natura lucrurilor grele este să tindă spre centrul lumii, iar cele ușoare se îndepărtează de el; or, experiența arată că lucrurile grele tind spre centrul pământului, iar cele ușoare se îndepărtează de el; deci, centrul Pământului este centrul lumii“); *petitio de contrari*, ce constă în aceea că o întemeiere operează cu argumente incompatibile (o astfel de eroare aflăm în unele analize logico-epistemologice ale explicației științifice, care pleacă de la ideea că „orice explicație științifică presupune identificarea de cauze obiective și exclude factorii subiectivi (intenții, idei, motive de acțiune)“ dar admit apoi că „explicația științifică a acțiunilor presupune luarea în considerare a motivelor de acțiune“); *accidentul*, ce constă în a considera că predicatul unei determinări este cu necesitate predicatul obiectului și are două variante principale: *eroarea directă a accidentului*, ce constă în aplicarea unei reguli la un caz determinat eludând circumstanțele („Orice om trebuie tratat cu respect și sentimente de solidaritate; deci infractorul trebuie tratat cu respect și sentimente de solidaritate“) și *eroarea conversă a accidentului*, ce constă în a ridica ilicit un caz determinat la rangul unei reguli („Narcoticele sînt utile în tratarea unor boli; deci ele sînt utile oricărui om“).

Sînt, în sfîrșit, *erori privind procedeul de legare a tezei de demonstrat și fundamentului*. Aici intră *non sequitur*, ce constă în aceea că teza nu rezultă din fundamentul indicat, între ele nefiind o legătură logică reală („tu ești convins că sportul trebuie practicat la orice vîrstă căci tu ai copilărit într-un oraș de munte“), ce are printre variante *non causa procausa*, eroare numită și *post hoc propter hoc* și constă în a lua un raport de succesiune drept un raport de cauzalitate. Aici intră, de asemenea, erorile *saltus in concludendo* constînd în aceea că în lanțul de raționamente prin care se asigură demonstrarea unei teze se omit anumite verigi necesare (de exemplu, un autor, voind să demonstreze importanța actuală a operei unui gînditor din epoca modernă invoca profunzimea inițiativelor de gîndire și anvergura sistematizării filosofice, fără a argumenta că aceste inițiative sînt și astăzi deschizătoare de noi orizonturi în cercetare iar sistematizarea este și acum valabilă).

Este de observat că în cazul întemeierii în forma argumentării apare o diferență în raport cu întemeierea în forma demonstrației: în *argumentare* nu este obligatoriu eronată întemeierea în care teza nu derivă necesar din fundamente; în *demonstrație* aceasta este o eroare.

Se poate pune întrebarea dacă acest tablou al erorilor logice este complet. Un prim fapt care merită discuție este acela că nu se poate delimita că rigoare oricît de mare în toate cazurile de erori aspectul formal de aspectele materiale și de limbaj. Ca urmare, granița dintre erorile formale și clasa erorilor de limbaj, clasa erorilor materiale este uneori, în mod inevitabil, vagă. Atunci cînd vrem să delimităm în mulțimea erorilor clasa erorilor logice, ceea ce admitem în această clasă — clasa

erorilor formale — este în funcție și de felul în care concepem sfera de interes a logicii. Se poate spune întemeiat că avînd în vedere optica și întreaga abordare a validității la nivelul logicii generale, tabloul de mai sus conține erorile prototipice, la care se pot adăuga, eventual, variante. Desigur că pe măsură ce logica studiază noi raporturi, ea identifică noi operații formale, cu reguli specifice, care, odată încălcate, prilejuiesc erori formale specifice. Pătrunderea analizelor logice în domenii precum cele ale propozițiilor interogative, deontice, axiologice, dezvoltarea cercetărilor de logică modală, de pildă, vor duce, fără îndoială, și la îmbogățirea acestui tablou, elaborat, ca, de altfel, cea mai mare parte a *corpus*-ului logicii generale, pe baza investigării domeniului propozițiilor cognitive.

LES PRÉMISSES DE LA CONCEPTION DE DILTHEY SUR L'HISTOIRE

VASILE MUSCĂ*

ABSTRACT. — *Premises of Dilthey's Outlook on History.* An analysis of Dilthey's conception on history is undertaken in the report. To this end, the author refers to some of Dilthey's most important predecessors in the field of the philosophy of history. Particularly, stress is laid on relation Kant-Dilthey, the latter having made attempts at a criticism of historical reasoning; reference is then made to Dilthey's relationships to neo-Kantians, which he met within the same frame of intentions, i.e. elaboration of a method of historical cognition. In fine, Dilthey is related to Hegel — the climax embodiment of the traditional philosophy of history.

La renaissance des études au sujet de Dilthey, surtout après le démarrage, finalement dans les années '20, de la difficile entreprise d'éditer ses oeuvres complètes, a mis en lumière un aspect relativement ignoré jusqu'alors de son activité philosophique: sur les piliers des oeuvres publiées, complètement ou fragmentairement, il y avait en hauteur la voûte du profil hardi, toujours plus clair, d'une „grande conception totalisatrice, à caractère unitaire“¹. La publication des oeuvres de Dilthey, dans toute leur extension, a créé la possibilité que l'inclinaison vers le système de certains de ses commentateurs découvrit sur la surface ainsi dimensionnée de son oeuvre une tendance systématique, non-observée et inaperçue auparavant. Faute d'une perspective de l'extension de celle offerte maintenant par l'édition de ces *Gesammelte Schriften*, ses contemporains, ne connaissant que des aspects isolés, insulaires de l'oeuvre de Dilthey, „n'ont pu voir derrière les oeuvres étendues sur différents domaines les traits unitaires d'une philosophie unitaire“². Dans le processus de cette renaissance de l'intérêt pour Dilthey, que nous avons rappelée, son oeuvre est réinterprété dans le contexte de certaines nouvelles relationnements théoriques, dans la lumière desquels sa conception apparaît comme un précurseur de certains des plus actuels courants de pensée qui sillonnent la philosophie de ce siècle.

Le fait même d'une renaissance de Dilthey a été favorisé par la circonstance, que son oeuvre avait pu être raccordé sans résistances significatives à l'intérêt philosophique dominant à notre époque pour la méthode de connaissance promue sur le terrain des recherches visant

* *Université de Cluj-Napoca, Faculté d'Histoire-Philosophie, 3400 Cluj-Napoca, Roumanie*

¹ C. Cppers — *Die Erkenntnistheoretischen Grundgedanken W. Dilthey's dargestellt in ihrem historischen und systematischen Zusammenhang*, Leipzig und Berlin, B. G. Teubner, 1933, p. 2.

² O. F. Bollnow — *Dilthey, Eine Einführung in seine Philosophie*, Leipzig und Berlin, B. G. Teubner, 1936, p. III.

les sciences de l'esprit. Il s'agit de doter ces sciences avec une armature méthodologique propre, basée sur le sondage de certaines possibilités cognitives spécifiques en ce qui concerne la compréhension et l'interprétation, possibilités que la pensée moderne a poursuivies même dès ses débuts et en vertu desquelles on pouvait, finalement, tracer une ligne de frontière plus précise, plus rigoureuse, pouvant séparer le domaine des soi-disant sciences de l'esprit de celui des traditionnelles sciences de la nature.

L'incontestable mérite que la grande majorité des interprètes sont disposés à reconnaître à Dilthey est celui d'être „le plus grand historien de l'histoire de l'esprit depuis Hegel“³. En commençant appréciation, qui a en vue le centre même de coagulation de sa conception, il se produit aussi un changement d'accent qui a en vue l'aspect de fond, le cadre général dans lequel on peut poursuivre le mouvement d'ensemble de la pensée de Dilthey. Les préoccupations pour la méthode de connaissance propre aux sciences de l'esprit grandissent sur le sol d'une conception théorique générale, métaphysique, qui est donnée par la philosophie de la vie. S'associant au refus positiviste de la métaphysique traditionnelle, Dilthey commence par le fait de la vie, qu'il essaie de comprendre par elle-même et, tout en pénétrant par cette voie dans le territoire de la réalité historique, il essaie de fonder ici une connaissance objective. Son attention est surtout retenue par l'historisme de la perspective duquel s'affirme la relativité de toutes les conceptions sur le monde, des *Weltanschauung-s*, mises en rapport avec l'ininterrompu devenir historique. Appartenant au champ d'une certaine conscience historique, chaque pensée traduit en plan conceptuel une certaine attitude devant la vie. Cette idée cardinale dirigera les investigations de Dilthey vers une doctrine des conceptions sur le monde — *Weltanschauungslehre* — qui, dans son essence, se présente comme une tentative herméneutique. La philosophie de la vie de Dilthey se débat entre deux pôles opposés dont elle se laisse attirer avec une intensité égale: le rationalisme et l'irrationalisme. Pour l'irrationalisme dynamique de la philosophie de la vie, la vie apparaît comme activité, comme volonté d'action, dont les buts sont établis non pas par la raison, mais par une force obscure, qui se trouve au-delà de la raison. De cette manière, Dilthey détermine le contenu de la vie: „La valeur de la vie... va être sentie avant tout dans l'activité de la force. Ses plus élevés moments se trouvent dans la passion qui met en marche la totalité de la personne: de cette façon, celle-ci acquiert la plus forte conscience d'elle-même dans le jeu avec le danger et la vie. De cette manière, elle gagne, avant tout dynamiquement, comme force, aussi ce qui, par défaut physique, est son maître...“⁴. Si les contemporains de Dilthey appréciaient ce fond métaphysique général comme la partie ayant la plus faible résistance de son oeuvre, les recherches de plus tard ont reconnu comme tâche et obligation justement la réévaluation

³ Fr. Ueberweg — „Grundriss der Geschichte der Philosophie“ — Berlin 1923 vol. IV. p. 551.

⁴ Dilthey — *Von deutscher Dichtung und Musik*, 1933.

de ce côté de l'héritage du grand penseur. Dans ce qui suit, nous n'allons poursuivre qu'un succinct passage en revue des prémisses idéologiques et sociales qui offrent le cadre extérieur dans lequel s'inscrit la tentative théorique de Dilthey.

Kant et Dilthey. Dilthey se propose un programme philosophique par lequel il rencontre Kant dans la sphère commune d'une analyse critique entreprise dans le domaine des sciences de la nature: une analyse des principes fondamentaux de la connaissance naturelle ou, comme le dit lui-même en d'autres termes, une critique de la raison historique. Dilthey désire que l'oeuvre de sa vie soit une „critique de la raison historique“ qui formule „la nature et la condition de la conscience historique“. Dans la préface à l'„Introduction des sciences de l'esprit“, Dilthey affirme que, déjà depuis la fin de l'époque médiévale, les sciences particulières ont franchi la phase de leur émancipation de la métaphysique pendant que l'histoire est restée subordonnée jusqu'au XVIIIème siècle à la métaphysique. Les progrès de la connaissance historique enregistrés surtout dans la deuxième moitié du siècle passé mènent à la constitution d'une discipline historique, ayant des prétentions motivées à un statut supérieur d'objectivité scientifique, reconnu comme tel, qui met devant la critique cette tâche-là que même Kant s'était senti obligé d'exercer dans son époque par rapport à la physique newtonienne. Elle consiste à „analyser les caractères propres des sciences historiques, remonter jusqu'aux formes, aux catégories de l'esprit, dégager les conséquences que comportent les nouvelles connaissances pour la manière même de penser, c'est-à-dire pour la philosophie“⁵.

Dilthey est un penseur criticiste et cela de plusieurs points de vue. Premièrement, son criticisme, comme tout criticisme, s'oppose au dogmatisme. Il s'agit du mirage décevant qui berçait toutes les conceptions traditionnelles sur l'histoire, de Bossuet jusqu'à Hegel, selon lesquelles, la raison humaine peut épuiser par une formule unique le contenu de l'univers, qu'elle peut forcer l'inépuisable devenir de la vie historique d'entrer dans un réseau de concepts de la pensée, sans sacrifier une nuance de la richesse de ce contenu. „L'analyse de la connaissance historique est à la philosophie de l'histoire ce que la critique kantienne est à la métaphysique dogmatique“⁶. Deuxièmement, le criticisme signifie, dans le cas de Dilthey aussi, seulement un exercice préparatoire d'où il veut extraire une manière de philosophie qui consacre une nouvelle vision théorique, le „criticisme de Dilthey signifie donc avant tout: retour de l'esprit sur lui-même, analyse du donné, refus de toute proposition qui ne trouverait pas dans cette analyse sa justification“⁷.

⁵ R. Aron — „La philosophie critique de l'histoire. Essai sur une théorie allemande de l'histoire“, Paris Jyrui, 1969, p. 15.

⁶ *Ibidem*, p. 15.

⁷ *Ibidem*, pp. 23—24.

Le criticisme kantien souffre entre autres, selon l'avis de Dilthey, aussi à cause du fait que dans la systématique des activités de l'esprit, que justement Kant avait établie, l'histoire s'absente; dans son cadre si rigoureusement tracé, elle n'a trouvé aucune place. Le motif principal réside dans le spécifique de la conception de Kant concernant la nature de la raison: conçue déjà en manière cartésienne chez Kant aussi, la raison est donnée à l'homme d'une certaine façon, comme étant déjà parfaite dès le début, déjà constituée, armée dès la naissance avec toutes ses formes a priori spécifiques, de telle façon qu'elle ne connaît pas de développement en temps, n'a pas d'histoire proprement-dite. Cette conception, ainsi colorée par l'anhistorisme est concrétisée d'une façon prégnante dans l'attitude kantienne par rapport à la logique aristotélique, la science des formes de la raison logique: depuis Aristote, elle (la logique — V.M.) n'a pas eu besoin de l'élimination de certaines subtilités inutiles ou une détermination plus claire de celles exposées, ce qui appartient surtout plus à l'élégance qu'à la certitude de la science. Il faut aussi remarquer le fait que, même jusqu'aujourd'hui, elle n'a pu faire aucun pas en avant et que, donc, après toutes les apparences, elle semble être fermée et déterminée⁴⁸. Ce manque de Kant doit être suppléé par l'élaboration d'une critique de la raison historique qui complète la critique de la raison pure pratique.

Hegel et Dilthey. Dans l'évolution des grandes doctrines concernant l'histoire, Hegel détient une place unique, ayant un rôle crucial par l'importance et l'influence de sa pensée. La constatation que dans la pensée de Hegel il y a le point culminant de la philosophie traditionnelle de l'histoire et, ultérieurement, la philosophie contemporaine de l'histoire s'est constituée comme une réaction contre Hegel offre le point de départ dans la compréhension de ce processus de penser dans le déroulement duquel la conception de Dilthey⁹ s'intègre aussi dans la deuxième moitié du siècle passé, comme un moment d'une remarquable importance.

L'erreur fondamentale de la conception hégélienne sur l'histoire réside dans le fait que, embrassant le devenir de l'humanité, dans son entière diversité, de la perspective d'un seul point de vue, celui de son idéalisme objectif de l'Idée absolue comme principe métaphysique de la réalité, elle accorde par cela à la processualité historique l'unique direction de la réalisation d'un but commun, identique pour toutes les masses humaines actives à un moment donné sur la scène de l'histoire. Ce but est l'enrichissement progressif de la conscience humaine comme hypostase objective du principe métaphysique de l'Idée absolue, jusqu'au plus haut échelon de la réalisation à l'aide de celle-ci de l'entière conscience de soi de l'Idée absolue. La plénitude maximale du contenu idéal de la conscience subjective signifie en même temps aussi le mo-

⁴⁸ I. Kant, — „La critique de la raison pure“, Bucarest, Éditions scientifiques, 1969, p. 19.

⁹ R. Aron — op. cit., p. 15.

ment où l'Idée absolue est un acte en soi comme principe métaphysique objectif de la réalité, dévoilant son essence intérieure comme liberté. Parcourue par un sens unique et progressiste, l'entière processualité historique de l'humanité tend à réaliser les étapes successives de la liberté comme son vrai but. L'esprit reconnaît que son essence est la liberté, mais, conformément à l'équation que Hegel établit, selon laquelle avoir l'idée de liberté équivaut à être effectivement libre, reconnaissant la liberté comme son essence, il l'accomplit aussi. Le mouvement historique de l'esprit vers la réalisation de la liberté comme son essence inaliénable, parcourt plusieurs moments, dans chacun d'eux l'esprit se présentant dans une forme spécifique comme l'esprit d'un certain peuple, de celui qui se trouve pour un instant dans le front le plus avancé du devenir historique universel. Sur chacun de ces esprits populaires — Volksgeist — presse la tâche de remplir un rôle nécessaire et représentatif pour une certaine époque de l'histoire universelle, assurant par son activité la demande de l'avance vers soi de l'Idée absolue. „De cette façon — écrivait Tudor Vianu —, Hegel concilie le rationalisme, qui donne un sens unique et progressif à l'histoire humaine, avec l'historisme qui sait apprécier l'originalité de ses différents moments particuliers“¹⁰.

Par une profonde méditation sur l'histoire, Hegel a cherché à serrer l'unité d'une synthèse construite autour d'un seul principe fondamental, tous les thèmes disparates jusqu'à lui de la philosophie traditionnelle de l'histoire. La tension interne dans laquelle ces thèmes entrent disloque l'unité du mouvement historique réel en deux plans séparés, qui se développent parallèlement l'un par rapport à l'autre. D'un côté, c'est le plan divin des intentions qui préside l'histoire universelle et, de l'autre côté, le plan humain de la réalisation de ces intentions. L'office d'intermédiaire entre ces deux plans, entre celui divin et humain, est rempli par la philosophie de Hegel comme pont par lequel le philosophe, Hegel en personne, devient un mandataire de l'Idée absolue parmi les gens, le dépositaire des intentions qui tourmentent la divinité. Regardée d'un tel angle, la philosophie hégélienne de l'histoire apparaît comme une sorte de théologie rationalisée. „Hegel n'a pas été conscient de la profonde ambiguïté de son grand essai de transformer la théologie en philosophie et de réaliser en plan historique — universel le royaume du Seigneur. Il n'a affronté aucune difficulté d'équivaloir l'„Idée de liberté“ dont la réalisation est le but final de l'histoire avec la volonté de Dieu „et comme „prêtre de la Vérité“, „condamné“ par Dieu à être un philosophe, il a cru pouvoir connaître cette volonté et son plan à elle. Il les a connus comme un prophète renversé, qui prévoit et justifie la marche de l'esprit en Totalité selon la mesure de ses conséquences et de ses résultats“ — écrivait Karl Löwith.¹¹

Les néokantiens et Dilthey. Dilthey se manifeste solidairement avec les grands mouvements néokantiens par l'intention commune avec

¹⁰ T. Vianu — *Rationalisme et historisme* — Bucarest, Presse universitaires, 1938, p. 39.

¹¹ K. Löwith — *Weltgeschichte und Heilsgeschehen*, 1953, p. 60.

ceux-ci de dépasser Kant. W. Windelland avait annoncé le principe qui concentre en soi l'attitude entière des néokantiens par rapport à Kant — „le retour à Kant — dit-il — ne doit pas être seulement un pur renouvellement de la forme historique déterminée dans laquelle s'accomplit l'exposition de l'idée de la philosophie critique... comprendre Kant signifie passer au-delà de Kant“¹² L'intention de dépasser Kant est ouvertement avouée par Dilthey.

La dissolution de l'idéalisme classique allemand dont le contenu essentiel est constitué, tout comme nous avons déjà vu, d'une philosophie de l'esprit, signifie aussi implicitement la crise philosophique de l'esprit. Dilthey s'intègre lui aussi dans la processualité philosophique post hégélienne: il montre que, dans les sciences de l'esprit, il y a une très étendue connaissance de soi de l'esprit. Cela impose, dès le début, une condition nécessaire dans la constitution des sciences de l'esprit: elles doivent se baser sur une nouvelle compréhension du psychique comme leur principal moyen de réaliser la condition de la scientificité. La conviction à laquelle Dilthey arrive aussi, à la suite de l'examen critique du faliment de l'idéalisme allemand, est que la rationalité de la nature et de l'histoire, desquelles celui-ci et, surtout, Hegel avaient forgé leur plus important article de foi, s'est prouvée être des simples illusions nonfondées. En fait, la réalité prouve être étrangère à la raison, elle est irrationnelle dans son fond caché, intime.

Le résultat décisif auquel l'idéalisme allemand arrive dans son déroulement de Kant à Hegel est une philosophie de l'esprit objectif qui se fixe comme but de réaliser la conscience de soi de l'esprit. Nous trouvons les solutions extrêmes chez Kant et Hegel. Chez le premier, la conscience de soi représente une donnée initiale, a priori, obtenue par l'analyse transcendentale du contenu constitué de la conscience; au dernier, la conscience de soi représente un résultat final, a posteriori, acquis par le développement dialectique de la conscience. La différence entre Kant et Hegel peut être résumée, à cet égard, par la différence entre les paires de contraires: a priori — a posteriori, donnée — résultat, analyse transcendentale — devenir dialectique. Mais l'opposition Kant — Hegel, dont nous avons parlé, peut revêtir un aspect encore plus grave. Fermée entre les limites établies par la critique chez Kant, la raison ne peut accéder à l'essence de la réalité, à la vérité.

Dans le domaine de la philosophie de l'histoire, le criticisme interdit l'idée de sens ultime unique du devenir historique, sens qui découlerait de l'essence même de l'histoire comme celle-ci apparaît chez Hegel, au nom de cet agnosticisme-là qui nie l'accès à l'essence.

Dilthey s'approche de Kant, tout en reconnaissant et acceptant les résultats essentiels du criticisme. Après d'épisode des grandes métaphysiques postkantienne de Fichte — Schelling — Hegel, de l'effilage de l'hégélianisme, la pensée philosophique doit revenir en arrière à

¹² W. Windelband — *Präludien Aufsätze und Reden zur Philosophie und ihrer Geschichte* — Tübingen, 1915, vol. I, p. IV.

Kant avec le sentiment du retour à la vraie voie de son développement. Le problème philosophique fondamental de tous les temps a été formulé par Kant sous la forme de la question: comment le monde est donné dans nos intuitions et représentations. Il n'y a nulle autre connaissance certaine à l'exception de celle donnée dans notre expérience. Mais, à la différence de Kant et comme suite des influences du positivisme, Dilthey accepte l'idée que la notion d'expérience ne soit pas statique, mais qu'elle enregistre elle-même une évolution historique. Selon lui, la connaissance représente une quantité infinie et, par conséquent, sa connaissance ne peut jamais être épuisée quantitativement. Entre les deux types de connaissance, celle qui a comme objet la nature et celle qui se réfère à l'esprit, on peut établir la différence significative à la suite des différences qui existent entre leurs domaines de connaissance¹³. Dans le cas de la nature, l'esprit connaît quelque chose d'étranger en soi. La nature se montre indifférente par rapport aux exigences cognitives de l'esprit, sans se laisser pénétrer jusqu'aux plus profondes couches de son essence. Seulement dans le processus de la connaissance de la culture comme esprit objectivé, comme un spécifique inaliénable de cette connaissance, l'esprit se connaît soi-même, s'autoconnaît. Dilthey a en commun avec Kant son inébranlable conviction dans la puissance créatrice de l'esprit. Dans les oeuvres de la culture, l'esprit se reconnaît et se recrée soi-même, s'auto-recrée, et il parvient ainsi à la connaissance de soi, il s'autocomprend.

En résumant, comme remarque Georg G. Iggers, les néokantiens „ont voulu trouver des méthodes rationnelles pour un matériel irrationnel. Rickert, Windelland et Weber sont, de cette façon, tombés d'accord qu'il serait possible un passage objectif et rationnel vers l'histoire et la société. De même, Dilthey a cherché lui aussi une base gnoséologique pour les sciences de la culture; en revanche, il a sacrifié non seulement la loi causale, mais aussi a-t-il fait un pas plus loin: il a douté, en général, de la possibilité d'un passage rationnel“¹⁴.

La chute de l'idéalisme allemand a amené aussi la crise des grandes visions historico-philosophiques que celle-ci a produites dans une ligne ininterrompue qui trouve son couronnement dans la pensée de Hegel et Schleiermacher. Le cours que les événements historiques reçoivent — ont immédiatement remarqué les adversaires de Hegel après sa mort — est de nature à ébranler surtout la croyance fondamentale dans la rationalité du processus historique. Conformément au rationalisme progressiste des lumières — dont se laisse surtout mouvoir Hegel —, l'évolution spirituelle de l'humanité constitue le terrain préféré sur lequel s'exerce la Raison, l'Idée absolue en vue de ce continuel auto-perfectionnement-là, qui la pousse tout le temps à dépasser soi-même. L'humana-

¹³ A. Kremer Marietti — *La méthodologie de Dilthey* dans la „Revue philosophique de la France et de l'étranger“, no. 4, oct.—déc. 1970, p. 125, et les suivantes.

¹⁴ Georg G. Iggers — *Deutsche Geschichte wissenschaft*, München, 1971, p. 176 et les suivantes.

nité est engagée dans une marche qui la mène toujours en avant, sous le rayon de lumière d'un idéal universel de culture commun à tous les peuples, le même en temps et en espace, de la plate-forme duquel les efforts de ceux-ci sont capables de se solidariser en vue d'une expression unitaire. Dans la perspective de la vision philosophique de l'idéalisme allemand, le contenu durable, celui qui compte, de l'histoire universelle est de nature spirituelle. Malgré tout l'air de vigoureux optimisme qu'elle réussit à entretenir, la philosophie traditionnelle de l'histoire charge aussi cette atmosphère intellectuelle pleine de certitudes avec les nuages des questions qui réveillent certains problèmes inquiétants: comment la raison se manifeste-t-elle spécifiquement dans le domaine des faits et des personnages de l'histoire?, peut-on faire connaître le processus historique si l'on finit d'y chercher les manifestations de l'activité de la raison? De telles questions coupent leur propre cours, arrivant à se verser dans la vaste problématique qui retiendra finalement aussi les préoccupations de Dilthey regardant le spécifique de la connaissance historique. Dans le cadre de l'idéalisme classique allemand, le monde historique était apparu comme la création de la Raison universelle ordonnatrice, en fait de la raison humaine hypostasiée, vue comme sujet métaphysique absolu. Acceptant que, en opposition avec la nature, l'histoire représente le domaine où s'institue le finalisme dans lequel se fonde le règne spécial des buts qu'il se propose et des moyens dont l'homme dispose, la conviction métaphysique de la rationalité d'essence de l'histoire ne peut être abandonnée sans provoquer de forts chocs. Mais non-confirmée par les faits réels de l'histoire, cette conviction métaphysique devait tomber comme un simple dogme spéculatif.

Si le problème central de Dilthey est constitué par le spécifique de la connaissance historique, la mise d'un tel problème est aussi conditionnée par une base concrète social-politique. La question qui vise les fondements de la vie historique et de la modalité de connaître ces fondements acquiert pendant l'époque de Bismarck un plus de gravité, un sens plus précis. Époque de revirement de l'Allemagne, elle paraît assurer l'accomplissement des processus social-politique faites, le tout suggérant l'impression que le géant mécanisme social fonctionne parfaitement. La crise qui se déclanche dissipe l'optimisme, ébranle la foi dans la rationalité de la vie historique allemande d'alors. Elle provoquera de sévères critiques de la mentalité allemande du temps tout comme celle de Nietzsche, par exemple. Le problème de la rationalité de la vie social-politique devient, d'un théorique spéculatif, un concret, de vie. Touché justement dans ses fondements par la crise, l'édifice social commence à vaciller et la raison ne put plus reconnaître dans la structure de la société un reflet de soi-même, une création et une manifestation propre. Cette occurrence met aussi devant l'homme la tâche pressante d'élucider les fondements de sa vie sociale. Le problème de la connaissance historique, dans la situation de cet impact avec la réalité historique, acquiert un plus de profondeur, s'appuie sur des problèmes aigus de vie sociale réelle. Où la processualité historique mène-t-elle si son mécanisme n'est pas entièrement réglable et rationalement con-

trôlable? Quel est le rôle et quelle la puissance de l'homme comme individu dans le déroulement de la processualité rappelée? Comment et combien l'homme peut-il connaître la processualité historique? De telles questions historiquement motivées déterminent aussi le cours que la pensée historique de Dilthey prend.

LA CONTINUITÉ DU PROCÈS RÉVOLUTIONNAIRE EN ROUMANIE.
QUELQUES ASPECTS DE LA STRATÉGIE ET DE LA TACTIQUE DU
P.C.R. PENDANT L'ÉTAPE 23 AOÛT 1944 — 30 DÉCEMBRE 1947

AUREL PANTEA*

ABSTRACT. — *Continuity of the Revolutionary Process in Romania. Considerations on the Romanian Communist Party's Strategy and Tactics in the Period between August 23-rd, 1944 — December 30-th, 1947.* Some aspects of the momentous political effervescence in Romania between August 23, 1944 — December 30, 1947 are presented, fermenting events characterized by the struggle for conquering political power by the working class and its allies, under the leadership of the R.C.P. The objectives of the strategy and tactics settled by the communist party were implemented unabatedly, in spite of the opposition of the reactionary forces in the country. This is explainable by both the lawfulness of the revolutionary process that continued after August 23, 1944, and thanks to the ability by which the R.C.P. succeeded in drawing to its side the great majority of the Romanian people. Evidenced are also the main directions of the revolutionary process, the continuing change of the ratio of forces in favour of the working class and its allies, and the adjoining of the fight for conquering state power to the idea of winning and consolidating national independence and sovereignty.

La révolution d'élaboration sociale et nationale d'août 1944 a inauguré une nouvelle étape dans l'histoire de la Roumanie. „Le renversement de la dictature militaire-fasciste a ouvert la voie de la libération définitive de la Roumanie de la domination impérialiste, la voie de l'accomplissement des aspirations du peuple roumain d'être libre et maître de ses richesses et de son travail, de son propre destin. C'est ce qui a inauguré l'époque des profondes transformations révolutionnaires, démocratiques dans la société roumaine, qui a mené la classe ouvrière alliée à la classe paysanne et aux grandes masses populaires à conquérir le pouvoir. L'époque qui en a suivi a marqué le commencement d'une nouvelle histoire de notre pays — l'histoire de l'accomplissement des idéals de justice social et national pour lesquels ont hité des générations de précurseurs, l'histoire de la conquête complète de l'indépendance et de la souveraineté nationale de la Roumanie, du droit sacré du peuple roumain de devenir maître dans son propre pays¹.”

Les effets de L'act historique de 23 Août 1944 s'étaient faits ressentis dans toute l'évolution postbélifique de la Roumanie, sur le plan de la vie sociale-politique interne que sur le plan des relations interna-

* *Université de Cluj-Napoca, Faculté de Histoire-Philosophie, 3400 Cluj-Napoca, Roumanie*

¹ *Programul Partidului Comunist Rom n de f urire a societ ii socialiste multilateral dezvoltate  i  naintare a României spre comunism, Editura politic , Bucure ti, 1975, p. 52.*

tionales. Il a mené au renversement de la dictature d'Antonescu et l'instauration d'un régime constitutionnel, à l'abolition de la dépendance à l'impérialisme allemand, le retour des armes contre les hitleristes et leur chasse du territoire du pays, la transformation révolutionnaire, socialiste de la Roumanie. La classe ouvrière, la paysannerie et les autres catégories des travailleurs ont conquis successivement tout le pouvoir politique, ont accompli simultanément un ensemble de missions général-démocratiques, antifascistes et antiimpérialistes, en affirmant ainsi leur option pour l'édification d'une vie nouvelle, libre et indépendante.

Les objectifs sociaux et nationaux de la révolution se sont organiquement assemblés, c'est que la libération nationale ne pouvait pas être réalisée et consolidée sans la transformation radicale des structures économique et social-politiques de la société roumaine. Une telle corrélation, propre à plusieurs mouvements et troubles sociaux qui jalonnent toute l'histoire du peuple roumaine était retrouvée dans l'essence de toute l'époque dont le commencement était l'insurrection du 23 Août 1944, l'édification du socialisme étant indissolublement liée à la conquête de l'indépendance et de la souveraineté nationale tout entière.

On précise que les objectifs fondamentaux établis par le Parti Communiste Roumain pour cette étape historique du procès révolutionnaire de la Roumanie avaient été représentés par la lutte pour la conquête du pouvoir politique au but de créer les conditions nécessaires au passage vers la réalisation des tâches de la révolution socialiste en corrélation étroite avec l'idéal de la réalisation totale et de la consolidation de l'indépendance et de la souveraineté nationale. Ces objectifs stratégiques, liés aux tâches spécifiques à l'étape et aux quelques éléments nouveaux surgis en route, réclamaient à établir des moyens tactiques propres capables à offrir des solutions favorables pour la réalisation des idéaux et des aspirations du peuple roumain.

Le procès révolutionnaire de la Roumanie commencé le 23 Août 1944, soumit toutes les forces sociales, tous les partis et groupements politiques à un grand examen historique qui se releva à être décisif pour leurs destins. Devant cet examen qui avait pour juge les masses populaires, il était confirmé la supériorité politique, organisationnelle et idéologique du P.C.R. devenu le plus ferme représentant des intérêts vitaux du peuple roumain, le centre de ralliement de toutes les forces qui ont accompli la révolution de libération sociale et nationale. Pendant cette étape historique le P.C.R. devenait une grande capacité d'adaptation aux nouvelles conditions et réalités, réalisant sur le plan de la stratégie la liaison entre la libération sociale et nationale et dirigeant toute son activité vers les nécessités objectives du marche de la société roumaine sur la voie de la démocratie et du progrès social.

Dans l'élaboration de sa stratégie le P.C.R. considérait les conditions internes, spécifiques à l'étape, que les circonstances internationales, en estimant leurs dimensions réelles et leurs implications dans les événements internes, la mesure dont ils pourraient influencer les aspirations de liberté du peuple roumain.

Le P.C.R., se dirigeait vers de nouvelles formes de lutte qui lui permettaient à continuer et à approfondir le procès révolutionnaire. Le Bloc National Démocrate constitué le juin 1944, sur un accord à caractère antifasciste, dont le but principal était l'éloignement de la dictature militaire-fasciste et l'élimination de la Roumanie de l'Axa, était devenu un obstacle pour le voie du développement de l'enthousiasme révolutionnaire. Cet organisme politique était trop limité il n'englobait pas toutes les forces démocratiques du peuple roumain, et les objectifs au but desquels il fut créé avaient été accomplis en grand mesure. D'ailleurs B.N.D. ne se proposait même pas des transformations révolutionnaires qui venaient en contradiction avec les intérêts des milieux politiques du Parti National Paysan et du Parti National Libéral. De plus, les milieux réactionnaires essayaient à utiliser ce groupement politique pour freiner l'élan révolutionnaire. Par conséquent, il surgit devant le parti, la tâche de réaliser l'union de combat de toutes les forces sociales intéressées au progrès général du pays, sur la voie ouverte par la victoire de l'insurrection du 23 Août 1944, la mission de réaliser un programme qui permette la coalition de toutes les forces dans un organisme politique capable à concentrer les énergies du peuple entier au but de profonds changements démocratiques.

L'institution, du Front National Démocrate, formé par l'alliance des: P.C.R., P.S.D., les syndicats des ouvriers, le Front des Agriculteurs, l'Union des Patriotes, le Parti Social-Paysan, l'Union Populaire Hongroise et d'autres, reflète la délimitation et le regroupement des forces politiques qui avaient collaboré à l'accomplissement de l'act politique de 23 Août 1944 en fonction de leurs conceptions et options différentes, surtout en ce qui regarde le futur régime de la Roumanie. Il y avait deux directions fondamentales et contradictoires qui s'étaient conturées:

— l'une, propre aux vieux partis de la bourgeoisie — P.N.T. et P.N.L. — qui désiraient une simple ajustement de la démocratie bourgeoise, la perpétuation du cadre politique de la domination des classes exploitatrices;

— l'autre où les forces coalisées autour du P.C.R. qui considéraient les événements du 23 Août 1944 le commencement d'une profond procès révolutionnaire de réorganisation de la société roumaine conformément aux exigences objectifs du progrès social, aux aspirations des masses populaires.

Dans la lutte pour la conquête du pouvoir politique un rôle essentiel revenait aux alliances, à la conquête de l'adhésion de la majorité de la population du pays. Les objectifs formulés dans la Plat-forme du F.N.D. répondaient aux intérêts économiques et politiques des masses populaires, et pour leur réalisations il était nécessaire à instaurer un gouvernement représentatif, formé des représentants de la classe ouvrière, des paysans et de l'intellectualité progressiste².

² Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 4, Editura politică, București, 1970, p. 629.

Tandis que les forces réactionnaires de la Roumanie perdaient du terrain dans la combat pour le pouvoir que dans le combat pour des alliés, les forces révolutionnaires et démocratiques occupaient de nouvelles positions dans l'Etat, enlevaient sur des niveaux qualitativement supérieures l'alliance des forces dirigées par les communistes.

Dans cette directions la réalisation de l'alliance ouvrière et paysanne représente un objectif d'importance maximum pour l'accomplissement des prévisions contenues dans la Plat-forme F.N.D. En précisant l'importance de ce fait le camarade Nicolae Ceaușescu, secrétaire général du P.C.R. affirme: "... l'alliance ouvrière et paysanne fut la force motrice principale qui avait décidé le développement des relations populaires, le destin du combat pour le pouvoir"³.

Un facteur principal de la réalisation de l'alliance ouvrière et paysanne c'était l'unité de la classe ouvrière. Divisée sous la direction de plusieurs partis politiques ouvrières et l'organisation syndicale pendant l'étape interbellique, la classe ouvrière de la Roumanie retrouvait la voie de l'action unitaire au moment du sommet de la lutte de classe contre l'exploitation capitaliste et surtout dans la lutte antifasciste, dans la lutte pour garder l'indépendance et la souveraineté nationales. Un moment important était la réalisation du Front Unique Ouvrier le 1 Mai 1944, organisme représentant l'axe de la lutte unitaire de tout le peuple roumain contre le fascisme. Cette alliance qui engageait une plus serrée collaboration du P.C.R. et P.S.D. facilitait la réalisation de l'union syndicale du mouvement ouvrier de la Roumanie, au janvier 1945. Dans les nouvelles conditions historiques l'unité d'action de la classe ouvrière représentait une condition sine qua non pour l'unité des forces sociales et politiques engagées dans le procès des transformations révolutionnaires du pays. L'évolution de la collaboration des deux partis ouvriers a déterminé, l'organisation, le février 1948, de l'unique parti de la classe ouvrière de la Roumanie, événement qui "... a marqué une victoire importante des forces révolutionnaire de notre pays, a accompli une impérieuse nécessité historique, déterminée par la lutte pour la conquête du pouvoir et pour la transformation socialiste de la société roumaine"⁴.

L'unité d'action de la classe ouvrière actionnait comme un fort catalyseur, l'axe autour duquel s'étaient groupées toutes les autres forces révolutionnaires du pays, tout d'abord les paysans. Ce n'était pas un procès simple ni spontanée, au contraire, il a réclamé une intense activité politico-organisatoire, à côté des mesures concrètes prêtes à convaincre les paysans que seule la collaboration avec la classe ouvrière puisse mener à la réalisation de ses desideratum. La communauté des intérêts fondamentales a actionné comme un facteur objectif dans la réalisation de cette alliance, mais cette communauté d'intérêts devrait

³ *Ibidem*, p. 380.

⁴ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîșirii construcției socialiste*, vol. 2, Editura politică, București, 1968, p. 251.

être expliquée à la paysannerie, devrait être concrétisée par des mesures convaincantes, d'autant plus que la paysannerie était une classe stratifiée du point de vue de la propriété et des intérêts spécifiques de groupement. À côté de l'immense majorité de la paysannerie intéressée dans la réalisation de profonds changements révolutionnaires, la bourgeoisie de campagne qui représente une force importante due à son potentiel économique, représentait une catégorie digne d'entrer dans l'intérêt des forces révolutionnaires. D'autre côté il devrait tenir compte du fait que la paysannerie surtout sa partie riche se trouvait encore sous l'influence des partis bourgeois à voir le P.N.T.

Dans ces conditions le P.C.R. déploya une large action politique pour intégrer la paysannerie dans le Front des Agriculteurs qui dès son institution de 1933, avait actionné sous la direction du parti communiste. Puis la Plate-forme F.N.D. mettait au premier plan la question paysanne, en appréciant que sa résolution ne pouvait être finalisée que par une large réforme agraire. À côté de ces mesures, le parti communiste émit le mot d'ordre de la nationalisation immédiate des grandes propriétés foncières et leur distribution sans rachat en faveur des paysans sans ou à petites propriétés. Dans ce but on avait organisé des comités des paysans et activistes du parti s'étaient placés dans les villages pour aider les paysans à s'organiser et à passer directement à l'accomplissement de la réforme agraire. Des milliers d'ouvriers placés dans les villages réparaient les outils agricoles appuyant les paysans dans la campagne agricole. La politique ferme des communistes, leur aide immédiate accordée aux paysans représentaient des éléments importants dans le développement des alliances des deux classes fondamentales de la société roumaine de l'époque, beaucoup plus que les représentants de la réaction, à voir le P.N.T., pourrait offrir; celui-ci orgié en parti des paysans continuait à véhiculer l'ancienne et la compromise théorie de „L'état des paysans“, qui définissait la Roumanie en état „éminemment agricole“ où, c'était la „propriété paysanne moyenne“ qui devrait être perpétuée.

Le combat pour de la terre était étroitement lié au combat pour l'instauration du gouvernement démocratique. Le déroulement d'amples luttes politiques, économiques et sociales déterminaient l'échange continu des rapports des forces, l'affaiblissement de la position des classes exploiteuses et des partis réactionnaires, l'accroissement du rôle et de l'influence des masses populaires dans la vie politique. Pendant quelques mois ou avait renversé, tour à tour, trois gouvernements à majorité réactionnaire, on avait remplacé de nombreux préfets et maires dévoués aux anciens ordres, par des hommes du peuple, décidés à concrétiser les objectifs de la Plate-forme du F.N.D., et le 6 mars 1945 on avait instauré le premier gouvernement démocratique où c'étaient les représentants de la classe ouvrière et de la paysannerie qui avaient prévalu.

L'instauration du premier gouvernement démocratique dans l'histoire du pays „...constitua une grande victoire de la lutte révolutionnaire des travailleurs, en marquant l'instauration du pouvoir populaire

et le passage vers l'accomplissement du programme de transformation démocratique, révolutionnaire de la société roumaine⁴⁵.

Le nouveau gouvernement instauré le 6 mars 1945 éleva sur un niveau supérieur l'alliance ouvrière et paysanne qui était devenue le fondement du nouveau régime politique, le principal appui du pouvoir de l'état.

Le poids majoritaire dans l'administration de l'état, élément essentiel qui définissait le caractère ouvrier-paysan du nouveau pouvoir, s'était plainement réfléchi sur le programme de gouvernement, sur les mesures, politiques et économique-sociales accomplis. Il s'agit de la législation de la réforme agraire, l'abolition du profit, du sabotage capitaliste et l'amélioration des conditions de vie des masses populaires.

En même temps, cette composition majoritaire qui jouissait de l'appui des masses larges populaires avait réduit à rien l'opposition des milieux politiques⁵ représentés par P.N.T., P.N.L. et la monarchie. Les dirigeants de ces partis politiques refusèrent la participation au gouvernement dans la limite des places réservées et conseillèrent le roi à refuser la collaboration avec le gouvernement, en vertu des obligations qu'il avait, dans l'espérance de provoquer une crise gouvernementale, même une guerre civile au but de rétablir les positions perdues. D'inutiles espérances, l'histoire ne pouvait pas être arrêtée-

La victoire de 6 mars 1945 signifia un tournant dans le déroulement du procès révolutionnaire en ouvrant la voie de l'instauration complète du pouvoir du peuple, de profondes transformations à caractère démocratique, du passage vers l'accomplissement des objectifs de la révolution socialiste.

La force de l'alliance ouvrière-paysanne et des autres catégories sociales, plainement affirmée dans la lutte pour l'instauration du pouvoir révolutionnaire-démocratique, se distingua par la suite dans les luttes pour la consolidation du nouveau pouvoir et la préparation des conditions pour passer à la révolution socialiste aussi.

La tâche principale du pays dut être l'issue de la difficile situation provoquée par la guerre. Il était nécessaire à esquisser un programme de l'évolution économique et sociale à objectifs sur l'heure et de perspectif. Ce programme élaboré par la Conférence Nationale du P.C.R. d'octobre 1945, a esquissé les tâches de la nouvelles étape historique qui commençait pour le pays, en établissant les mesures à prendre en vue de la consolidation de l'organisation politique du parti, la consolidation de l'unité de la classe ouvrière, l'alliance avec la paysannerie et les autres catégories sociales engagées à la continuation du procès révolutionnaire. La ligne politique générale élaborée par la conférence fut le fondement de l'activité ultérieure du parti et des forces sociales de sous sa dirigeance dans la lutte pour la conquête entière du pouvoir politique de l'état.

⁵ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 4, Editura politică, București, 1970, p. 380.

Un moment de référence du nouveau rapport des forces du pays constitua les élections parlementaires de novembre 1946 qui donnèrent gain de cause aux forces révolutionnaires. C'est ainsi que du totale de 414 — mandats pour le parlement 377 avaient été obtenus par les forces démocratiques conduites par le P.C.R. La victoire obtenue dans les élections parlementaires reflète la base sociale-politique large qui était l'appui du gouvernement démocratique, la compromission et l'isolement des masses des parties bourgeois réactionnaires qui allaient disparaître de la vie politique du pays.

La victoire obtenue dans les élections parlementaires a „... fortement prouvé que le parti communiste avait ecquis par sa politique — qui exprimait les intérêts vitaux de notre nation — l'adhésion de l'immense majorité de la population du pays, et a mis en relief en même temps, la volonté du peuple de suivre la voie du développement démocratique, révolutionnaire de notre société, d'instaurer en Roumanie un régime nouvel de liberté, de justice et d'équité sociale et nationale⁶.

Après la victoire obtenue par les élections parlementaires, les lie-ders du parti réactionnaire de Roumanie, surtout Iuliu Maniu, firent des tentatives de boycotter l'inauguration du parlement en recourant aux milieux impérialistes et en conseillant le roi à n'y participer. Mais la peur que les masses ne s'éleve contre lui et menace le trône et l'institution de la monarchie, obligea le roi à adresser son message au parlement et à participer à la séance de son inauguration, ce qui constitue un nouveau échec de la réaction.

Les mesures initiées par le P.C.R. dans le domaine de la vie économique, sociale et politique, les résultats obtenus, déterminèrent l'accroissement de son influence et de son prestige au milieu du peuple. Dans les nouvelles conditions, lorsque le rapport des forces était nettement favorables à la classe ouvrière et à ses alliés, les représentants de la bourgeoisie du gouverne, à voir le groupement PNL dirigé par Tătărăscu, essayèrent à freiner l'approfondissement du procès révolutionnaire et la consolidation du pouvoir des masses populaire. Il se fit ainsi nécessaire à réaliser la collaboration dans le gouverne des représentants de la classe ouvrière et paysanne avec les représentants de la bourgeoisie.

Il avait éclaté une puissante contradiction entre le nouveau contenu du pouvoir politique et la forme monarchique de l'état, ce qui avait imposé le fin de l'année 1947, l'abolition du dernier appui de la réaction et la proclamation de la République.

La proclamation de la République Populaire Roumaine signifia la conquête du tout pouvoir politique par la classe ouvrière et ses alliés, marqua le passage vers l'accomplissement des tâches de la révolution socialiste, étape supérieure du procès révolutionnaire de notre pays.

⁶ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 10, Editura politică, București, 1974, p. 632.

„L'abolition de la monarchie et la proclamation de la République ont été imposées comme une nécessité objective par l'évolution de la — montre le camarade Nicolae Ceaușescu, secrétaire générale du P.C.R. lutte révolutionnaire, par la transformation démocratique de la société roumaine. Toutes ces transformations ont été le résultat de la lutte héroïque des masses populaires, de l'activité politique des forces révolutionnaires, démocratiques, patriotiques où le rôle principal était revenu au Parti Communiste Roumain“⁷.

⁷ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 7, Editura politică, București, 1973, p. 958.

NICOLAE IORGA DESPRE DEZVOLTAREA SOCIALĂ (I)

AUGUSTIN BUDUȘAN*

ABSTRACT. — Nicolae Iorga: On Social Development (I). An essential feature of Nicolae Iorga's concept on history resides with the study of social reality in its entire variety, reachness and complexity presented in an integrating, unitary and organic conception. This sets out to evidence the general characteristics of the Romanian historian's thinking of society and its dynamics, of the factors determining its evolvement, development and progress. Particularly, the correlation between the objective-subjective, the material-spiritual in the social evolution has been pursued.

Una din trăsăturile caracteristice ale concepției sale istorice o reprezintă studiul realității sociale în toată varietatea, bogăția și complexitatea ei, o viziune, deci, integratoare, unitară și organică asupra desfășurării proceselor istorice. În mod firesc, pe o asemenea cale, el nu putea să nu adopte și interpretări ce cuprindeau în ele și elemente de gândire materialistă, chiar dacă în mod predominant concepția sa a fost de natură idealistă¹. Sigur, este dificil să oferim răspunsuri tranșante la numeroase întrebări implicate în această problematică, dificultățile generând în primul rând din absența unor lucrări teoretice dedicate analizei conceptului de societate și a factorilor care guvernează istoria dezvoltării sociale, amplificate și de imensul material faptic din care s-ar putea degaja câteva „puncte de sprijin“.

Constatăm, totuși, câteva puncte de plecare, unul dintre acestea, și poate cel mai important, fiind considerarea societății dintr-o perspectivă globală, cuprinderea fenomenului istoric ca totalitate, firește, în multiplicitatea manifestărilor sale concrete. „Există o singură dezvoltare și toate manifestările de viață, se prind într-însa; apărind fiecare la locul ei, hotărît de sensul acelei mișcări, de momentul ivirii faptelor și situațiilor și avînd fiecare spațiul pe care-l cere însemnătatea reprezentativă sau însemnătatea activă a acelor fapte și situații“². Acest pasaj, caracteristic pentru gândirea istorică a lui N. Iorga, ne relevă faptul că pentru el obiectul istoriei este viața umană în totalitatea ei și pornind de aici cerința cuprinderii în istorie a tuturor popoarelor și a tuturor aspectelor vieții umane, în opoziție vizibilă cu cei care reduceau istoria la prezentarea unor aspecte mai mult sau mai puțin fragmentare ale vieții sociale sau cu tendințele nejustificate ale unor istorici ai vremii de a reduce istoria universală la istoria unui grup restrîns de popoare considerate cu fiind singure capabile să dea o cultură originală.

* Universitatea din Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie-Filosofie, 3400 Cluj-Napoca, România

¹ M. Constantinescu, „Nicolae Iorga“, în *Lupta de clasă* nr. 6/1971, p. 35—39.

² N. Iorga, „Generalități cu privire la studiile istorice“, Buc., 1944, p. 90.

Acest mod de abordare globală a societății, căreia concepția material-dialectică și materialist-istorică îi va conferi un caracter științific, va constitui în cazul lui Iorga nu un prilej de abordare metafizică, speculativă a vieții sociale și a istoriei ei, ci o modalitate de integrare în istorie a tuturor aspectelor vieții umane, de evidențiere a acelor „factori adînci“ care constituie temeiul desfășurării proceselor istorice. În acest context se poate pune întrebarea: ce exprimă eforturile, strădaniile lui Nicolae Iorga de a elabora numeroase studii și monografii pe numeroase domenii și ramuri de activitate umane (agricultură, meșteșuguri, comerț, cultură, artă militară etc.)?

Nu cumva ele reprezintă o abatere de la această viziune unitară? Vom răspunde că acestea constituie „încercări adesea foarte valoroase de a studia anumite componente esențiale ale vieții sociale globale“³.

Dar marele nostru cărturar nu s-a oprit la studii parțiale: în lucrările lui de sinteză, atît în ce privește istoria românilor cît și cele de istorie universală, aceste „radiografii“ parțiale vor fi doar elemente necesare pentru descoperirea unității, a întregului, datorită istoricului fiind de a corela, de a relaționa numeroasele fapte, evenimente care, numai în aparență, se manifestă izolat.

Una dintre marile sarcini pe care și le-a asumat, pornind de la o asemenea înțelegere a istoriei, va fi inserarea pe de o parte a istoriei naționale în cadrul unui proces unitar, fundamentat pe o viață economică, socială, politică și culturală, a poporului român întreg iar pe de altă parte, încadrarea României, în general a „zonei sud-est europene în istoria internațională precum și în istoriografia europeană, sarcină absolut necesară, în concepția sa, pentru o nouă perspectivă a istoriei popoarelor din această zonă.“ Istoricii balcanici căutau și ei să se ocupe de diverse perioade particulare, cum ar fi istoria Bizanțului sau a altor probleme mai de detaliu, dar fără să le investească perspectiva mai amplă a zonei carpato-balcanice“⁴.

Într-adevăr, secole întregi sectoare istorice vaste au fost scoase la lumină și arătate „celelalte Europe“ pentru ca să poată deveni parte integrantă a dezvoltării comune, patrimoniului cultural colectiv.

Această muncă uriașă, căreia Nicolae Iorga i s-a delicat cu pasiune, implica pe lângă conținutul și rigoarea științifică și o importanță semnificație politică și umană pentru aceste popoare care, pînă în acel moment, „erau pur și simplu lăsate afară din cărțile de istorie și de cultură europeană“⁵.

Iată, deci, că activitatea de istoriograf primește o coloratură politică, deoarece această încercare poate fi definită și ca urmărind demnitatea națională a acestor popoare nu mai puțin „viabile“ ca vecinii lor, a statelor moderne și mai avansate a Occidentului.

Pentru aceasta, istoricul român va scoate la lumină tradițiile lor,

³ M. Constantinescu, „Nicolae Iorga“ în *Lupta de clasă* nr. 6/1971, p. 38.

⁴ Bianca Valota Cavallotti, „Nicolae Iorga“, Gli editori, Napoli 1977, p. 141.

⁵ *Ibidem*, p. 143.

aportul continuu pe care acestea l-au dat dezvoltării comune europene, rolul lor important ca depozitare ale continuității unor aspecte fundamentale ale instituțiilor Imperiului Roman și apoi a celui Bizantin, în calitatea lor de ultime „avanposturi ale Occidentului în fața expansiunii Imperiului Otoman“.

Numai în acest fel, considera, pe bună dreptate, Iorga, se pot depăși istoriile pe „sectoare“ întocmite printr-o separare artificială între sistemele economice, sociale și materiale, care se găsesc în raporturi de interdependență, complementaritate, de civilizație comună, ajungându-se la istoria „adevărată a unor serii de popoare, care fac toate parte dintr-un sistem unic mai amplu, caracterizat printr-un schimb continuu de civilizație.“

Fără îndoială, în interiorul acestei vast program, o atenție deosebită va fi acordată istoriei României, în contextul în care la 1 decembrie 1918 a fost desăvârșită și unitatea ei statală. Scopul politic al acestei activități care în aparență ar putea fi cotată doar cu istoriografie, este vizibil, dacă avem în vedere faptul că Nicolae Iorga va argumenta pe baza unei documentări istorice bogate caracterul original, de continuitate a civilizației românești, dovadă că ea este rezultatul interacțiunii dintre civilizația latină a Apusului și cea a Răsăritului. În raport cu cei care încercau să demonstreze ruptura totală, discontinuitatea absolută în raport cu cultura și civilizația Occidentului, cărturarul român va aduce dovezi incontestabile ce pun în lumină neîntreruptele tradiții de schimburi și de contacte politice, economice și culturale, raporturile de prietenie și colaborare ce legau poporul român de secole de civilizația Apusului, raporturi ce nu puteau să nu influențeze și procesul nașterii și dezvoltării culturii române.

Este foarte adevărat că pentru Iorga evidențierea acestor legături vor constitui și o ocazie pentru a găsi „în țară“ și „pentru țară“ aliați necesari, antirevizioniști, care să contribuie la recunoașterea internațională a legitimității unirii de la 1 decembrie 1918.

În acest sens ne explicăm și preocupările lui de a intensifica inițiativele culturale internaționale, participarea sa la viața culturală europeană a timpului, numeroasele expuneri și conferințe în cele mai prestigioase universități (11 dintre ele i-au conferit titlul de doctor honoris causa), contribuind în măsură importantă la cunoașterea istoriei naționale precum și a sud-estului european, în general.

Cu atât mai importantă și mai bogată în semnificații politice ne apare această acțiune a sa, dacă avem în vedere că în primele decenii ale secolului al XX-lea, aceste „popoare, după expresia lui Iorga, erau totuși „sclave“ sub toate aspectele — de la cel financiar la cel politic — puterilor Occidentului protectoare. Ori, prin scoaterea „la lumină“ a istoriei acestei zone geografice, prin sublinierea unui fond de civilizație comună roman, bizantin și otoman, omul de știință român va concluziona într-o tranșantă manieră politică:

a) că aceste state s-au născut în realitate „prin forțările și sacrificiile națiunilor și nu prin generozitatea unui tratat“, dar cu toate acestea ele trebuie să permită amestecul marilor puteri, care, de fapt, im-

pedică prin prezența lor împlinirea necesităților organice, profunde ale națiunilor balcanice, practicînd o politică similară celei practicate în continentele destinate a se transforma în colonii ale industriei europene⁶.

b) sesizînd slăbiciunea economică și politică de întîrziere și fragilitate a acestor state, luate fiecare în parte, într-o manieră foarte realistă, Iorga va afirma că unica alternativă de dezvoltare reală a lor era aceea de a-și asuma un rol independent, ruptura din alianțele costisitoare și periculoase cu marile puteri și realizarea unei înțelegeri între statele din Peninsula Balcanică⁷.

Fără a minimaliza greutatea realizării acestei posibilități, el era convins că prin revitalizarea mișcării de opinie, prin crearea unui consens absolut al conștiinței publice, prin cunoașterea tradițiilor comune, acest deziderat ar putea fi realizabil. Și ceea ce este mai important, istoricul nostru n-a îmbrățișat o anume ideologie a naționalismului agresiv ci a pledat pentru întronarea unor raporturi de prietenie, de colaborare la toate nivelele, între aceste state. El a deschis astfel o tradiție de cercetare în aceste sectoare de studii, care de atunci au făcut din România promotoarea și punctul de referință a acestei linii culturale dar și politice, realizînd o mare sinteză de civilizație. Rezultatele acestor strădanii, de a înțelege istoria ca totalitate, ca întreg, se vor concretiza în două mari opere semnificative pentru concepția sa istorică. Este vorba, mai întîii de „Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité” și de neîncheiata „Istoriologie umană”, menită, de altfel, a încorona întreaga activitate de istoric. Referindu-se la ele și conștient de o anume neîncredere, Iorga explica aceasta „prin faptul că sînt sparte săltărașele geografice și cronologic comode pentru cine caută numai fapte și situații prezentate cu artă”⁸.

„Istoriologia umană”, la care a început să lucreze în ultimii ani ai vieții, era destinată să reprezinte deci, acea „sinteză de mari proporții”, chiar dacă a fost concepută pe bază idealistă, ca o „sinteză cultural-istorică”, care să prindă trecutul societății ca un tot, între ale cărui elemente există cea mai strînsă legătură.

„Cînd zic istorice, va nota el, nu înțeleg istoria cutărui oraș, cutărei provincii, stat sau națiune, ci înțeleg istoria în totalitatea ei, cu legăturile ei infinite, care merg de la o latură la alta și trec peste milenii... Ele (instituțiile — n.n.) nu pot fi bine prezentate decît raportate la această unitate care n-a fost niciodată întreruptă și care este viața întregii omeniri din toate timpurile și din toate locurile”⁹.

Valențele pozitive ale acestei concepții sînt evidente dacă avem în vedere că Nicolae Iorga a reușit să încadreze în istoria universală, ca într-un întreg, particularul pe care-l formează istoria propriei țări, iar

⁶ N. Iorga, „Istoria popoarelor balcanice în epoca modernă”, Vălenii de Munte, 1913, p. 367.

⁷ *Ibidem*, p. III.

⁸ Nicolae Iorga, „Generalități cu privire la studiile istorice”, Buc., 1944, p. 160.

⁹ *Ibidem*, p. 328.

de aici, printr-o intensă muncă de comparare și generalizare, a reușit să explice dezvoltarea popoarelor și a instituțiilor, și în primul rînd a țării noastre.

Fără îndoială, punctul nevralgic al acestei concepții este acela că istoricul român nu a putut să și-o întemeieze pe „studiul fenomenelor dezvoltării materiale, iar nematerialismul său l-a privat de posibilitatea cunoașterii forțelor motrice ale dezvoltării și progresului social, ceea ce l-a dus la neînțelegerea unor fenomene istorice”¹⁰.

Dar, cu toate acestea, Nicolae Iorga conferă societății și istoriei ei, văzută ca întreg, ca totalitate, nu o imagine statică, rigidă, încremenită, ci una realistă, dinamică, într-o permanentă mișcare și prefacere, faptele istorice formează de fapt torentul care leagă trecutul, prezentul și viitorul, obligînd pe istoric să privească realitatea în devenire, ceea ce socotim că ar putea constitui un alt punct de plecare în degajarea concepției sale generale asupra societății.

„N-avem a face pe lume, zice istoria, cu lucruri care stau prin ele și trăiesc prin ele. Fiecare vine dintr-un trecut, care se află viu în el și cuprinde semințele gata să izbucnească ale unui viitor”¹¹.

Sigur, această concepție dinamică a societății atît de fertilă în studiul istoriei și apropiată de materialismul istoric, poartă la Iorga și amprenta unor puncte de vedere metafizice și mecaniciste, datorită și influențelor unui Comte sau Guizot¹². Semnalăm în acest context, faptul că savantul român n-a reușit să surprindă dialectica raportului dintre continuitate și discontinuitate, a deosebirilor calitative dintre elementele diferitelor orînduiri sociale, datorate succesiunii modurilor de producție, a legilor sociale obiective. Datorită acestor limite care nu l-au dus însă la pierderea încrederii într-o dezvoltare progresivă, ascendentă a umanității, el va pleda pentru o viziune evoluționistă, organicistă și nu în sens revoluționar a istoriei umane.

S-a afirmat de către unii cercetători ai operei sale¹³ că această „dinamică socială” este serios atenuată de o manieră comtăiană, de existența alături de ea a unei „statici sociale, a unui element de stabilitate și ordine socială, concluzionîndu-se că în felul acesta la Iorga generalul se desprinde în istorie și sub aspect static, sub forma a ceea ce el numea „permanențele istoriei”, adică mediul geografic, rasa și ideile dominante care sînt destinate a pune „notele fundamentale” ale adevăratei comprehensiuni a istoriei. Ceea ce am dori noi să precizăm vizează nevoia de a înțelege mai nuanțat, mai apropiat de gîndirea lui Iorga, raportul dintre „dinamic” și „static”. Pentru el „permanențele istoriei” nu sînt elemente stagnante ale dezvoltării sociale, ci mai degrabă, acei factori ce conferă unitate unei istorii în continuă devenire, „de aici vor ieși comparații atît de favorabile pentru o explicare integrală între fe-

¹⁰ M. Constatînescu, „Nicolae Iorga”, în *Lupta de clasă* nr. 6/1971, p. 38.

¹¹ N. Iorga, „Generalități cu privire la studiile istorice”, Buc., 1944, p. 160.

¹² Vezi în acest sens și L.-P. Marcu, „Nicolae Iorga și filosofia istoriei”, în *Revista de filosofie* nr. 12/1966.

¹³ *Ibidem*, p. 29.

nomene de dezvoltare, aparținând unei regiuni, unor națiuni și unor epoci diferite în care permanențele sînt aceleași sau în care formulele sînt foarte asemănătoare¹⁴.

Surprindem aici exigența de a păstra, de a conserva de la „un capăt la altul unitatea naturală și indispensabilă, menită, în viziunea sa, de a domina „haosul faptelor“, de a releva acel „drum general“ al omenirii unitar și organic, rezultat al gîndirii, al sentimentului și al voinței umane, deoarece pe această linie de dezvoltare ce aparține tuturor popoarelor, națiunile s-au aliniat fără încetare și fiecare trebuie prezentată ca un element nou și decisiv în curentul general care „traversează secolele și care închide în el toată existența spirituală și toată manifestarea vitală a tuturor popoarelor“¹⁵.

Faptele sociale și expresiile lor instituționale vor fi reprezentate în interacțiunile lor necesare, în dezvoltarea omogenă a societății, căutînd neconținut în și prin aceasta, mișcarea unei direcții în dezvoltarea societății întregi.

Pentru a evita o prezentare liniară, uniformizantă a istoriei, care în fapt ne indică o mare diversitate de condiții sociale, economice, politice, stadii și nivele diferite de dezvoltare, Nicolae Iorga, ajunge și la relevarea dezvoltării stadiale a umanității, care, în unitatea ei, prezintă o serie de trepte diferite de dezvoltare, o idee dintre cele mai fecunde și mai pozitive care, în mod firesc, trebuiau să-l ducă la conceptul de formațiune social-economică și la saltul calitativ al progresului istoric pe care-l marchează trecerea de la o formațiune socială la alta, relevat pe baze științifice pentru prima oară de concepția materialistă asupra istoriei. Necunoscînd valențele și determinațiile acestui concept, marea sa importanță teoretică, metodologică și practică, în studiul istoriei, Iorga va considera ca pur convențională orice încercare de periodizare a istoriei. Oricum însă, dimensiunea, substratul politic este și aici prezent, dacă avem în vedere că pe această dezvoltare stadială a omenirii își construiește el teza, atît de actuală și azi, că nu există popoare inferioare și popoare superioare, cum susțineau teoriile rasiste, că aceste deosebiri existente nu sînt de esență, ci doar de nivel de dezvoltare, mai devreme sau mai tîrziu, toate popoarele vor ajunge la treapta superioară¹⁶. Este vorba aici nu numai de o constatare istorică ci de un adevărat crez moral și politic ce va face din marele om de cultură, unul din cei mai tenace adversari ai politicii de forță, practică cu deosebire de Germania nazistă, de acaparare a unor țări și provincii, de subjugare a unor popoare „mai mici numeric, dar nu mai mici moral“.

¹⁴ N. Iorga, „Generalități cu privire la studiile istorice“, Buc., 1944, p. 255.

¹⁵ *Ibidem*, p. 270.

¹⁶ cf. N. Iorga, „Originea și dezvoltarea istoriei universale“, Buc., 1940, p. 7.

L'INFORMATION HUMAINE ET LE FAIT SOCIAL

MIHAI PASCARU*

ABSTRACT. — *Human Information and the Social Act.* The study approaches human information as any fruit of the human cognition objectivated by communication and meant to grounding an action, and the social act as any social action transformed at the level of the individual into individual action playing the rôle of a stage function to the acted system and substantiating itself through any social information turned into individual information at the level of the individual, playing the rôle of a stage function to the social emitting system, the close connection between the human information and the social act, as well as the necessity to its inn-depth cognition and investigation resulting from the actional destination of the human information and the informational substantiation of the social and individual actions.

Parmi les appréciations multiples qu'on fait aujourd'hui sur l'information, ou considère l'appréciation de B. Voyenne, à savoir que „l'information est la clef du pouvoir“¹, et celle de V. Săhleanu, selon laquelle l'information „aspire à devenir un concept fondamental de la science et de la civilisation contemporaines“², comme les plus chargées de signification et vérité si nous acceptons que l'homme est un être informationnel³, un être cybernétique⁴ et que „la communication est devenue une nécessité vitale pour chaque organisme collectif et pour toute communauté“⁵.

La compréhension de la vie contemporaine est difficile à réaliser sans la compréhension correcte de l'information humaine et la compréhension de l'information humaine est strictement dépendante de la compréhension de l'information en général. Mais c'est justement ce concept qui aspire à devenir „fondamental pour la science et la civilisation contemporaines“ ce que a la définition comme „un problème ouvert et actuel“⁶ tant que les définitions dans lesquelles l'information est définie par sa quantité ou par ses qualités prédominant, en excluent la définition si nécessaire de l'information comme entité existentielle, en négli-

* C.J.U.T.C., 2500 Alba Iulia, Romania

¹ B. Voyenne, *Le droit à l'information*, Aubier-Montaigne, Paris, 1970, p. 7.

² V. Săhleanu, *Știința și filozofia informației*, Ed. politică, București, 1972, p. 5.

³ E. Nicolae, *Omul informațional*, Ed. Junimea, Iași, 1971.

⁴ A. Restigan, *Homo ciberteticus*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1971.

⁵ *Mai multe voci, o singură lume*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1982, p. 24.

⁶ I. Irimie, „The definition of the concept of information — an open and actual question“, op. cit., p. 34.

geant le fait qu'avant d'apprécier la quantité et les qualités d'une réalité il faut, tout d'abord, savoir ce que c'est que la réalité donnée.

I. Irimie, laissant de côté une partie des erreurs des optiques quantifiantes et qualifiantes, nous propose cette définition de l'information comme entité ontique: „*l'information est l'entité existentielle qui, sur le fond du produit du mouvement de réflexion, naît dans les contextes de la situation sémiotique, s'institue dans le champ des signes et/ou des signaux et devient contenu et essence de chaque communication*“⁷. Dans la conception de l'auteur cité, on peut parler d'information seulement pour les domaines: biologique, psychique et humain⁸. Les modalités de réflexion nous permettent d'établir des types d'information, tant que l'information naît „sur le fond du produit du mouvement de réflexion“, et d'établir la *spécificité de l'information humaine*. La modalité spécifique de réflexion pour l'homme est la *connaissance*. Il en résulte que l'information est un produit de *un produit de la connaissance*. Mais l'information humaine ne s'identifie pas avec les produits de la connaissance, l'information humaine ne s'identifie pas avec les *connaissances*. L'information humaine est seulement ce produit de la connaissance qui est *objectivé dans les actes de la communication*, qui change de bien individuel (du sujet connaisseur) en bien social (d'autrui). L'objectivation par la communication n'est pas un acte sans un but. Elle est imposée et orientée par l'action humaine, l'homme étant un être d'action. Chaque information a, par conséquence, une *destination actionnelle*. En synthétisant, je propose cette définition de l'information humaine: *est information humaine tout produit de la connaissance objectivé par la communication et destiné à engendrer une action*. La définition donnée nous permet de comprendre plus directement et plus facilement le destin social de l'information qui a un destin tridimensionnel: *cognitif, communicationnel et actionnel*. Du point de vue social, la dimension actionnelle est déterminante qui impose la règle: *certaines* nécessités informationnelles de l'action demandent *une certaine* connaissance par laquelle on obtient *certain* produits de la connaissance qui seront soumis à une *certain* objectivation par la communication. La dimension actionnelle est concentrée dans le contenu, la structure et la dynamique du fait social. La manifestation de l'homme par l'action est partie intégrante de la manifestation de la société par le fait social. Mais qu'est-ce que le fait social?

Le sociologue G. Tarde le définit par rapport à l'imitation⁹, E. Durkheim par la *contrainte*¹⁰, R. Worms comme „le concours de plusieurs pensées ou de plusieurs activités“¹¹, P. Andrei a eu vue sa genèse sociale, son importance pour la société, la contrainte, l'intériorité et l'exté-

⁷ I. Irimie, „Reflectare și informație“, in *Materialismul dialectic și științele naturii*, vol. X, Ed. politică, București, 1965, p. 571.

⁸ G. Tarde, *Les lois de l'imitation*, Paris, 1890.

⁹ E. Durkheim, *Les règles de la méthode sociologique*, Alcan, Paris, 1895.

¹¹ R. Worms, *Philosophie des sciences sociales*, vol. 1, M. Giard & E. Brière, Paris, 1913, p. 84.

riorité simultanées par rapport à la conscience de l'individu¹², A. Mihu l'identifie à l'action sociale¹³, d'autres définitions étant plus ou moins près de celles-ci. Ou a considéré¹⁴ et ou considère encore qu'une redéfinition du fait social dans la perspective systématisante, informationnelle et cybernétique est possible et nécessaire, définition par laquelle on met en évidence de façon plus adéquate le rapport qui existe entre la société et l'individu, les connexions directes et le *feed-back* qui caractérisent ce rapport et les aspects informationnels de fondamentatation, dans les analyses actuelles de la société s'imporsant de plus en les points de vue qui soutiennent le caractère systématisant, informationnel et cybernétique de la réalité sociale. Le fait social, dans lequel se concentre l'essence des rapports sociaux, doit avoir, lui aussi, un caractère du système, informationnel et cybernétique tout cela devant être présent dans sa définition.

Étant un système, la société tend toujours à l'intégrité spécifique des systèmes. Pour maintenir constante ou intégralité mais pur s'inscrire sur la ligne du développement et du progrès aussi, le système social impose un certain contenu, une certaine structure et une dynamique orientée de ses éléments, en dernière instance un certain *comportement actionnel* de l'individu humanin dans sa qualité d'être social. J' l'appelle *action sociale* l'action du système social dans ce sens. L'individu humain n'est pas un automate, il a sa personnalité qui se définit comme personnalité sociale¹⁵ seulement en rapport avec les autres. C'est par lui que l'action sociale devient *action individuelle*. Le passage de l'action sociale à l'action individuelle se réalise spécifiquement d'un individu humain à l'autre. C'est d'ici que résulte de rôle très important de la personnalité humaine dans la vie sociale. L'action individuelle peut déterminer ou ne pas déterminer des mutations dans le comportement du système social, dans sa structure interne et dans la dynamique de cette structure. Quand ces mutations de comportement du système social sont séssissables, ou va dire, à la suite de M. A. Kaplan¹⁶, qu'elle a un rôle de *fonction de degré* pour le système social.

L'action sociale et l'action individuelle se fondent sur l'*information sociale* (que le système émet pour l'individu) et sur l'*information individuelle* (que l'individu émet pour le système social). L'information sociale sera traduite au niveau de l'individu en information individuelle qui, pareille à l'action individuelle, peut avoir un rôle de fonction de degré pour le système social émetteur.

¹² P. Andrei, *Sociologie generală*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1970, pp. 313—314.

¹³ A. Mihu, *ABC-ul investigației sociologice*, Ed. Dacia, Cluj, 1971, p. 34.

¹⁴ M. Pascaru, „Despre faptul social”, in „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, *Philosophia*, XXVIII, 1983, pp. 71—74.

¹⁵ J. Szczerbanski, *Nofund elementare de sociologie*, Ed. științifică, București, 1972, p. 120.

¹⁶ M. Kaplan, „Teoria sistemelor și știința politică”, dans *Cunoașterea faptului social*, Ed. politică, București, 1972, p. 331.

Si un système cybernétique se définit par les aspects — système, de *feed-back* et informationnels¹⁷, on peut proposer une définition cybernétique du fait social parce que: 1. le rapport entre la société et l'individu se constitue comme un système dans lequel chaque élément dépend de l'autre et forment ensemble plus qu'une simple somme; 2. l'action individuelle existe comme *feed-back* pour le système social par sa fonction de degré et 3. les connexions directes et inverses ont un contenu informationnel. La définition qui ou propose peut être formulée de la sorte: *est un fait social toute action sociale transformée au niveau de l'individu dans une action individuelle ayant un rôle de fonction de degré pour le système social respectif et qui se fonde sur toute information sociale transformée au niveau de l'individu dans une information individuelle ayant un rôle de fonction de degré pour le système social émetteur.* La définition proposée a pour concepts centraux *l'information et l'action.* Si l'information est définie par sa destination actionnelle, c'est qu'on la définit également par le fait social. Et somme, dans le fait social, l'action est fondée informationnellement, le fait social est défini aussi par l'information humaine.

À la suite des remarques ci-dessus on peut développer la connaissance de l'information humaine et la connaissance du fait social en établissant des types d'information humaine, des types de fait social et des corrélations spécifiques entre elles. On doit réaliser finalement le perfectionnement de la recherche empirique psychologique, psychosociologique, sociologique, économique, éthique et praxiologique. Par l'utilisation des résultats obtenus on peut, de manière pratique, optimiser la condition humaine et on peut soutenir le développement social. Parmi les arguments qui soutiennent la nécessité de l'amplification de la connaissance et de la recherche des rapports entre l'information humaine et le fait social on peut invoquer cette affirmation de N. Wiener aussi: l'information est un nom pour désigner le contenu de ce qui change dans le monde extérieur à mesure que nous nous y adaptons, le processus consistant dans la réception et l'utilisation de l'information, processus que nous suivons pour nous adapter aux contingences et vivre efficacement dans cet environnement¹⁸.

¹⁷ G. Klaus, *Cibernetica și societatea*, Ed. politică, București, 1966, p. 56.

¹⁸ N. Wiener, *Cybernetique et société*, Union Générale d'Éditions, Paris, 1962, p. 19.

DYNAMICS OF THE RELATIONSHIPS BETWEEN PRINCIPLES AND STRATEGIES OF INSTRUCTION

MIRON IONESCU*

ABSTRACT. — Systemic approach of the didactic process helps to better understand the structure of an efficient instructional situation, the place and role of each ring in the respective system. Viewing school practice from this angle, we can realize that integration of the forms of organization, of the methods and means demanded by educational principles in light of a supple and open, innovating system facilitates optimising any didactico-educative activity. The relationships of the components, their numerous and varied possibilities to complete, combine and verify one another, make it easier for teachers to orient as regards the way of directing work to make it more efficient, while students are provided with favourable context to fulfill the learning act.

Didactics has for long been involved almost exclusively in teaching, and only of late has it started to investigate the conditions of learning — whence the need to reconsider some standpoints and directions of practical action.

The pedagogics of learning is unconceivable, on the one hand, without philosophy of learning, and, on the other hand, the quality of instruction is an essential condition for the efficiency of learning. Consequently, the teaching-learning methods, the mode of processing the content, the forms to organize and carry out the teaching and learning activity, all are chosen as function of the mechanisms, laws and forms that govern learning. At least one ought to proceed that way:

Therefore, when an instructor transmits knowledge, shapes abilities, he teaches according to a plan, what means that by planning the visible, external activities he actually plans the way and direction of development of the mental actions, interests, attitudes, feelings etc. To put it differently, he makes a design of the student's mental involvement. Obviously, the mind cannot be perceived directly, it is the feed-back (the student's conduct and out-turn, his integrations or non-integration in the schooling program) that "tells" one how to correct the initial working program and the amended teaching.

It is thus natural that recent researches approach the teaching-learning relationship rather from the angle of the student.

The organic link between teaching and learning generates, in the didactic activity, a great deal of connexions between the methods, principles and forms by/in which school instruction is carried out, as well as a permanent dynamics of these. For instance, beside recently devised methods (problematization, modelling, programming etc.), almost every

* University of Cluj-Napoca, Department of Pedagogy-Psychology-Methodics, 3400 Cluj-Napoca, România.

long-standing methods of the didactic array have a trend to assume new forms and variants. Accordingly, methods and procedures frequently blend in most varied ways within the ensemble of a complex and operant instruction methodology, relied on reevaluation of the didactic principles [3, 4].

The interrelationship between the organizing methods, principles and forms in school practice is quite obvious. Any teacher-student dyad activity form is an assemblage of methods and procedures, which consequently represents a field of action for the didactic principles. One and the same method — the debate lecture, euristic conversation, learning by discovering etc. — can be used in varied forms to organize didactic activity — lessons, circles for studying, consultation hours, trips, visits etc.

The closeness-between the methods and forms of organizing the instruction is such great that certain forms of organization, such as work in cabinet, laboratory works, excursions, visits etc., are considered as "method" by some researchers (D. Tudoran). It is precisely in that the relationship between methods and forms is quite dynamic that this opinion stems; the form of organization/development and the method correspond to each other and they represent an entity dependent on the didactic principles, on the fundamental and operational objectives of the envisaged activity, on the level of the students' training, and their aspiration and degree of involvement.

There is, for example, the principle of didactic unity between the sensorial and rational of intuition, it must be regarded and applied in school activity in its interrelation to all other principles and, especially, in this context, to that of observing the age and individual peculiarities, and of active and conscious participation of the students in the instructive act. Application of this principle in a certain form of organization — lecture, consultation hour etc. — calls for those methods which draw in action both the concrete and the abstract, such as: problematization, experiment, learning by discovery, demonstration, euristic conversation etc.

Under the conditions of the successes scored by psychological didactics, of the perfecting of instruction the need is felt to overcome the old, simplistic outlook relating to the essentials and place of intuition in the instruction act according to which this is only an initial instance — more or less static — in the knowing of reality by the students. In school practice, intuitive methods are for either teaching and individual learning approach. Under the former falls demonstration, observation, the experiment, and in self-instruction intuition is implied in the independent work, in discovery and independent observation, in case study and role play etc. — concepts in a dynamic/systemic unity with the intuitive methods of teaching.

The principle of intuition — says Aebly — must be applied in such a way that all functions of the intuition get maximum reevaluation by proper organization of the didactic process and adoption of some concrete form of implementation. Schooling must be such designed that it

does not confine itself to employing some intuitive methods only that provide the students with static perceptive images and representations of objects and phenomena, events, without contributing to their actual realization. Knowledge does not only amount to the shaping of a figurative copy of reality, but it implies operative processes as well, which are meant to transform the reality by objectual actions or, on an internal plane, by mental actions, grasping the "fulcrum"/mechanism of these transformations and thus assimilating the objects, phenomena, processes etc. in operation systems or transformation structures.

The teacher is supposed to create such psychopedagogic situations that the student is able to construct the operations he is to assimilate. He will resort to the schemes available to the student, and by their revaluation he will develop a new operation. A teacher must use an intuitive material that is adequate to the respective intellectual activity, and he is also careful that the stage of the new operation be heading for the envisaged aim. Nevertheless, the duty of the teacher is involved that rely on his competence which demands: mastery of his specialty, of psychology and pedagogy, i.e. knowledge of the student and of his psychic development mechanism.

Aebly has conceived teaching-learning experiments of which projection and achievement relied on intuitive elements meant to stimulate the students' intuition in the process of working out mathematical basic concepts. Thus, in view of teaching and learning concepts of fractions, the author employed various objectual forms which he cut in equal parts ($\frac{1}{2}$; $\frac{1}{4}$ etc.); the students were requested to successively de- and re-composed the divided object until they were able to correctly apprehend the relationships between the whole and the divisions it had been cut into. After such objectual actions they proceeded to writing down symbols of the fractions, as well as to mental operations involving these mathematic notions to the end of their reinforcement and consolidation. In like manner they approached the building up of geometrical concepts; to make the students comprehend geometric characteristics, they were asked to compose and re-compose, under varied circumstances, a given geometric figure by measurements, overlapping of sides and angles, feeling of edges a.s.o. One can resort to demonstrations which, followed not only visually, but also "internally", can be understood by students, the operations implied by the respective demonstration being revealed. Therefore, a student assimilates a presented operation only by intuiting it „internally“; when internal imitation is missing, there is no assimilation [1, p 64].

Given the above, with respect of building up notions, we point out the necessity that the student is given by the instruction process the possibility to mentally perform the symbolized construction [1, p. 215], which is only achievable by revaluation on maximum scale of instruction methods against the exigences inspired by didactic principles and the logic of the different sciences, all rendered valuable in a proper work-scheme.

It follows, then, that the understanding and revaluation of the principle of sentient and active participation of students in the instructive act, the diversification of the methods and forms of working with students must rely to a greater extent on the operational theories and the semiotic theories of learning.

P. I. Galperin, N. F. Talizina and others have stressed that the operational theories of learning conceive of the didactic process model as a directioning of the students' psychic activity by organizing their objectual and oral activity, *implementing thus stepwise formation of mental actions and cognitive structures*. The achievement quota of such-type instruction is the "method of the small steps" (stagewise/stepwise method), where the passing to oral actions (in external language) and imagistic elements of orientation (representations) commences from elements of orientation and objectual actions, which is crowned by mental operations and elements of orientation under the form of significances (concepts).

The psychologic "fulcrum" of the operational theories of learning lies in the internalization principle thanks to which the operational structures of thinking represent practical actions with objects, transposed on the ideatic plane and effected by psychic actions with the images of these objects reflecting their real relationships.

The psychologic principle of internalization is dialectically related to modelling and the principle of action; taking into account this inter-relationship, internalization can be understood as a mechanism specific to the assimilation of knowledge.

To correctly internalize information and build up mental operations and to acquire various abilities etc., the student must act with objects, or the respective models, he must actively "approach" their essence through modes of reaction specific to the structure, logic and action, substantiated in the given object or model. In this way only is it possible the shaping of mental operations and their acquisition in specific operating systems (Kulcsár, 1978).

Modelling and the model within the instruction process turn into a productive pedagogical instrument when both teacher and student resort to a strategy that combine the principle of action with that of modelling. It goes without saying that the use of models as "intuitive fulcrums" does not suffice because it does not provide itself an active instruction for the student. According to B. Zörgö, in the realm of employing didactic models the student himself must resolve problems, find relationships, laws etc., since it is not the model itself but the *action with the model* that allows for getting skilled in/and apprehend relationships, principles and operations structured in a model, consequently contributing to the formation and exercise of capabilities to say them out orally.

The use of modelling in school instruction and self-instruction demands that the students' age and individual peculiarities be taken into account, as well as adequate working procedures (lessons, individual work, activity in cabinets, laboratories etc.) be chosen. For example,

with students aged between 6—12 years the didactico-educative actions should be concrete-prevailing, which particularly calls for the use of objectual/material models.

By employing actual models the teacher pursues to build up and systematize reversible mental acts, to group them together in operating cognitive structures. After having them acquired by the students (between 12—14 years of age), acts on models are given up, and ideal, mental models be employed on an ever larger scale. This is one of the reasons for which starting with the twelve year old students in the working strategy of both teacher and student a major role advisedly comes to methods entailing personal reflection of the students upon the objective and subjective world.

J. Piaget (1972) has alleged that the internal and abstract reflexion asserts itself as one of the most productive methods, having great euristic value. Beyond the stage of formal operations acquisition, the student's thought is able to reflect internalized operations upon the real and to also operate with the outcome of this reflection. Formal operations are the very bone and internal mechanics of the "projective", "hypotetico-deductive" thought. Having acquired "significant"-type relationships, the student is able to reflect generalized and abstract relations, apprehending the connection between "sign" and "significant". These are called "semiotic" connections. Based on a minute investigation of the semiotic relationships within psychical activity, L. I. Vigotski contributed to the scientific founding of the semiotic theory of learning. According to him, the actual scientific notions which man must employ to operate in view of knowing the reality express essential relationships of the objects and phenomena, and just for that by their very essence they are systemic. L. I. Vigotski's outlook luckily adds to the operational theories of learning, opening up new action fields, for the didactic technology.

Studies on the mode of assimilating concepts in the act of instruction (N. A. Mencinskaia, D. K. Bogoiavlenski, G. G. Kostiuć, E. N. Kabanova-Müller, Al. Roşca, B. Zörgö, I. Radu, M. Zlate etc.) revealed fundamental procedures of mental activity, necessary for building up corresponding concepts, as well as necessary learning means, providing school practice with suggestions for new methods and forms of work, as the ever amending of those already existing in the didactic arsenal. Thus, looking into the matter of assimilating and applying knowledge by students I. Radu points to the didactico-psychologic virtues of the methods by which the student is led from perceptive "reading" of a set/collection of objects or phenomena — taken together in this category on the basis of some determined characteristics — to building up concepts grounded on a sort of successive abstraction such as concepts of physics, mathematics etc.

Programmed instruction and the recently computer-assisted learning imply in their inventory sentient, active and independent learning. Far more than „classic" instruction do these technologies adapt to the students' own pace of apprehension, systematization and enforcement of knowl-

edge, inasmuch control and self-control is substantiated, they adjust teaching-learning acts through the discourse they impose to thinking.

The computer-assisted education calls for an *instruction program* which is a pedagogic outcome; and this is to be translated into computer-program, which is an information-product. Both types of programs — that is the instruction program and the computer-program — informatically fall under *software*. Consequently desired is the electronic equipment, i.e. *hardware* respectively, which secures practical insertion of the recalled programs.

A new working strategy of either teacher and student is thus emergent, which will enrich the binomial index of the educational dyad, consequently entailing benefic modifications in the instruction strategy, moreover even in the didactic conception and its entire arsenal.

REFERENCES

1. Aebli, H., *Didactica psihologică*, București, E.D.P., 1973.
2. Ausubbel, P. D., Robinson, G. F., *Învățarea în școală, o introducere în psihologia pedagogică*, București, E.D.P., 1981.
3. Cerghit, I., Vlăsceanu, L. (Coord.), *Curs de pedagogie*, Universitatea din București, 1984.
4. Dancsuly, A., *Principiile fundamentale ale educației, în Pedagogie*, București, E.D.P., 1979.
5. Kulcsár, T., *Factorii psihologici ai reușitei școlare*, București, E.D.P., 1978.
6. Piaget, J., *Psihologie și pedagogie*, București, E.D.P., 1972.
7. Radu, I., „Înbinarea lecției orale obișnuite cu instruirea programată la matematici”, *Studia Univ. Babeș-Bolyai, serie Psych.-Pedag.*, 1969.
8. Radu, I., Ionescu, M., *Experiență didactică și creativitate*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1987.
9. Talízina, N. F., „Vnedreni compiutero v ucebnii protess-naucinuiu osnova”, *Sovetskaia Pedagoghika*, 12, 1985.
10. Todoran, D., *Psihologia educației*, Sibiu, Tipografia Cartea Românească din Cluj, 1942.
11. Vigotski, L. I., *Opere psihologice alese*, vol. I—II, E.D.P., București, 1972.

THE PRINCIPLE OF FLEXIBILITY IN VOCATIONAL GUIDANCE

VOICU LĂSCU*

ABSTRACT. — The report examines vocational guidance from the standpoint of flexibility — as one of the essential, defining characteristics which must govern its organizing and conducting process. Flexibility turns basic principle because of the numerous factors working within this process, and which influence it, namely factors related to the personality of the individual — of a psychic and somato-physiological nature —, and external factors — involving varied influences exercised by society, family and the level of social-economic development etc. The principle of flexibility ensures permanent adjustment of the ensemble of activities implied by vocational guidance, adaptability to the particular case of each individual. There are close interrelationships between this principle and other principles that operate in school orientation, on which it relies and whose efficacy it increases.

In examining vocational guidance from the point of view of its components and features, one realizes that *flexibility* stands out as one of its defining characteristics. Flexibility should define vocational guidance throughout the two stages that make up this process: organizing and conducting vocational guidance.

Considering the main features of vocational guidance, as interdisciplinarity, combining group activity with individual work, time dimension, we find numerous arguments which point to flexibility as a basic principle in this process.

Interdisciplinarity is determined by the multitude of factors which work within this process and which influence it. These factors fall into two groups: one group linked to the personality of the guided individual, and another group of external factors.

To the first group belong the psychic factors (aptitudes, interests, aspirations, emotional stability, voluntary effort, attitudes etc.) as well as somato-physiological ones (capability of sensorio-motor coordination, agibility, capability of physical effort, capability to withstand tiredness, the morpho-functional integrity of the organism). Among the external ones there are to be found some linked to the influence of the family (the parents' aspirations and options, family tradition, axiological orientation of the family, the degree in which the family takes interest in the child's correct guidance and school success). Alongside with these, there are pedagogical factors (level of the child's knowledge, cultural background, school system, the degree in which professions are known), social factors (the prestige of professions, mass-media influence, mentalities, etc.) and economic factors (requirement of skilled workers in various economic branches on levels of training, the leading economic sectors in

* University of Cluj-Napoca, Department of Pedagogy-Psychology-Methodics, 3400 Cluj-Napoca, Romania.

that geographical zone, the level of modernized industry and the degree of perfecting professions, etc.). All these factors involve in the actual vocational guidance, besides parents, many specialists in psychology, pedagogy, medicine, sociology and economy. Successful cooperation between all these specialists is conditioned by flexibility in understanding, accepting and applying in vocational guidance and in shaping a professional option the data, real situations and requirements provided by and resulting from each group of factors. To overestimate data provided by one group, to underestimate others, to render absolute some of them (whether subjective or economic ones) — are attitudes which all together or each in its turn mean renouncing (unconsciously or intentionally) at flexibility, which otherwise would ensure successful cooperation and correct guidance.

To combine collective activity (with whole classes or groups of pupils) with individual work is directly linked to the way in which the components of this process are linked together. It is generally acknowledged that vocational guidance is made up of two components: information and counselling. Information takes place in two ways [6]: on a horizontal line, that is, to acquaint the pupils with a great number of branches and professions with their broad characteristics, and on a vertical one, that is, to provide detailed data about the profession or branch which rouses the interest and curiosity of a pupil. The first way of informing the pupils is to take place with classes or groups of pupils, providing the same data for all of them. The moment a pupil requests further information about a profession, we pass on to information on vertical line. This moment, however, differs from individual to individual, so the counsellor should observe the pupils and detect the right moment to change the tactics and act consequently. It is such a change of tactics that requires flexibility. There is also the possibility that after having been informed with further details the pupil does not choose that particular profession. In such cases, a change of tactics is required again, and we have to go back to information on a horizontal line. This move back also requires flexibility in the activity of the advisor.

Professional counselling is to help a pupil choose a profession which suits him best as far as his aptitudes are concerned, so that it becomes agreeable to him and rouses his interest. Counselling is needed in the case of each pupil, in various stages of his vocational guidance, after information has proved its efficiency. But to choose a profession adequately is also conditioned by the degree in which a pupil knows the criteria of correct choice as well as by his capability to operate consciously, independently and correctly with these criteria. To perceive this capability is also a matter of flexibility in vocational guidance.

Vocational guidance is closely linked to school-orientation, which means to inform and advise the pupils which school to attend in order to get trained in the desired profession. As with vocational guidance, with school orientation too, the succession of the stages follows the same lines (for instance, informing a group or groups of pupils, than individual information according to the option of the pupils), and it also

varies from individual to individual. It is obvious that in this case, too, the adequate interaction between group activities and individual ones will be enhanced by flexibility in action. Moreover it is natural that flexibility should help in correlating school-orientation with vocational guidance.

Time dimension in the process of vocational guidance is a variable present in any activity of this kind. The length of time taken up by guidance varies from individual to individual depending on different factors — shaping and establishing interests, control of the criteria in choosing one's profession, the quality and quantity of received information, the degree of crystallised aspirations, the axiological orientation of the young pupils, independence stability and maturity in decision-making, influence exercised by other people. The interference of such a great number of factors whose effects make themselves manifest in a different way from one individual to another, their complexity as well as the role they play in shaping options, make it necessary that in intensifying and extending or restraining the activities of vocational guidance, flexibility be an instrument of adapting guidance to the particularities of each subject.

Vocational guidance establishes itself within the context of the dynamics of professions and of the professional route of the individual, as a permanent process. By acknowledging this reality, we have also established the principle of life-long vocational guidance [7]. Under such circumstances, flexibility enriches its values. In such instances, flexibility means to adapt vocational guidance to the parameters required by the activities with adult individuals who have a profession but who are to take up another one. These adult individuals manifest certain particularities. Their interests are long-ago shaped and fixed, they have family responsibilities, their acquired professional skills may enhance (through transfer) or hinder (through interference) the developing of new skills. All these point to the fact that in the case of adult vocational guidance, efficiency is determined by flexibility in adapting the ways and means of guidance to particular cases.

It can be asserted that flexibility is compulsory for a sensible interdisciplinary cooperation in vocational guidance. Likewise it functions in transitory stages, in passing from group activity to individual approach. Flexibility also helps in bringing to surface various aspects linked to the individuality of the subject (pupil or adult person).

Taking into consideration the ways and frequency flexibility is made manifest, and the decisive role it plays in a successful activity we can assert that flexibility should be considered a basic principle in organising and conducting vocational guidance.

The fact that studies in the theory of vocational guidance and school orientation [1; 3; 5, 9], as well as in the principles of this guidance [2; 4; 8; 10] do not discern the leading role, of flexibility in this field, we are justified in drawing the attention of the theoreticians, but mostly of the practicians upon this principle.

By formulating this principle we would also like to overcome all those shortcomings which diminish efficiency and accuracy in vocational training—rigidity in the succession of stages, conformism in organising and conducting the activities, narrow-mindedness and superficiality.

The principle of flexibility ensures continuous adjusting of all activities implied by vocational guidance to the particular case of each individual. It functions in close relationship with the other principles, on which it relies and whose efficiency it proves to increase.

REFERENCE

1. Chircev, A., Salade, D., *Contribuții la determinarea principiilor orientării școlare și profesionale*, în vol. „Contribuții la orientarea școlară și profesională”, E.D.P., București, 1967.
2. Chircev, A., Dăscălescu, R., Salade, D. (coord.), *Contribuții la orientarea școlară și profesională*, E.D.P., București, 1967, Partea I.
3. Drévilion, J., *L'orientation scolaire et professionnelle*, P.U.F., Paris, 1966.
4. Gal, R., *L'orientation scolaire*, P.U.F., Paris, 1966.
5. Kuhrt, W., *Schule und Berufsfindung*, Volkseigener Verlag, Berlin, 1965.
6. Lăscuș, V., *Cercetări asupra opțiunii profesionale*, E.D.P., București, 1972.
7. Lăscuș, V., *Principle of permanent orientation*, în „Studia, Philosophia”, 2, 1986.
8. Leon, A., *Psychopédagogie de l'orientation professionnelle*, P.U.F., Paris, 1957.
9. Sionoir, Guy, *L'orientation professionnelle*, P.U.F., Paris, 1968.
10. Thill, J., Chamboulant, S., *Guide des études et de carrières*, ed. 2, P.U.F., Paris, 1965.

RELEVANȚA EXAMENULUI PSIHOLOGIC ÎN PREVENIREA ACCIDENTELOR DE MUNCĂ

DUMITRU OZUNU*

ABSTRACT. — **The Contribution of the Psychologic Exam in the Prevention of Labour Accidents.** The study endeavours to increase the contribution of the psychologic exam to the prevention of labour accidents. It has been found that the abilities required by a job were to some extent uncompletely developed in the case of persons who had suffered an accident. In other cases the psychologists showed some peculiarities of the character and personality that favoured the implication in the accident. That is the reason why it has been suggested that psychologists should use tests on the professional abilities as well as in the field of character and personality.

1. Prin frecvența și consecințele sale grave, accidentul de muncă (A.M.) a stat și rămâne în atenția cercetătorilor din domeniul psihologiei muncii spre: a preciza ponderea diferiților factori etiologici, a aprofunda cunoașterea mecanismului lui de producere și a stabili un ansamblu de măsuri profilactice eficiente. Mai mult, studiul relevant al A.M. conferă fenomenului valoare de indicator în orientarea școlară și profesională. S-a ajuns la concluzia că deși A.M. este determinat de acțiunea conjugată a mai multor factori, între care unii dețin o importanță mai mare, alții mai mică, fenomenul imprimă un anumit specific de individualitate umană fiecărui caz (3, 4, 8, 10). Statisticile înseși arată de altfel că ponderea cea mai mare în apariția accidentelor de muncă aparține factorilor personali. Aceștia pot fi divizați în: factori organici-funcționali și în factori psihici. Factorii de natură psihică se subdivid în: factori aptitudinali și factori atitudinali (1, 3, 9).

În analiza factorilor psihici s-au conturat două orientări. Acestea nu se contrazic, dar se deosebesc totuși net prin modalitatea de stabilire a componentelor în cauză, ca și printr-o tendință mai mult sau mai puțin analitică în determinarea conținutului lor. În studiile bazate pe analiza de tip descriptiv a muncii și a contextului accidentelor se manifestă preferința pentru o diferențiere maximă a diversilor factori, în relație cu procesele și fenomenele psihice stabilite clasic de către psihologia generală. În cercetările bazate pe analiza factorială se merge pe linia unor factori mai puțin numeroși, dar cu o structură funcțională mai apropiată de realitatea studiată.

2. Ca urmare a identificării factorilor psihici implicați în producerea accidentelor de muncă, devine posibilă luarea unor măsuri preventive prin intermediul examenelor psihologice. Acestea pot releva prezența sau absența la o persoană a unora dintre trăsăturile desemnate drept cauze

* Universitatea din Cluj-Napoca, Centrul de Științe Sociale, 3400 Cluj-Napoca, România

ale A.M. Pentru stabilirea unei proceduri metodologice cât mai bune se impune să răspundem la două întrebări:

a) Există într-adevăr o predispoziție la A.M. sau în general la accidentabilitate, așa cum se arată în unele studii (3, 4, 5, 7, 8) și, deci, persoanele care prezintă această predispoziție sînt pasibile mai frecvent de accidente decît celelalte?

b) Cauza A.M. poate fi căutată în incompatibilitatea cerințelor de ordin psihic ale profesiei și particularitățile individuale ale muncitorului, în dezacordul dintre psihograma profesiei și tabloul psihologic al unei persoane?

3. În general, bateriile destinate examinărilor în scop de prevenire a A.M. conțin probe de: inteligență, dexteritate manuală și reacții psihomotorii complexe (2). Cercetarea noastră adoptă o baterie compusă din: un test de inteligență practico-tehnică (I.P.-T.), „Testul de atenție concentrată Toulouse-Piéron“ (A.C.), „Testul de atenție distributivă Praga“ (A.D.), „Testul de observație Thurstone“ (Obs.), o probă de coordonare manuală (D.M.), o probă de reacții psihomotorii complexe (T.R.), „Inventarul de personalitate Eysenck. Scala A“ (E.P.I.) și o scară de apreciere a conduitei (C). Tactica alegerii metodelor de investigație s-a conformat, astfel, unui criteriu de complementaritate.

Cu această baterie au fost examinați 326 de muncitori din sectorul minier care nu au suferit nici un A.M., și un număr de 57 de subiecți care au fost implicați în accidente de muncă. Rezultatele pun în evidență atât validitatea instrumentarului cît și justetea strategiei în care a fost utilizat.

4. Pentru rezultatele obținute de subiecți s-au calculat mediile (m), abaterile standard (σ) și semnificația diferențelor (z). Între cele două

Tabel 1

Rezultatele obținute de subiecți la probe

Proba		Subiecți				z
		Neaccidentați N = 326		Accidentați N = 57		
		m	σ	m	σ	
I.P.-T.		68,293	3,616	63,772	5,202	2,773
A.C.	Cant.	955,018	4,860	178,903	5,195	1,707
	Calit.	124,706	4,547	87,222	6,275	2,133
A.D.		71,309	4,832	57,318	6,745	2,408
Obs.		45,160	3,978	39,713	5,018	1,916
D.M.	Erori	41,571	5,121	73,415	4,278	2,357
	Timp	121,00	4,730	183,000	5,481	1,830
	Corect.	17,202	3,957	12,064	4,588	1,983
T.R.	Erori	54,624	5,639	73,891	4,453	2,518
	Timp	67,000	3,905	83,000	4,622	2,114
E.P.I.	N	13,822	4,179	16,815	2,126	1,704
	E	7,765	3,540	15,278	2,219	2,416
C.		8,575	3,966	6,833	2,591	2,028

categorii de subiecți (neaccidentați și accidentați) apar deosebiri mai mari sau mai mici, în funcție de probe și, deci, și de factorii vizați de acestea.

Observăm că, în general, la nivelul lotului de accidentați mediile rezultatelor sînt mai mici decît cele ale subiecților din lotul de neaccidentați, la probele la care punctajul mai mare exprimă o performanță mai bună. La testele la care cotele mari desemnau rezultate slabe, punctajul mediu al accidentaților era mai mare. Aceasta înseamnă că la nivelul grupului de accidentați sînt mai numeroase performanțele mai scăzute.

Totodată, diferențele între rezultatele obținute la aceeași probă sînt mai mari în cazul subiecților accidentați, abaterile standard fiind mai ridicate. Unii dintre subiecții din lotul de accidentați au rezultate aproximativ egale cu acelea ale neaccidentaților, în timp ce cotele minime nu sînt atît de frecvente în lotul neaccidentaților. Excepțiile de abateri standard mai mici la accidentați decît la neaccidentați, la E.P.I. și C, ne arată că grupul accidentaților se prezintă mai omogen în ceea ce privește tendința de masare spre polul superior al scalei de neurotism și al scalei de extraversiune, precum și în privința unei conduite deficitare. La fel, omogenitatea acestei categorii de subiecți este mai ridicată în ceea ce privește comiterea de erori la D.M. și T.R.

Recurgînd la analiza de caz am putut constata că unii din subiecții lotului de accidentați aveau rezultate asemănătoare cu subiecții din lotul de neaccidentați la probele de inteligență, atenție, dexteritate manuală și psihomotricitate, dar prezentau anumite caracteristici ale personalității care favorizează alunecarea în accidente (tendința spre neurotism, extraversiune ridicată, indisciplină). Asemenea trăsături au fost întîlnite și la unii subiecți neaccidentați, însă la nivelul lotului erau mult mai puțin frecvente. De aici rezultă că în scopul prevenirii accidentelor de muncă este bine să ne continuăm investigațiile și în sfera caracterului și personalității, pentru a depista trăsăturile care pot concura la constituirea unei situații de risc (6). Atunci cînd neconcordanța dintre calitățile personale și cerințele psihoprofesiogramei se asociază cu prezența unor însușiri caracteriale deficitare sau cu o personalitate dizarmonică, împrejurările generatoare de accidente se măresc.

5. Examenul psihologic pentru prevenirea A.M. trebuie să fie mai complex decît cel efectuat în scop de selecție profesională, pentru a putea depista și factorii atitudinali care pot duce la accident, deoarece au fost implicate în asemenea evenimente persoane declarate „apte“ din punct de vedere aptitudinal.

În condițiile unor examinări psihologice care cuprind un număr mare de subiecți și se realizează predominant prin intermediul unor probe expeditiv de tip hîrtie-creion, cunoașterea sferei personalității și a caracterului cu ajutorul unor probe individuale laborioase este greu de realizat. Totuși, pentru posturile cu grad ridicat de pericolozitate sînt necesare și asemenea completări de finețe și profunzime, cu instrumente adecvate, măcar în cazul subiecților la care probele inițiale au ridicat unele probleme de dubiu în ceea ce privește posibilitatea de implicare sau nonimplicare în accident.

În încheiere putem spune că deși nu s-a putut confirma statistic predispoziția la accident, prin coeficienții de semnificație a diferențelor dintre mediile rezultatelor celor două categorii de subiecți, s-au relevat totuși unele particularități ale sistemului atitudinal-relaționar care conduc la A.M. și care ar putea fi incluse în sfera contraindicațiilor, deși ele nu sînt specifice unui singur domeniu de activitate.

Considerăm că examenul psihologic poate contribui la diminuarea numărului de accidente de muncă, chiar dacă îmbracă forma examinărilor în scop de selecție profesională, evidențiind persoanele „inapte” pentru exercitarea unei meserii. Dacă examenul cuprinde și probe care vizează aspecte atitudinale legate de securitatea muncii, atunci șansele de preîntîmpinare a accidentelor cresc. În același timp, examenele psihologice periodice special destinate prevenirii A.M. trebuie să vizeze și elementele fundamentale din structura aptitudinilor profesionale, pentru a vedea dacă se mențin la nivelul cerut.

BIBLIOGRAFIA

1. Ballestros-Pulido, R., *Aspectos psicológicos de la seguridad. Referencias concretas al psicodiagnóstico Rorschach y P.M.K.*, în: *Revista de psicología general y aplicada*, Madrid, 28, nr. 123—125, Jul.—Dic. 1973, p. 507—530.
2. Bonnardel, R., *Les techniques de la prévention des accidents et le batterie factoriale „Sécurité”*, în: *Sécurité — prévention et réduction des accidents par les méthodes psychologiques*, Établissements d'applications psychotechniques, Éditions scientifiques, f.a., p. 3—12.
3. Cervantes-Soronda, E., *Psicología aplicada al accidente de trabajo (Visión y revisión del conjuncto)*, în: *Revista de psicología general y aplicada*, Madrid, 27, nr. 119, Nov.—Dic. 1972, p. 983—998.
4. Contassot, J.-C., Tolot, F., *Les accidents du travail*, în: *Medicine et travail*, 113, nr. 3, 1982, p. 35—38.
5. Ionescu, G., *Psihosomatica*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1975, p. 239—249.
6. Nestor, I.-M., *Psihologie industrială. Considerații practice*, Ed. politică, București, 1974, p. 191—197.
7. Paterson, T. T., *The theory of the social threshold*, în: *Accident research. Methods and Approaches*. Harper & Row, Publishers, New York, Evanston and London, f.a., p. 458—464.
8. Pufan, P., *Psihologia muncii*, Ediția a II-a., Ed. didactică și pedagogică, București, 1968, p. 216—229.
9. Sivadon, P., Amiel, R., *Psychopathologie du travail*, Les Éditions sociales françaises, Paris, 1969, p. 141—146.
10. Turcu, N., *Prevenirea accidentelor de muncă*, rezumatul Tezei de doctorat, Institutul medico-farmaceutic, București, 1969, p. 7—10, 12.

RECENZII

Interdisciplinaritatea și științele umane, Ed. politică, București, 1986, 514 p.

Sous ce titre est paru, en roumain, le premier volume de *l'Interdisciplinarité et le sciences humaines*, UNESCO, 1983, la traduction du français étant réalisée par Vasile Tonoiu et Ilie Bădescu. Prof. dr. Ion Drăgan nous propose, au debout de la variante roumaine, un intéressant étude introductif. L'auteur de cet étude apprécie la nouvelle initiative UNESCO comme „une initiative qui répond dans le plus haut degrés à une question d'intérêt majeur et de stricte actualité, qui se trouve parmi les grands problèmes de la connaissance contemporaine, en intéressant aussi les philosophes que les savants de plus diverses spécialisations, les chercheurs de plus divers domaines“, le problème en discussion étant même *l'interdisciplinarite*. Dans une courte incursion dans l'histoire des recherches interdisciplinaires Ion Drăgan remarque: „Une tentative méritoire, qui a marqué un moment historique dans ce sens, en s'inscrivant parmi les priorités de la science roumaine dans un plan mondial, a représenté l'activité de l'École sociologique de Bucarest, dirigée par le professeur Dimitrie Gusti, axée sur l'élaboration théorique et l'organisation institutionnelle de la recherche interdisciplinaire de la vie sociale“. La longue tradition des recherches interdisciplinaires en Roumanie explique, également l'intérêt dont le volume a été reçu par UNESCO. Dans ce contexte, il faut retenir encore le fait que parmi ceux qui apportent leur contribution à la réalisation de ce tom se trouve aussi Mircea Eliade, savant d'origine roumaine dont l'œuvre connaît une grande reconnaissance dans le plan mondial. Autres noms de prestige de la connaissance scientifique et philosophique contemporaines donnent du contenu à ce tom: Mohamed Allal Sinaceur, Tom Burton Bottomore, Georges Gusdorf, Stanislav Nicolaevici Smirnov, Léo Apostel, Edgar Morin, Massimo Piatteli-Palmarini, Daya Krishna, Wolfgang J. Mommsen, Mikel Dufrenne, Celso Furtado, Kenneth

Ewart Boulding, Jun Ui. La diversité thématique et des points de vu est une résultante naturelle des préoccupations multiples représentées par ces auteurs. L'unité conférée par l'interdisciplinarité à la diversité nommée est justifiée par Ion Drăgan par les précisions suivantes: „Dans l'élan contemporain presque général avec lequel est soutenue et promue l'interdisciplinarité plusieurs fois on oublie la nécessité du développement, du perfectionnement et de l'approfondissement des diverses disciplines sociales et humaines. Une conclusion fondamentale qui se dégage de pages de ce livre est celle qu'une interdisciplinarité féconde doit être axée sur les disciplines sociales fermes, clairement contournées et surtout possédant des hauts standards théorique-méthodologiques... L'approfondissement de la spécialisation et l'élargissement du champs et des formes de l'interdisciplinarité s'entretiennent réciproquement dans le cadre d'un processus dialectique“. Il faut retenir aussi l'idée d'une étroite liaison entre l'interdisciplinarité et la recherche empirique — une autre suggestion importante du volume.

A ce moment-là, les chercheurs roumains du domaine des sciences humaines attendent un vif intérêt le seconde tom préparé par UNESCO et, bien sûr la version roumaine.

MIHAI PASCARU

Metodologie și tehnici de cercetare în sociologie.

Relativ extinsa literatura metodologică din științele socio-umane de la noi din țară — atât de abundentă pe plan mondial — cunoaște o semnificativă îmbogățire prin *Cursul de metode și tehnici de cercetare sociologică* (Universitatea din Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filozofie, 1986), elaborat de lector dr. Traian Rotariu. Deoarece, deși e vorba de un curs litografiat, și deci cu sarcini prioritare didactice, textul,

datorat unui sociolog cu o întinsă pregătire teoretică și experiența de cercetare concretă, dublat de specialistul în matematică ca formație universitară, depășește, prin clarificările și nuanțările pe care le aduce, cu mult sarcinile subsumate obișnuitei formule „pentru uzul studenților”. Contribuțiile sînt pregnante mai ales în zona problematică atît de importantă dar și atît de dificilă și discutată, a aplicării matematicii și statisticii în sociologie, subiect cîruia autorul îi rezervă, de altfel, un spațiu de sine stătător.

Astfel, remarcabilă mi se pare analiza raportului calitativ-cantitativ, în care Tr. Rotariu profesează ceea ce am numi o „epistemologie operațională”, ridicîndu-se net deasupra nivelului tehnicist al discuției, nelăsîndu-se furat înșă nici de mirajul speculației de ordin general, riscant sterilă, așa cum nu de puține ori se întîmplă în literatura de specialitate. Plecînd de la distincția „obiect-suport”, „însușire”, și „stări ale însușirii” autorul aduce clarificări cu privire la abordarea calitativă și cea cantitativă, iar în interiorul acesteia din urmă a deosebirilor dintre cuantificare, măsurare și numărare. Între ele, se precizează, nu există un raport de incluziune, cum adesea se mai prezintă; măsurarea desemnează operația concretă prin care se obține măsura, pe cînd cuantificarea, „... ansamblu de operații de natură conceptuală prin care se face posibilă măsurarea” (p. 59); apoi, de măsurat, măsurăm gradele de dezvoltare ale unei însușiri, iar de numărat, numărăm obiectele suport (în cazul disciplinelor socio-umane, de regulă, indivizii umani). Credem că această din urmă afirmație, cu statut de axiomă în demersurile ulterioare poate fi discutată, totuși, în sensul că și însușirile pot fi numărate. Problema nu este simplă, dar, fără a intra în adîncime, vom oferi un exemplu: ocupația, apare ca o „însușire”, și ne-ar putea interesa într-o investigație concretă cîte astfel de ocupații (profesuni) există într-o comunitate umană. Nu e vorba deci de a număra cîți invidizii (obiect-suport) practice anume ocupații, ce efectiv cît de larg este evantaiul ocupațional al respectivei colectivități.

Binevenite sînt observațiile în legătură cu nonrăspunsurile (se oferă și

interpretarea lor matematică), cu reprezentativitatea eșantionului și avantajele epistemice ale acestuia, precum și cele referitoare la posibilitățile și limitele experimentului în sociologie. Utilă ni se pare, de asemenea, fundamentarea chestiunii asociației dintre variabile pornind de la problema mai largă a implicației logico-matematice și a distincției — pe linia lui R. Boudon — dintre implicația tare și cea slabă.

Așa cum se întîmplă cu necesitate atunci cînd e în joc o construcție coerentă, demersul articulat de Tr. Rotariu se întemeiază pe anumite subpoziții și opțiuni epistemologice, mai mult sau mai puțin formulate explicit de autor. Una dintre ele, ferm subliniată în text, este aceea a atitudinii realiste față de posibilitățile actuale ale aplicării matematicii și statisticii în cercetările socio-umane, autorul polemizînd — direct sau indirect — atît cu entuziasmul facil și naivitatea științifică vizavi de aceste aplicații, cît și cu pozițiile ce resping sau neglijează virtuțile cuantificării în disciplinele socio-umane. Unul din meritele deosebite ale cursului redactat de Tr. Rotariu constă și într-o altă opțiune de bază, anume grija permanentă de a releva la modul concret argumental, și nu doar declarativ, particularitățile cîmpului metodologic în sociologie. Sarcina deloc ușoară întrucît metodele și tehnicile sînt comune mai multor discipline socio-umane (în speță psihologia socială, sociologie, antropologie culturală), deosebirile fiind de accent, pondere și imbinare specifică în cadrul unei strategii metodologice.

Destinat în primul rînd studenților (cu deosebire celor de la secția de filozofie-istorie), *Cursul de metode și tehnici*... prin structurarea problemelor prezentate, prin claritatea, eleganța și persuasibilitatea limbajului — textul păstrînd selectiv și spontaneitatea limbajului oral — intrunește la cote din cele mai înalte și calitățile didactice. Aceasta inclusiv prin pertinentele referiri la alte domenii conexe celui expres abordat de autor.

P. ILUȚ

Michel Amiot, **Contre l'État, les sociologues. Éléments pour une histoire de la sociologie urbaine en France (1900—1980)**, Éditions de l'École des hautes études en sciences sociales, Paris, 1986.

Cercetător activ la *Centre d'étude des mouvements sociaux* din Paris, excelent cunoscător al demersurilor teoretice și empirice ale sociologiei din Franța, Michel Amiot încearcă, în lucrarea de față, să creioneze o istorie a sociologiei urbane franceze de la începutul secolului și pînă în zilele noastre. Cartea nu-și propune, după cum mărturisește autorul, să inventarieze de o manieră exhaustivă nici studiile concrete efectuate și nici luările de poziție de natură teoretică în domeniu, ci de a delimita spațiul varietății deverselor poziții, plecînd de la un fir conducător, de la o idee de bază capabilă să confere un sens acestei diversități. Ideea în cauză poate fi exprimată prin aceea că sociologia urbană franceză s-a dezvoltat într-o perpetuă polemică cu „economia ca disciplină și statul ca autor de discursuri savante și autojustificatoare”, de unde și titlul oarecum șocant al cărții. De altfel, singurul adversar clar creionat de autor este statul *planificator*, mai exact aparatul de stat cu funcție de raționalizare științifică a acțiunilor sau, și mai concret, *planificatorii* înșiși, „tehnocrații” etc. (inclusiv economiștii deținători ai unor asemenea funcții).

În adevăr, una dintre direcțiile de bază pe care se poate citi lucrarea este reprezentată tocmai de această confruntare ce primește caracterizări vii prin personaje care iau atitudine în cadrul unor dezbateri opunînd direct cele două tabere. Dar nu este numai atît. Lucrarea este mult mai mult decît o încercare de a ilustra o atare dezbateră sau confruntare, implicită ori explicită, manifestă sau ascunsă. Sînt abordate și alte direcții, mai mult sau mai puțin convergente spre aceasta, ceea ce are drept efect realizarea unei remarcabile reconstrucții a itinerarului sociologiei urbane franceze, evidențierea contribuției diferitelor școli sau grupuri de sociologi, schițarea celor mai importante probleme ale cercetării concrete în domeniu. Debordarea cadrului director propus — fără a știrbi cu nimic unitatea lucrării — se observă mai ales în secțiunile dedicate aportului sociologilor marxști în problematica urbanizării

(aport extrem de substanțial dacă, așa cum ne place să credem, analiza autorului este nepărtinitoare) precum și în cele în care sînt abordate unele concepții cu caracter mai general referitoare la schimbarea socială.

O prezentare, chiar și sumară, a conținutului fiecărui capitol în parte este dificilă în cadrul restrîns al recenziei de față. Menționez doar că lucrarea începe cu un capitol dedicat lui Maurice Halbwachs, singurul reprezentant marcant al sociologiei urbane franceze pînă la al doilea război mondial, în timp ce capitolul secund este dedicat lui P.-H. Chombart de Lauwe, care a dominat clar această ramură sociologică în perioada imediat postbelică.

Al treilea capitol, care mi se pare a fi și cel mai interesant, furnizează o informație deosebit de consistentă referitoare la relația dintre cercetarea sociologică și putere, dintre sociologii francezi de diverse orientări și statul capitalist francez, stat care în anii ce au urmat războiului devine un actor din ce în ce mai activ în viața economică și socială, asumîndu-și într-o măsură mult mai mare decît alte state occidentale rolul de planificator.

După ce în capitolul 4 sînt puse în evidență unele rezultate sociologice dobîndite în situația nouă, creată de dezvoltarea impetuoasă a cercetărilor contractuale, se trece la analiza detaliată a contribuției sociologilor marxști în problematica sociologiei urbane, căreia îi acordă un spațiu foarte larg: capitolele 5, 6 și 7. Al optulea capitol inventariază cîteva lucrări de alte nuanțe și vizînd alte probleme decît cele întîlnite în studiile sociologilor de orientare marxistă.

Ultimele trei capitole ale cărții întregesc cîmpul problematic propus și urmărit cu claritate pînă aici. E vorba, mai întîi, de o secțiune privind problemele sistematizării în țările socialiste, din păcate realizată fără o bază informațională satisfăcătoare. Apoi, un capitol e dedicat lui Alain Touraine și școlii sale de cercetare a diverselor tipuri de mișcări sociale. În fine, ultimul capitol tratează cîteva aspecte ale concepției lui Yves Barel referitoare la specificitatea sistemului social ca sistem și la paradoxurile cunoașterii în domeniul socialului. Paginile de concluzii sînt puse sub un titlu în care se face distincția între *savoir* și *pouvoir*, în opo-

ziție evidentă cu o formulă celebră care le unea, reluându-se astfel ideea după care sociologia franceză s-a dezvoltat într-o luptă continuă pentru menținerea autonomiei vizavi de puterea politică.

Construită pe baza unei minuțioase reconstituiri a faptelor, pe o interpretare corectă și onestă a acestora, refuzând tentația unor teoretizări și generalizări fără suport concret, cartea lui M. Amiot reprezintă, în cea mai mare parte a sa, o reușită, constituindu-se într-un model de analiză sociologico-istorică a unei ramuri importante a sociologiei franceze contemporane.

TRAIAN ROTARIU

Karl-Otto Apel, Towards a transformation of philosophy, Routledge al Kegan Paul, London, etc., 1980.

Studiile reunite sub titlul de mai sus reprezintă versiunea engleză îndeosebi a celui de-al doilea volum din *Transformation der Philosophie* (Frankfurt am Main, 1973).

Apărută în prestigioasa colecție „The International Library of Phenomenology and Moral Sciences”, selecția din studiile lui K.-O. Apel urmărește cu precădere să reliefeze programul autorului de transformare (transcendentală) a filosofiei prin mijlocirea unei *pragmatici transcendente a limbajului*. Nu lipsesc, însă, și studiile cu caracter istorico-filosofic (*Wittgenstein și problema înțelegerii hermeneutice*, *De la Kant la Peirce: transformarea semiotică a logicii transcendente*), cu atât mai mult cu cât Apel este cel care a introdus în spațiul filosofiei germane opera lui Ch. S. Peirce.

Primul studiu consacrat lui Wittgenstein, urmărește punerea în contact a două direcții filosofice care s-au dezvoltat separat: „hermeneutică” și „filosofia analitică a limbajului”. După ce arată imposibilitatea constituirii problemei hermeneuticii în „semantica transcendentă” a tânărului Wittgenstein, Apel se concentrează asupra problemei înțelegerii hermeneutice în teoria „jocurilor de limbaj”, ajungând la concluzia că schema dualistă a diferenței transcendente dintre forma logică și conținutul posibil al lumii, dominantă în *Tractatus...*, nu e cu adevărat depă-

șită în *Philosophical Investigations*, ci numai diferențiată, astfel că Wittgenstein nu poate cuprinde ceea ce este istoric în înțelegere.

Cel de-al doilea studiu, intitulat *Scientistics, hermeneutics and the critique of ideology: outline of a theory of science from a cognitive-anthropological standpoint* este o schiță programatică a unei teorii a științei care să cuprindă și hermeneutica și „critica ideologiei”. Apel consideră că poate realiza acest deziderat cu ajutorul unei „antropologii cognitive”, adică prin lărgirea problemei „precondițiilor posibilității cunoașterii” obiective către precondițiile ce fac posibilă problema științifică înseși, ca una semnificativă. În fond, Apel urmărește o mediere dialectică între „explicație” și „înțelegere”. (p. 72).

Capitolul al treilea (*De la Kant la Peirce...*) tratează transformarea semiotică (realizată de Peirce) a logicii transcendente kantiene, problemă reluată în studiul *Scientism on transcendental hermeneutics? on the question of the subject of the interpretations of signs in the semiotics of pragmatism*, în care analizează conceptul de „comunitate nelimitată a interpretării” (presupus de oricine ia parte la o discuție critică qua o instanță ideală de control) — concept ce va sta la baza unor teoretizări ulterioare.

Studiul *The communication community as the transcendental presupposition for the social sciens* vine să dezvolte programul lui Apel de construire a unei pragmatice (transcendentale) a limbajului; medierea filosofiei transcendente prin problema limbajului comunicării se face cu ajutorul conceptului wittgensteinian de „joc de limbaj” și a aceleia de „comunitate indefinită” a cercetătorilor (Peirce), generalizat de J. Royce ca și „comunitate a interpretării” și de G. H. Mead ca și „comunitate a discursului universal”. Idealul unei „iluminări hermeneutice” este realizabil, opinează K.-O. Apel, printr-o mediere dialectică între hermeneutica relativistă, care sacrifică propriile condiții ale posibilității sale pluralismului monadeor jocurilor de limbaj, și critica obiectivistă, care nu admite discursul real.

Precedat de o analiză de caz consacrată teoriei limbajului a lui Noam Chomsky, al șaptelea studiu pe care volumul prezentat îl cuprinde se oprește la „problema unei întemeieri raționale a eticii în

vîrsta științifică", realizînd o aplicare a pragmaticii istorico-hermeneutice, ce trebuie să-și derive principiul regulativ din acest deziderat, să servească „formării” opiniei publice; strategia emancipării trebuie să provoace auto-înțelegerea reflexivă a ființelor umane prin deturnarea „explicației” cvasi-naturaliste a structurilor verificate și provocarea auto-înțelegerii reflexive a oamenilor (p. 284).

Și după apariția culegerii de studii aflate în atenția noastră Karl-Otto Apel și-a dezvoltat programul teoretic din mai multe perspective. Este vorba de o controversă cu Hans Albert în ce privește „problema întemeierii filosofice fundamentale în lumina pragmaticii transcendente a limbajului”, de o încercare de re-interpretare a teoriei actelor de vorbire (John Searle) (un program similar „pragmaticii universale” a lui Habermas) și de elaborarea unui concept trihotomic al filosofiei științei, îndeosebi prin mijlocirea unei discuții critice cu G. H. von Wright și criticii „noului dualism” post-wittgensteinian.

Cum mărturisește în *Prefață la ediția engleză* (p. X), K.-O. Apel a încercat integrarea pragmaticii transcendente a limbajului într-o *semiotică transcendentă*, pe care o vede ca pe a treia paradigmă a filosofiei (după ontologia prekantiană și filosofia transcendentă a conștiinței).

ION COPOERU

Frank J. Landy, *Psychology: The Science of People*, Second Edition, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N.J., 1987, pp. 654.

Succesul primei ediții a lucrării de excepție a profesorului Frank J. Landy de la Universitatea din Pennsylvania, a permis ca, la numai cîțiva ani să revină cu o nouă ediție, în care a adus cîteva modificări. Schimbările survenite se referă în primul rînd la accesibilitatea sporită prin capacitatea de aprehensiune ce derivă din stilul adaptat și din maniera atractivă de prezentare a conținutului. Imaginile color, diagramele și graficele sugestive, talentul pedagogic cu care autorul prezintă lucrurile complexe, toate acestea măresc posibilitatea de receptivitate a cititorului.

Ediția a doua a lucrării prezentate are numai 18 capitole (față de 25 cite conținea prima ediție) aceasta neînsemnînd o renunțare la unele părți ci o altă organizare a materialului (de exemplu, capitolul despre teste a fost redistribuit în capitolele în care se tratează componentele psihice care se pretează la testări). S-au combinat problemele legate de istoria și metodele psihologiei într-un singur capitol, la fel ca și capitolele despre emoții și motivație. Totodată, paginile privitoare la motivație reflectă tendința actuală din psihologia mondială de a se acorda o importanță tot mai mare studierii și cunoașterii rolului motivației în viața individului. Senzațiile și percepțiile ocupă două capitole separate iar memoria este tratată distinct de capitolul proceselor cognitive. Autorul subliniază pe bună dreptate că această nouă structură este mai coerentă, textul fiind mai flexibil. În această privință avem o singură rezervă — psihologia vîrstelor (tratată în capitolele „Life-Span Development I: Infancy and Childhood” și „Life-Span Development II: Adolescence, Adulthood, and Aging”) este distribuită între capitolele care tratează procese psihice. Alte capitole care au fost dezvoltate față de prima ediție sînt cele despre stress și despre psihologia industrială și organizațională.

Lucrarea debutează cu o detaliată secvență despre „Cum se studiază” psihologia. De fapt, pe parcursul capitolelor găsim permanentă preocuparea autorului privind modul în care cititorul a reușit să înțeleagă cele tratate, reflectată în referirea continuă la viața cotidiană și în includerea de formule mnemotehnice și de teste de cunoștințe. Găsim ca deosebit de utilă însoțirea acestui volum de o suită de materiale auxiliare care ajută nemijlocit la însușirea cunoștințelor de psihologie: un set de folii de retroproiector, diapozitive, un ghid pentru efectuarea lucrărilor practice, o bancă de 2000 de itemi de test cu răspunsuri la alegere și un disc care facilitează instruirea asistată de calculator.

Pentru Frank J. Landy psihologia este „o știință despre oameni”, o știință care „studiază comportamentul și procesele mintale” (p. 15). Dar, psihologia contemporană realizează că este dificilă distincția între comportament și procesele mintale. Este un pas promițător pe linia abaterii de la concepțiile behavioriste

empirice. Accentul cognitivist străbate întreaga lucrare. Autorul abordează problematica psihologiei dintr-un punct de vedere strict științific fiind un exeget al metodei experimentale. Poate o tratare mai analitică a definiției psihologiei ar fi un adaus care ar clarifica unele îndoieli ale cititorului.

Un capitol bine structurat este cel intitulat „Fiziologie și comportament”. Sint expuse, cu claritate, prin prisma celor mai noi descoperiri, procesele fiziologice și rolul lor în explicarea proceselor psihice. Încercarea de a conecta elementul fiziologic cu cel comportamental este un aspect pozitiv ce nu poate fi neglijat. Totuși, cititorul trebuie prevenit asupra unei posibile interpretări reducționiste — creerea nu generează psihicul.

O manieră aparte abordează autorul în tratarea capitolului „Fiziologie și conștiință”, în care insistă mai mult asupra formelor și efectele „stimulării” chimice (opiu, cocaină, cafeină, marijuana, hașiș, alcool) a activității corticale.

Remarcăm extinderea mare, în două capitole, determinată de tratarea amănunțită a învățării („Learning principles” și „Learning applications”), pe care autorul o include între capitolele despre procesele de cunoaștere.

Un capitol care aduce o bogată informație este cel despre memorie, proces psihic care, în ultimele decenii, a suscitât numeroase cercetări, rezultatele având o aplicabilitate ce depășește cadrul strict uman sau animal. La fel putem afirma și despre capitolul care tratează gândirea și limbajul, capitol care include și o discuție amplă despre inteligență și tehnicile de măsurare a acesteia. Este o noutate și interpretarea prin prisma psihologiei cognitive a emoțiilor și motivației. Fărăste, personalitatea este tratată într-un capitol separat, care rămâne însă sub semnul întrebării ca structură; diagnosticarea personalității este privită prin prisma limitelor și valorii instrumentarului psihodiagnostic utilizat.

Nu întimplător după capitolul despre personalitate este inclus cel privitor la stress — obiectul psihologiei contemporane este omul de azi. Le urmează capitolul în care se tratează psihologia clinică („Abnormal Psychology”). Deși se acceptă că obiectul psihologiei clinice îl constituie abaterile de la normalul psihic care nu dezorganizează personalitatea, autorul cuprinde în acest capitol și

schizofrenia care, prin efectele grave de alterare a psihicului, revine psihiatriei. O depășire a ariei psihologiei se înregistrează și în capitolul următor „Therapy”) care pe lângă procedeele terapeutice utilizate în psihologia clinică (efectul placebo, psihanaliza, terapia cognitivă, terapia comportamentală și terapia de grup) adaugă și terapia somatică (chimioterapia și terapia electroconvulsivă) pe care nu le mînuiește psihologul clinic ci psihiatrul.

Psihologia socială și psihologia industrială și organizațională (în care Frank J. Landy s-a abilitat ca un reputat specialist publicînd, între altele, în 1985, volumul *The Psychology of Work Behavior*) sînt capitolele care încheie lucrarea prezentată aici ele prezentîndu-se bine încheiate redînd sugectiv, într-un spațiu restrîns, problematica vastă a acestor două discipline psihologice.

Tenta experimentală, aplicativă este prezentă în fiecare secțiune a cărții. Autorul pregătește cititorul — studentii — pentru a fi niște fini observatori și experimenterori.

Considerăm noua ediție a manualului de psihologie semnat de Frank J. Landy ca un succes remarcabil. Pe lângă meritele amintite mai sus, autorul le are și pe cele de a sintetiza o mare cantitate de informații aduse la zi (referințele sale bibliografice depășesc cifra de 600) pe care le introduce organic în text și le prezintă într-o manieră originală.

HORIA PITARIU
VOICU LĂSCUȘ

Hrană pentru șase miliarde, Editura Politică, București, 1983.

Appel généreux et humanitaire à la sagesse et à l'action efficiente en vue d'éliminer de fléau de la faim et de la malnutrition, pour la survivance de l'humanité, le volume „Nourriture pour six milliards”, paru dans la prestigieuse collection „Idées contemporaines”, présente aux lecteurs roumains l'apport des hommes de science de tous le continents au débat du problème de l'alimentation à la Conférence internationale de Budapest, organisée en septembre 1983, par le Club de Rome, soutenu par FAO.

Les communications scientifiques présentées ainsi que les documents de FAO

mis à la disposition des participants (FAO „La Situation alimentaire mondiale et des solutions“; La Déclaration de Rome concernant la faim — octobre 1982, Le Comité pour la sécurité alimentaire concernant la sécurité alimentaire mondiale — avril 1983) et les conclusions du Club de Rome mettent en évidence d'une manière saisissante le caractère convergent et la connexion entre le problème de l'alimentation et les autres problèmes majeurs de l'époque contemporaine.

Le concept central mis en discussion — „la sécurité alimentaire“ — ne peut être analysé, ni réalisé de fait que dans le contexte des autres problèmes globaux de l'humanité: la paix et la cessation de la course aux armements, la liquidation du sous-développement et l'instauration d'un nouvel ordre économique international, les problèmes de l'environnement et le maintien de l'équilibre écologique, les ressources de la Terre et l'accroissement démographique exponentiel.

La caractéristique globale du problème de l'alimentation est déterminé par l'intensité et l'aire de manifestation; le haut degré d'inégalité dans la production et la distribution d'aliments (aspects qui dépendent des conditions de milieu ainsi que la qualité de l'activité humaine, du développement de certaines régions); la dépendance de plusieurs pays en voie de développement de l'aide alimentaire et des acquisitions des pays capitalistes développés; la probabilité de certaines conséquences désastreuses à long terme.

Bien que problème global, le problème de l'alimentation a des aspects particuliers, spécifiques, différents d'un pays à l'autre, déterminés par les conditions économiques, politiques, culturels et même géographiques différentes. D'ici aussi la compréhension différente du concept de sécurité alimentaire: pour les pays développés la sécurité alimentaire c'est éviter l'anxiété à l'avenir pendant des conflits éventuels ou des catastrophes naturelles; pour les pays en voie de développement la sécurité alimentaire signifie la subsistance vitale à présent. L'aide internationale nécessaire dans les vingt années prochaines pour la dotation convenable de l'agriculture des pays en voie de développement représente 175—200 milliards de dollars au niveau de l'an 2000, ce qui est une petite fraction seulement des dépenses actuelles pour

l'armement (1000 milliards — 1986).

Des études FAO estiment que pour ravitailler décemment une population de plus de 6 milliards de gens en 2000 la production agricole mondiale devrait croître à 60% environ.

Cette croissance devra être réalisée de préférence dans les pays en voie de développement, dont la demande alimentaire globale doublera les 20 années suivantes. Le comité pour la sécurité alimentaire mondiale a proposé une nouvelle définition du concept de sécurité alimentaire, contenant les aspects suivants:

— L'objectif final de la sécurité alimentaire mondiale devrait être l'assurance que tous les gens ont, en tout moment, accès physique et économique aux aliments de base dont ils ont besoin.

— La sécurité alimentaire devrait avoir trois buts spécifiques assurer une production adéquate d'aliments; maximiser la stabilité du flux d'offres; assurer l'accès aux ressources disponibles de ceux qui en ont besoin.

— Il sera nécessaire une action sur un front large qui inclue tous les facteurs en état d'influencer la capacité des pays et des peuples de produire ou d'acheter des aliments.

Ces impératifs doivent non seulement être acceptés par la communauté internationale, mais aussi trouver la volonté politique de les mettre en action, tout en promouvant des politiques basées sur l'entente et la coopération, qui assurent un système effectif de sécurité alimentaire, qui permette aux nations de vivre mieux à présent et de regarder avec plus de confiance dans l'avenir.

La politique intérieure et extérieure de la Roumanie répond pleinement à ce desideratum, ce qui ressort aussi des orientations fondamentales préfigurées par le XIIIe Congrès du P.C.R. concernant l'accroissement économique intensif dans le contexte de la nouvelle révolution technique-scientifique et dans la perspective de l'amplification des relations économiques internationales. La voix de la Roumanie s'est fait entendre dans les organismes internationaux, promouvant conséquemment une politique de paix, de coopération et se prononçant pour un nouvel ordre économique international.

Par la riche information, par les ouvertures multiples, par l'analyse lucide, c'aire et documentée des causes complexes et profondes économiques, politi-

ques, sociales, culturelles et psychologiques de la grave situation alimentaire dans le monde, ainsi que des perspectives possibles au cas où l'on ne prend pas de mesures fermes, par les solutions qu'il propose, le volume. „Nourriture pour six milliards“ présente non seulement un intérêt purement théorique, mais aussi le dégageant du sens politique, de l'orientation de la pratique politique nationale, régionale et mondiale pour la consolidation et stratégies de développement de l'humanité en accord avec les exigences du progrès social-historique.

Les conclusions finales de la Conférence du Club de Rome sont significatives: „Au lieu de faire la guerre, nous devons faire la paix et produire des aliments. Si nous avons sagesse de nous adapter aux nouvelles réalités de l'époque, nous vivons ensemble en paix et prospérité.“

ERICA' ALECU

Cunoaştere și acțiune. Profiluri de gânditori români (coord. Andrei Marga), Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1986.

Prima tentație pe care o simte cititorul cărții *Cunoaştere și acțiune* (Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986) este de a o considera o operă de restituire, ce se pretează la o lectură lejeră. Tentația este însă înșelătoare. Căci lucrarea, avînd ca subtitlu *Profiluri de gânditori români* și fiind coordonată de Andrei Marga, are evidente virtuți cognitive, este de o actualitate în afara oricărei îndoieli și am putea-o califica drept o „acțiune a re-cunoaşterii“, vizînd trei direcții distincte: în primul rînd, ea evocă personalitatea unui întemeietor de școală, apoi scoate din penumbra ingrătă și fals confortabilă a uitării ideile și concepțiile de remarcabilă viabilitate ale unor universitari din Clujul interbelic și, în al treilea rînd oferă interpretări de tinută ale unor opere indeobște cunoscute.

Cele șaptesprezece studii ce compun volumul sînt consacrate lui Florian-Ștefănescu-Goangă, Petru Sergescu, Nicolae Mărgineanu, Eugeniu Sperantia, Liviu Rusu, D. D. Roșca, Lucian Blaga. După un *Cuvînt înainte* al coordonatorului, urmează „punerea în scenă“ sub zodia muzei Clio, realizată cu persuasiune de

Pompiliu Teodor, care găsește rădăcinile și descifrează mecanismele afirmării unui fenomen exemplar pe care l-am numi „miracolul spiritual“ de după Marea Unire, prin care Alma Mater Napocensis se racordează la circuitul marilor valori, realizează *de facto* sincronismul cultural cu Apusul. Un studiu sintetic care satisface desideratul enunțat în *Cuvîntul înainte* — acela de a evalua un „fragment al tradiției de cercetare științifică și filosofică din țara noastră“ — semnat de Andrei Marga, urmărește, în cazul celor șapte gânditori evocați, recuperarea ideilor ce țin de istoria și filosofia științei, insistîndu-se cu precădere asupra contribuțiilor lui N. Mărgineanu, E. Sperantia și P. Sergescu, fără a-i marginaliza însă pe ceilalți. Acest studiu, intitulat *Știința și integrarea ei socială* reușește să se constituie într-un „cadru teoretic unificator“ și să configureze tematica de ansamblu a volumului.

Revenind la cele trei direcții vizate, să o concretizăm pe prima afirmînd că, în ceea ce îl privește pe Florian Ștefănescu-Goangă, accentul cade pe activitate, fără a diminua cu nimic meritele teoretice incontestabile. Astfel psihologul clujean este cel care, împreună cu C. Rădulescu-Motru, a pus bazele psihologiei aplicate în țara noastră, este întemeietorul „Institutului de psihologie“ din Cluj, dar în același timp, și mentorul unei generații de intelectuali, plămăditori de minți și conștiințe.

A doua direcție este cea a restituirilor revelatorii în cazul a trei personalități. Prima îl are ca obiect pe Petru Sergescu (matematician și filosof al științei) pe care studiile semnate de Ilie Părvu și Gh. Diaconu ni-l relevă ca teoretician al științei angajat pe direcții ce aveau să se impună în zilele noastre. Studiile datorate lui Petru Iluț, Vasile Preda, Constantin Grecu, I. M. Danciu, V. Muscă relevă importanța contribuțiilor lui N. Mărgineanu — psiholog care a aplicat, printre primii, analiza factorială și multifactorială în psihologie, ale lui E. Sperantia, exponent al apriorismului pragmatic și unul din inițiatorii logicii interogațiilor în literatura universală.

În sfîrșit, a treia direcție este dată de interpretările consacrate operelor lui Liviu Rusu, D. D. Roșca și Lucian Blaga. Cu virtuozitate, profunzime și farmec livresc, Marian Papahagi reconstituie la-

turile de originalitate ale esteticii lui Liviu Rusu. T. Cătineanu descifrează elocvent conotațiile exemplare din *Existența tragică* a lui D. D. Roșca. Lucian Blaga, revenit masiv în centrul exegezei filosofice din țara noastră, beneficiază de trei studii semnate de Mircea Flonta, care pune în valoare filosofia științei a lui Blaga în contextul teoretic actual, V. Ciomoș, care întreprinde o comparație Blaga—Heidegger, și Constantin Noica, care plasează opera blagiană în contextul spiritual contemporan.

Volumul nu lasă să se insinueze impresia falsă că ar fi produsul unor epigoni. El oferă o imagine concludentă a principalelor contribuții aduse de filosofia, psihologia și estetica clujeană la cultura științifică universală, care rămân, pentru noile generații, un exemplu stimulat și o măsură a datoriei permanente ale universității clujene.

FLORIAN ARDELEANU

In cel de al XXXII-lea an (1987) *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* apare în specialitățile:

matematică
fizică
chimie
geologie-geografie
biologie
filosofie
științe economice
științe juridice
istorie
filologie

In the XXXII-nd year (1987) of its publication, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* is issued as follows:

mathematics
physics
chemistry
geology-geography
biology
philosophy
economic sciences
juridical sciences
history
philology

Dans sa XXXIII-e année (1987), *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* paraît dans les spécialités:

mathématiques
physique
chimie
géologie-géographie
biologie
philosophie
sciences économiques
sciences juridiques
histoire
philologie

43 872

Abonamentele se fac la oficiile poștale, prin factorii poștali și prin difuzorii de presă, iar pentru străinătate prin „ROMPRESFILATELIA“, sectorul export-import presă, P. O. Box 12—201), telex. 10376 prsfir, București Calea Griviței nr. 64—66.

Lei 35